

**KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI:
OECD ÖRNEĞİ**

Efekan KOÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Munise Tuba AKTAŞ**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kasım 2023**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Efekan KOÇ'un “Kurumsal Ekonomik Coğrafya Perspektifinden Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: OECD Örneği” başlıklı tezi / /2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek “Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç Dr. Munise Tuba AKTAŞ

Üye : Prof. Dr. Selim İNANÇLI

Üye : Doç. Dr. Nazım ÇATALBAŞ

Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI: OECD ÖRNEĞİ

Efekan KOÇ

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2023

Danışman: Doç. Dr. Munise Tuba AKTAŞ

Küreselleşme olgusu ile beraber odak noktası haline gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, günümüzde de ülkeler arası rekabet ortamını belirleyici, temel ekonomik faaliyetler arasında gösterilmektedir. Bu bağlamda araştırmalara konu olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları akışlarının belirleyicileri, araştırmacıların yanı sıra siyasilerin de üzerinde durduğu bir gündem haline dönüşmektedir. Bu noktada, önemli bir belirleyici olan mekân konsepti; sağladığı etkin kurumsal yapı ve coğrafi avantajlar sebebiyle, ülkeler açısından önem arz etmektedir. Çalışma, çoğunlukla ekonomik belirleyicilerin gölgesinde kalan mekânsal belirleyicileri; kurumsal ekonomik coğrafya perspektifinden detaylı şekilde incelemektedir.

Çalışmada, doğrudan yabancı sermaye yatırımları akışlarının mekânsal belirleyicileri; 2001-2017 dönemi için OECD ülkeleri üzerine oluşturulan ekonometrik model ile Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, kurumsal ve coğrafi göstergelerin, süreç üzerinde belirleyici oldukları; özellikle kurumsal göstergelerin daha yüksek etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar, teorik argümanlar ile birlikte detaylı şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Ekonomik Coğrafya, Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

ABSTRACT

FROM THE INSTITUTIONAL ECONOMIC GEOGRAPHIC PERSPECTIVE FOREIGN DIRECT CAPITAL INVESTMENT: OECD EXAMPLE

Efekan KOÇ

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Science, November 2023

Supervisor: Doç. Dr. Munise Tuba AKTAŞ

Foreign direct investment, which has become a focal point with the fact of globalisation, is nowadays considered as one of the main economic activities that determine the competitive environment among countries. In this context, the determinants of foreign direct investment flows, which are the subject of studies, have become an case that is emphasised by politicians as well as researchers. At this point, the concept of location, which is an major determinant, is important of countries because of the effectual institutional structure and geographical advantages it provides. This study analyses, the spatial determinants, which are mostly overshadowed by economic determinants, from the perspective of institutional economic geography approach.

In the study, the spatial determinants of foreign direct investment flows are analysed by using the System Generalized Method of Moments process with the econometric model constructed on OECD countries for the period 2001-2017. According to the results obtained, it is determined that institutional and geographical indicators are determinant on the process; especially institutional indicators have a higher impact. The results obtained are discussed in detail together with the theoretical arguments.

Keywords: Space, Economic Geography, Institutional Approach In Economic Geography, Foreign Direct Investment

TEŞEKKÜR SAYFASI

Çalışmamın başlangıcından sonuçlanmasına kadar yanımda olan, destek ve katkılarını esirgemeyerek tezin bütünlüğünü oluşturmamı sağlayan tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Munise Tuba AKTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Türkiye'de, ekonomik coğrafya alanında yetkin akademisyenlerden biri olan, Ankara Üniversitesi Coğrafya Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Nuri YAVAN'a, değerli önerilerinden dolayı teşekkürlerimi iletirim. Çalışmanın uygulama kısmında fikirlerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Yılmaz KILIÇASLAN, Prof. Dr. Mustafa ÖZER ve Dr. Öğr. Üyesi Filiz TEPECİK'e teşekkürlerimi sunuyorum. Değerli önerileri ile tezin nihai halini almasını sağlayan tez jürisi üyeleri Prof. Dr. Selim İNANÇLI ve Doç. Dr. Nazım ÇATALBAŞ'a teşekkürlerimi sunuyorum. Bulduğum aşamaya gelmemde büyük katkıları olan, eğitim hayatım boyunca üzerimde emeği geçen tüm öğretmen ve akademisyenlere de teşekkürü borç bilirim. Çalışma sürecinde, adeta ikinci evim haline gelen Anadolu Üniversitesi Kütüphanesi'ni, üniversitemize kazandıran yetkililere ve kütüphane idari görevlilerine de ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca yalnız hissettirmeyen gizli kahramanlarım, canım arkadaşlarım, Aybüke AYDOĞAN, Dilara USLU ve Nagihan YURTTAŞ'a da yaşam dolusu teşekkürler. Son olarak, eğitim hayatımın her evresinde -kuşkusuz- en büyük destek kaynağım, bütün başarılarımın başrolü değerli aile üyelerim; annem Emel KOÇ, babam Hüseyin KOÇ ve abim Mustafa KOÇ'a sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunuyor ve bu çalışmayı onlara armağan ediyorum.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Efekan KOÇ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar / ÇİZELGELER DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂN, EKONOMİK COĞRAFYA VE KURUMSAL YAPI.....	4
1.1. Mekân Kavramı, Tanımı ve Önemi	4
1.2. Mekânsal İktisat Anlayışı ve Gelişimi.....	7
1.3. Mekânsal İktisata Karşı Ekonomik Coğrafya	11
1.4. Ekonomik Coğrafya Bilimi	14
1.4.1. Ekonomik coğrafyanın tanımı	14
1.4.2. Ekonomik coğrafyanın kapsamı.....	16
1.4.3. Ekonomik coğrafyanın gelişimi	18
1.5. Kurumsal Yapı.....	24
1.5.1. Kurum kavramı ve tanımı	24
1.5.2. Kurumların oluşumu	26
1.5.3. Kurumların kapsamı ve sınıflandırılması	28
1.5.4. Kurumların özellikleri.....	30

1.5.5. Kurumsal yapının önemi.....	30
------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA YAKLAŞIMI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI	34
2.1. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, Tanımı ve Kapsamı	34
2.2. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımının Yükselişi.....	37
2.3. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Mekânsal Analizi	39
2.3.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, önemi ve belirleyicileri ...	40
2.3.2. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının mekânsal belirleyicileri	43
2.3.2.1. <i>Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının coğrafi belirleyicileri.....</i>	45
2.3.2.2. <i>Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kurumsal belirleyicileri.....</i>	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ LOKASYONU ÜZERİNE AMPİRİK BİR İNCELEME	60
3.1. Literatüre Bakış	60
3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Değerlendirme.....	70
3.2.1. Küresel çapta doğrudan yabancı sermaye yatırımları	70
3.2.2. OECD ülkelerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları ..	73
3.3. Ekonometrik Analiz.....	74
3.3.1. Veri seti ve araştırma modeli	74
3.3.2. Metodoloji.....	78
3.3.3. Ampirik Bulgular.....	85
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	109

TABLÖLAR / ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1. Kurumsal ve/veya coğrafi açıdan DYSY'nin yer seçimi kararı üzerine çalışmalar	62
Tablo 3.2. Veri Seti ve Değişkenler	76
Tablo 3.3. Sistem-GMM tahmin sonuçları	86
Tablo 3.4. Sargan/Hansen Test Grubu ve Otokorelasyon Testi sonuçları	89
Tablo 3.5. Korelasyon Matrisi	90

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Ekonomi ile ekonomik coğrafyanın ortak alt alanları	13
Şekil 1.2. Ekonomik coğrafya ile mekânsal ekonomi	14
Şekil 1.3. Ekonomik coğrafyanın felsefi alanları	19
Şekil 3.1. Küresel çapta DYSY akışı: 1970-2021	72
Şekil 3.2. Gelişmişlik seviyelerine göre ülke gruplarının DYSY akışı: 1970-2021	73
Şekil 3.3. OECD ülkelerine olan DYSY akışının dünya genelindeki yeri: 1970-2021 ..	74

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi
F-GMM	: Fark Genelleştirilmiş Momentler Metodu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GMM	: Generalized Method of Moments (Genelleştirilmiş Momentler Metodu)
GSYH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IMF	: International Money Found (Uluslararası Para Fonu)
ML	: Maximum Likelihood
NAFTA	: North America Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OLS	: Ordinary Least Squares (En Küçük Kareler Yöntemi)
PCSE	: Panel-Corrected Standard Errors (Düzeltilmiş Standart Hatalar Panel Yöntemi)
PPML	: Poisson Pseudo Maximum Likelihood
S-GMM	: Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu

TDK : Türk Dil Kurumu

UNCTAD : United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler
Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

WGI : World Governance Indicators (Dünya Yönetişim Göstergesi)

*“Economics is too important to leave to the economists.”
“Ekonomi, ekonomistlere bırakılmayacak kadar önemlidir.”
(Steve Keen)*

GİRİŞ

Ekonomik gelişmenin; sosyal, kültürel, politik, coğrafi vb. birçok boyutu bulunmaktadır. Bundan dolayıdır ki, ekonomik gelişme; farklı boyutları ile birlikte tartışılması ve analiz edilmesi gereken toplumsal ve ekonomik bir süreç olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan, ekonomik süreçleri anlamak adına ortaya atılan teoriler incelendiğinde; önemli bir kısmının, toplumla yakından ilintili olan diğer disiplinleri saf dışı tutarak belirli varsayımlar üzerine inşaa edildikleri görülmektedir. Coğrafya, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok sosyal disiplinin öğretilerinden soyutlanan klasik ekonomi bilimi; yarattığı rasyonel insan figürü ve serbest piyasa koşulları ile bu savı destekler niteliktedir. Günümüze yaklaşıldığında ise, ekonomi biliminin farklı disiplinler ile yakınlaşması sonucu; bu anlayışın dönüşüme uğrayarak etkisini yitirdiği gözlemlenmektedir.

Coğrafya bilimi bu süreç içerisinde ekonomi biliminin yaklaşma gösterdiği bilimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafya ve ekonomi bilimleri arasındaki işbirliği neticesinde oluşan yeni bilim dalı, ekonomik coğrafya olarak adlandırılmaktadır. Temeli 19. yüzyıla dayanan ekonomik coğrafya biliminin, günümüze gelindiğinde, interdisipliner karakteri ile ön plana çıktığı görülmektedir. Diğer disiplinler ile girdiği işbirliği sonucu, ekonomik coğrafya bilimi, yeni yaklaşımlar çerçevesinde yorumlanmış ve adeta bir dönüşüm geçirmiştir (Kaygalak, 2020, s. 56). Barnes (2000), bu dönüşümü, ekonomik coğrafya disiplinini oluşturan bir dizi faktörde meydana gelen değişime bağlamaktadır. Barnes’e (2000) göre bu faktörler ekonomik coğrafyanın yapısına girmiş, kullandığı yöntem ve araçları şekillendirmiştir (Barnes, 2000, s. 12).

Gelişen yeni yaklaşımların, özellikle 1980 ve sonrasında etkilerini genişlettikleri, ilgi odağı haline geldikleri görülmektedir. Kaygalak (2020) ‘kültürel dönüş’ olarak adlandırılan bu sürecin ekonomik coğrafya biliminin açıklama çerçevesini genişlettiğine dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm ile birlikte, mekânın geometrik analizinden ziyade sosyokültürel özelliklerine odaklanılmaktadır. Bunun sonucu olarak, ekonomik coğrafya biliminin, başta sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi olmak üzere diğer birçok disiplin ile işbirliğine girdiği görülmektedir. Kaygalak (2020), bu işbirliği çerçevesinde; diğer disiplinlerin kavramsal analitik çerçevelerinin ithal edilerek, ekonomik coğrafya bilimine

yeni bakış açılarının kazandırıldığını belirtmektedir (Kaygalak, 2020, s. 97-98). Bu doğrultuda gelişen yeni yaklaşımlardan birisi de, çalışmanın da odak noktası olan, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımıdır.

Kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı, kurum olarak adlandırılan, birçok sosyokültürel faktörü ekonomik coğrafya biliminin açıklama çerçevesine dahil etmektedir. Bu yönüyle yaklaşım, ekonomik coğrafya bilimini meydana getiren her iki disiplin için de önem arz etmektedir. Ekonomi biliminin konusunu oluşturan her türlü ekonomik faaliyetin, sosyokültürel kimliği ile var olan belirli bir mekânda gerçekleşmesi gerçeği; yaklaşımın ekonomi bilimi için taşıdığı önemin temel göstergesi niteliğindedir. Ekonomik küreselleşme ile birlikte ekonomik faaliyetlerin çeşitlendiği ve daha kompleks bir hal aldığı düşünüldüğünde ise; mekân kavramının gerek coğrafi gerek sosyokültürel özelliklerinin doğru şekilde analiz edilmesinin gerekliliği artmaktadır.

Ekonomik küreselleşme ile birlikte ekonomik faaliyetler içerisinde önemi artan faktörlerden birisi de, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY)'dır. DYSY'nin ev sahibi ülkeyi; sermaye birikimi, dış ticaret hacmi ve milli gelir düzeyi başta olmak üzere birçok yönden olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bu yönüyle, DYSY, ülkelerin ilgisini çekmekte ve ekonomik açıdan önemini artırmaktadır. Bu konu bilimsel araştırmalarında ilgi odağı olmakta, DYSY'nin belirleyicileri sıklıkla analizlere konu edilmektedir. Diğer taraftan yapılan çalışmalarda, genellikle ekonomik faktörlerin ön plana çıkarıldığı; coğrafi, sosyal ve kültürel faktörlerin ise ya sınırlı şekilde analizlere dahil edildiği ya da analizlerde yer bulamadığı gözlemlenmektedir.

Bahsi geçen eksiklik, çalışmanın da temel problemini oluşturmaktadır. Bu probleme yönelik çalışma; DYSY akışlarının yer seçim kararlarını etkileyen mekânsal belirleyicileri, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı perspektifinde inceleyerek ele almaktadır. Bu doğrultuda; kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımının gelişim süreci ve bu yaklaşım üzerinden ekonomi biliminde atılan mekân kavramını hem coğrafi özellikleri hem kurumsal dinamikleri ile inceleyerek DYSY hareketlerine etkisini araştırmaktadır.

Verilen konu kapsamında çalışmanın temel amacı; DYSY hareketleri üzerindeki ekonomik faktörlerin etkisinden ziyade dahil edilmeyen coğrafi ve kurumsal faktörlere odaklanarak, bu faktörlerin etkilerini analiz edebilmektir. Bu doğrultuda, süregelen iktisadi tutumun dışında gelişen yaklaşımlardan biri olan kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımını inceleme ve kavrama imkanı sağlayabilmektir. Verilen amaç çerçevesinde çalışma, şu temel soruya cevap aramaktadır: “DYSY'nin yer seçimi kararlarında ülkelerin

coğrafi, sosyal ve kültürel özellikleri etkin bir rol üstlenmekte midir; bu faktörler uluslararası DYSY hareketleri üzerinde ne derece etki sahibidir?”. Ayrıca çalışma; konusu itibarıyla, Türkçe kaynaklarda yeterince ele alınmaması nedeniyle, alan yazına katkı sunacak çalışmalara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı için önem atfeden kavramlar ve yaklaşımın temelini oluşturan ekonomik coğrafya bilimi incelenmektedir. Bu doğrultuda; ekonomik süreçler üzerindeki etkisine rağmen göz ardı edilen mekân kavramının ekonomi bilimi için önemi irdelenmekte, mekân kavramını konu edinen ekonomik coğrafya bilimi ve gelişimi detaylandırılmakta ve ekonomik coğrafya bilimine eklemlenen kurumsal yapı üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm, çalışmanın problemine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda; ekonomik coğrafya bilimine yeni bir perspektif sunan kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı araştırılmakta ve bu bağlamda DYSY akışlarının mekânsal (coğrafi ve kurumsal) belirleyicileri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde, mekân ile DYSY arasındaki ilişkiyi inceleme imkanı sunan ekonometrik analize yer verilmektedir. Bu doğrultuda; konu ile ilgili literatür ele alınmakta ve yapılan ekonometrik analize yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

*“Tüm coğrafi incelemede egemen fikir
mekânsal bütünlük olmuştur
(Vidal’den aktaran
Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 13)”*

1. MEKÂN, EKONOMİK COĞRAFYA VE KURUMSAL YAPI

Süregelen ekonomi anlayışına alternatif bir rota sunan kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımını detaylandırmadan önce, yaklaşımla ilişkili kavramlara ve yaklaşımın gelişim sürecindeki temel unsurlara değinmekte fayda bulunmaktadır. Bu doğrultuda; yaklaşımın temeli niteliğinde olan ekonomik coğrafya biliminin odak noktasındaki mekân kavramını ve ekonomik coğrafya bilimine yeni bir bakış açısı kazandıran kurumsal yapıyı irdelemek gerekmektedir. Bölüm, disiplinlerarası bir çerçeve sunan ekonomik coğrafya biliminin; sayılan unsurlar aracılığı ile ekonomi bilimi ile arasındaki oluşan yakın ilişkiyi okuyucuya aktarmayı ve geliştirilen alternatif bakış açılarından biri olan, çalışmanın da ana eksenini oluşturan, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımına dair bir temel oluşturmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda; başlangıçta, yaklaşımın temel argümanı olan mekân kavramına değinilmekte; devamında, mekân ile ekonomi arasındaki bağlantıyı irdeleyen mekânsal iktisat anlayışına ve bağlantıya daha geniş bir perspektiften bakan ekonomik coğrafya bilimine yer verilmekte; son olarak, ekonomik coğrafya bilimine yeni bir bakış açısı kazandıran kurumsal yapı ele alınmaktadır.

1.1. Mekân Kavramı, Tanımı ve Önemi

Mekân denildiğinde akla ilk olarak alan, toprak parçası, üzerinde yaşanılan zemin (Gülalp, 1983, s. 12) veya insanların birlikte yaşadığı bölüm (Agnew, 2011, s. 1) gelmektedir. Karakaş (2019, s. 17) ise mekânı oluşun gerçekleştiği çevre olarak tanımlamaktadır. Türk Dil Kurumu’nun yaptığı tanımlamaya göre de mekân; yer, bulunulan yer, ev, yurt veya uzay anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1363). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere, mekânın spesifik, kesin ve rijit bir tanımı bulunmamaktadır (Bilgili, 2016, s. 11).

Diğer yandan, mekân kavramının tek başına ortaya çıkmadığı; yer, alan, ortam, bölge gibi -mekânla ilgili- birçok kavramla birlikte kullanılmaya devam edildiği ve zaman zaman diğerleri yerine de geçebilen bir anlam taşıdığı gözlemlenmektedir

(Kaynar, 2015, s. 17). Gözlemlenen anlam kaymalarının bir sebebi, çeşitli disiplinlerin (coğrafya, mimarlık, sosyoloji, ekonomi, felsefe vb.) mekân kavramına karşı geliştirdikleri kavrayış farklılıkları olarak görülmektedir (Ar, 2021, s. 11). Çünkü her bir disiplinin mekânı kullanma gerekçesi ve dolayısıyla onu anlayış biçimi farklılık göstermektedir. Bundan dolayı, mekânı net bir şekilde tanımlamak yerine ona özgü olan bu çeşitliliği kabul edip farklı çerçevelerden incelemek önem arz etmektedir (Hensel vd., 2009'dan aktaran Üngür, 2011, s. 3). Diğer yandan, tanımlar incelendiğinde; sayılan kavramların anlam ve kapsayıcılık yönünden her ne kadar mekân ile yakından bağlantılı oldukları düşünülse de, belirli noktalarda ayrıştıkları detayını kaçırmamak gerekmektedir. Bu kullanım, gündelik konuşma dilinin yanı sıra bilim dilinde de kendini göstermektedir. Kavramların, birbirlerine referans vererek tanımlanmalarının bir sonucu (veyahut bir sebebi) olarak toplum bilimleri ve doğa bilimleri ile uğraşan bilim insanları tarafından da, aralarında hassas bir ayırım gözetilmeden kullanıldıkları görülmektedir (Kaynar, 2015, s. 18).

Mekân kavramı, yukarıda da bahsedildiği üzere, çeşitli disiplinler tarafından farklı şekillerde yorumlanması sonucu oluşan kavramsal zenginliğe sahip bir olgudur. Kavramın bu yapısında etkili olan bir başka durumun ise tarihsel süreç içerisinde bilim camiası tarafından ele alınma şekli ve yüklenilen anlam farklılıkları olduğu söylenebilir. Bundan dolayıdır ki; farklı zaman dilimlerinde farklı boyutları ile açıklanan mekân kavramının, çalışmanın da konusunu teşkil eden ekonomik coğrafya bilimi ekseninde, tarihsel süreç içerisindeki algılanış farkına ve değişimine odaklanmak; kavramı daha kapsamlı bir şekilde anlamlandırmak açısından da yerinde olacaktır.

Süreç incelendiğinde, yakın geçmişe kadar, beşeri coğrafyacıların da dahil olduğu coğrafya bilimi ile ilgilenen birçok araştırmacının; mekânı, insan eylemlerinin gerçekleştiği fakat onlar üzerinde herhangi bir etkisi olmayan tepkisiz bir konteyner veya boş bir tuval olarak betimlediği görülmektedir. İnsan eylemlerinin gerçekleştiği bir sahne olarak görülen mekân, toplumsal hayatın biçimlenmesinde ise herhangi bir rol üstlenmemektedir. Anlayışa göre mekân, hareketli olmasına rağmen statik nesneler ile dinamik davranış akışlarının kapsayıcısı durumundadır ve bu yönüyle, insanın varlığı dışında da algılanabilir durumdadır. İçinde bulundurduğu varlıklardan soyutlanmış olarak düşünülen mekân; izotopik (homojen) ve Öklidyen olarak tanımlanmakta, geometrik anlamda -x, y ve z- boyutları ile ön plana çıkmaktadır. Bu anlayış ekseninde, mesafe gibi somut özellikleri üzerinden ele alınan mekân kavramı; sosyal bilimler (özellikle de

ekonomi bilimi) içerisinde, fiziksel boyutu ile ele tartışılmaktadır. (Gleeson, 1996, s. 390; Hubbard ve Kitchin, 2018, s. 26; Lefebvre, 1991, s. 285).

Mekânı nicel özellikleri bakımından ele alan bu objektif analiz biçimlerine eleştirel yaklaşan birtakım araştırmacı, ilerleyen süreçte, davranışsal perspektifi geliştirmişlerdir. Psikoloji biliminden esinlenerek, bilinçli bir zihnin rolünü araştıran araştırmacılar, insanın mekânsal davranışlarına odaklanmışlardır. Davranışsal perspektiften bakıldığında yapılan tanımlamaların ötesinde mekân, aynı zamanda toplumsal olayların gerçekleştiği sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânı toplumsal yönüyle ele alan önemli isimlerden biri olan Harvey (2016), bu noktada, mekânsal biçimleri tam olarak anlayabilmek için toplumsal mekân felsefesinin oluşturulması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bunun yolu ise, coğrafi ve sosyolojik imgelerin bütünleştirilmesi ile birlikte toplumsal mekânı biçimlendiren sosyal faaliyetlerin anlaşılmasından geçmektedir (Harvey, 2016, s. 18-19; Hubbard ve Kitchin, 2018, s. 27; Yırtıcı, 2009, s. 1).

Son yarım yüzyıl ise, küreselleşme olgusunun geçmişten farklı olarak mekânsal etkileri daha fazla ön plana çıkardığı, olay üzerinde eşzamanlı düşünmeyi zorunlu kıldığı görülmektedir. Karabağ'a (2014) göre küreselleşme, mekânın kullanımında ve planlanmasında önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Gözlenen değişimin, mekânsal benzeşme (mekânsal kimliklerin birbirleri ile yakınlaşmaları) ve mekânsal farklılaşma (mekân içinde ikili bir yapının oluşması) olmak üzere iki farklı ekseninde¹ şekillendiği görülmektedir. Küreselleşmenin getirdiği ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmeler ile beraber artan hareketlilik,² akışkan sermayeden faydalanma çabaları ile güçlenen yarış atmosferi; bir yandan mekân içinde öteki mekânların oluşumunu tetiklerken, öte yandan diğer mekânlara benzer dokularda oluşumlar yaratmaktadır (Eraydın, 2006, s. 14; Hacısalihoğlu, 2000, s. 95, 106, 110; Karabağ, 2014, s. 171; Öncü ve Weyland, 2007, s. 13).

¹Mekânsal benzeşme ve mekânsal farklılaşma kavramları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hacısalihoğlu, 2000, s. 96-113.

²Küreselleşme eğilimi ile beraber artan sermaye ve ticaret mallarındaki uluslararası hareketi, ülkeler arası insan göçlerini ve toplumlar arası kültürel etkileşimi niteleyen, çatı kavram olarak karşımıza çıkan, hareketlilik kavramının farklı şekillerde yorumlanarak tanımlandığı görülmektedir (Öncü ve Weyland, 2007, s. 13-14). Harvey (1989, s. 240), zaman-mekân sıkışması tanımı ile mekânsal engellerin ortadan kalkmasını ve yaşam hızının artmasını; Giddens (1990, s. 64), zaman-mekân ayrışması tanımı ile dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin karmaşıklaşmasını; Appadurai (1990, s. 295), mekân kesişmeleri tanımı ile farklı toplumların kültürel olarak birbirlerine yakınlaşmalarını vurgulamaktadır. Tanımlamalardan da görüldüğü üzere, küreselleşme olgusunun getirdiği hareketlilik kavramı; ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla bir bütünü yansıtmaktadır.

Özetle mekân; ekonomik ve toplumsal alandaki gelişmeler üzerinde etkisi olan, aynı zamanda bu gelişmeler sonucu şekillenen ve bu yönüyle toplum ile arasında sıkı bir bağ bulunduran dinamik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, gelişmelerin analizinde ve yorumlanmasında mekân kavramının getirdiği dinamizm önem teşkil etmektedir. Diğer yandan, analizlerinde genel olarak zaman akışına vurgu yapan sosyal disiplinlerin, mekânsal süreci gerektiği ölçüde ele almadıkları görülmektedir. Olayların tek bir yönüne (zamana) odaklanan bakış açısı, mekânın getirmiş olduğu sosyal ve kültürel dinamikleri gölgede bırakmaktadır. Bu yönüyle gelişmelerin sadece tarihsel süreç içerisindeki değişim ve dönüşümünü izlemek, her ne kadar yaşanılanların tarihsel süreçten izler taşıması sebebi ile gerekli olsa da; yaşandığı mekânın izlerini taşıyamayacağı için eksik bir seçim olarak görülmektedir (Öncü ve Weyland, 2007, s. 11,13).

Toplumsal olayların, gerçekleştikleri coğrafyadan edindikleri dinamik yapıyı incelemek, yaşandıkları noktadan taşıdıkları izleri belirlemek adına gerekli olan mekân kavramı; görüldüğü üzere çok boyutlu ve çoğul anlamlı yapısıyla birçok disiplin tarafından önem arz etmektedir. “Hegel’in deyiimiyle konuşacak olursak, zamanın ruhu olduğu gibi coğrafyaların-mekânların da ruhu vardır (Kaygalak, 2020, s. 25)”. Diğer sosyal disiplinlerde olduğu gibi ekonomi biliminde de yüklendiği bu anlamlar neticesinde mekân kavramının önem taşıdığı görülmekte fakat yine benzer şekilde mekânın getirdiği dinamik yapının tam olarak incelenmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın da amacı doğrultusunda, mekân kavramını ekonomi bilimi özelinde incelemekte fayda bulunmaktadır.

1.2. Mekânsal İktisat Anlayışı ve Gelişimi

Mekânın üretimiyle ilişkili olan toplumsal olgular, içerdikleri ekonomik altyapı itibarıyla mekân ile ekonomik faaliyetler arasında sıkı bir ilişki barındırmaktadırlar. Dolayısıyla tüm toplumsal faaliyetler gibi ekonomik faaliyetler de mekânsal bir boyuta sahiptirler. Diğer yandan mekânın toplumsal faaliyetler üzerindeki etkisi ekonomik faaliyetler üzerinde de belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, barındırdığı unsurlar arası bağlantılarla kompleks bir yapıda olan ekonomi bilimi, karşılıklı etkileşim halinde olduğu mekân ile de karmaşık bir ilişki içerisinde. Bu ilişkinin en temelinde, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştikleri coğrafi zemin olarak görülebilecek mekân,

barındırdığı toplumsal olgular ve mekânsal etkileşimler aracılığı ile daha etkili bir iktisadi mesele halini almaktadır (Eser ve Kırer, 2017, s. 137; Kaygalak, 2020, s. 40).

Ekonomik faaliyetler ile mekânsal örüntü arasındaki bu karmaşık ilişki -yeterli düzeyde olmasa da- ekonomi bilimi içerisinde mekânsal iktisat adı altında incelenme alanı bulmuştur. Araştırma konusu, kıt olan kaynakların mekân üzerindeki tahsisi ve ekonomik faaliyetlerin yeri olan mekânsal iktisat, her ne kadar uzun bir geçmişe sahip olsa da; mekân unsurunu, ekonomi literatürüne başarılı bir şekilde entegre edememiştir (Arnott, 1987, s. 429). Nijkamp (2007), mekânsal iktisadın genellikle -doğru olanın aksine- mekân unsuru ile zenginleştirilmiş, sorunsuz işleyen bir ekonomik sistem olarak yorumlandığını dile getirmektedir. Nijkamp (2007), bu yorumlamanın aksine mekânın, ekonomi bilimi için yalnızca ek bir boyut değil, herhangi bir coğrafi-ekonomik sistemin içsel bir özelliği olduğunu ve bu yönüyle etkileşimli ve karmaşık davranışsal süreçlerin ortaya çıkmasında etki yarattığını vurgulamaktadır (Nijkamp, 2007, s. 509).

Tanımlamalar sonucu mekânsal iktisadın ilgi alanı dar ya da geniş anlamda açıklanabilmektedir. Mekânsal analizin pek çok ekonomik karar arasından yer seçimine odaklanması ona dar bir anlam yüklemektedir. Diğer taraftan, her bir ekonomik faaliyetin belirli bir yerde yapılması zorunluluğu üzerinden düşünüldüğünde ise, mekânsal iktisadın; ekonomi bilimine konu olan her şeyle bağlantılı, geniş bir anlam içerdiği söylenebilmektedir (Duranton, 2008'den aktaran Eser ve Kırer, 2017, s. 138).

İktisadi mantık ve yöntem kapsamında ele alınışına bakıldığında, mekânın ağırlıklı olarak en temel yönüyle, toplumsal özellikleri yansıtmayan fiziksel formu üzerinden, incelendiği görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi zemin üzerindeki konumlanmaları ve düzenleri, onların işleyiş biçimini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etki, ekonomik faaliyetlerin aktörleri olan kişi veya kurumların mekân üzerindeki mevkileri, lokasyonları, yayılım alanları, dağılımları ve birbirleri arasındaki mesafeleri ile oluşmaktadır. Tobler (1970) bu durumu “her şey diğer her şeyle bağlantılıdır ancak yakın şeyler uzak olanlara göre daha fazla bağlantılıdır (Tobler, 1970, s. 236)” sözüyle vurgulamaktadır. Reggiani ve Nijkamp (2009), coğrafyanın birinci yasası olarak kabul gören bu yorumu, farklı coğrafi skalalarda ve çeşitli zaman boyutlarında birbirine bağlı karmaşık bir ekonomik ilişkiler dizisi olarak yorumlanan mekânsal iktisadın temeli olarak nitelendirmektedir. Reggiani ve Nijkamp (2009), bu bağlamda mekânsal ağların organize edilmiş bir alan üzerinde dinamik bir etki yarattığını ileri sürmektedir (Kaygalak, 2020, s. 40-41; Reggiani ve Nijkamp, 2009, s. 1-2).

Mekânı iktisadi yönüyle incelemenin bir diğer gerekçesi de, üstlendiği (ekonomik) kaynak görevi olarak görülebilir. Nitekim, temel iktisadi görüşe göre üç ana üretim faktöründen biri olan doğal kaynak (toprak) fiziksel mekânı temsil etmektedir ve bu yönüyle ekonomik gelişmeninde temel yapı taşlarından birisi sayılmaktadır. Klasik ekonomik görüşün mantığına ve kapitalist sistemin düzenine de uyması, mekânın uzun bir süre boyunca bu yönüyle okunmasına olanak tanımıştır. Kapitalist sistem, düşünce yapısı itibarıyla mekânı kullanım değerinden daha çok değişim değeri ile ele almaktadır.³ Fakat bu durum, Marx'ın kapitalizm analizini ele alan Smith (2010) ve Harvey'in (1982) çalışmalarında da vurgulandığı gibi, kullanım değerinden tamamen soyutlanarak gerçekleşmemektedir. Smith'e (2010) göre, Marx her ne kadar coğrafi alanı ele almak için uygun bir kavramsal temel oluşturamasa dahi; bu izlenim, analizin mekânsal olmadığını göstermemektedir. Harvey'de (1982) Marx'ın, mekânın kullanım değerini sistematik bir şekilde ele alamamış olsa da, çalışmaları boyunca buna dair referansların görüldüğünü belirtmektedir. Marx'ın (1969) ulaşım endüstrisi üzerinden verdiği örnek, referans olarak gösterilebilir. Marx'a (1969) göre ulaşım endüstrisi, emek nesnesinin mekânsal varlığını etkilemekte, dolayısıyla kullanım değeri üzerinde değişiklik yaratmaktadır. Kullanım değerindeki yaratılan bu değişiklik emek gerektirdiği ölçüde değişim değerini de artırmaktadır (Harvey, 1982, 337; Kaygalak, 2020, s. 43; Marx, 1969, s. 412; Smith, 2010, s. 111-112).

Ekonomi biliminin mekâna karşı olan bir başka bakış açısı da, onun sadece fiziksel yer veya meta olarak değil; toplumsal süreçlerin cereyan ettiği alan olarak görülmesidir. Bu yaklaşıma göre mekân, ekonomik faaliyetlerin belirleyicisi olması yönüyle ekonomi bilimi açısından yeni bir role bürünmektedir. Sahip olduğu ilişkisel ve çok katmanlı yapısı ile toplumsal koşulların oluşumunda etki sahibi olan sosyomekân, ekonomik olgular için seçici bir şekle bürünmektedir. Massey (2018) bu noktada mekânsal süreçlerin saltlıktan uzak olduğunu; mekânın, belirli toplumsal süreçlerin işlendiği bir alan olarak karşımıza çıktığını vurgulamaktadır. Mekânsal süreçleri sosyal olgulardan koparan diğer yaklaşımların (Massey, 2018) aksine burada mekân taşıdığı sosyal ve tarihsel izleri nedeniyle ekonomik faaliyetler için araştırma konusu olmakadır. Fiziksel

³Marx'ın (1961) söylemiyle metaların geometrik, kimyasal ve diğer doğal özellikleri; onların faydalarını belirten kullanım değerlerini vermektedir ve tüketimi ile birlikte gerçeklik haline gelmektedir. Buna karşılık bir metanın değişim değeri, kullanım değerinden tamamen soyutlanması ile karakterize edilen, zaman ve yere bağlı olarak sürekli değişen mübadele ilişkisi ile ortaya çıkmaktadır (Marx, 1961, s. 36-37).

donatıları dışında, barındırdığı toplumsal ilişkiler sebebiyle de ekonomik faaliyetlerin koşullarını belirleyen mekân, kendine özgü yapısı ve karakteri ile ön plana çıkmaktadır. Plummer’de (2000, s. 28) benzer şekilde, yalnızca mekânsal yapı ve mekânsal etkileşimi inceleyerek, ekonomik manzarayı tüm yönleriyle açıklamanın zor olduğunu vurgulamaktadır. Kaygalak’a (2020) göre ekonomik peyzajın değişen ve dönüşen karakteri, bunlar dışında sosyal süreçlere ve kurumsal yapılara da bağlıdır. Bundan dolayı, sosyal gerçeklikten arındırılmış, toplumun eylemlerini etkilemeyen fiziki bir mekânsal boyut ile ekonomik yapıyı açıklamak güç olacaktır (Kaygalak, 2020, s. 46,48,49; Massey, 2018, s. 213).

Tarihsel süreç incelendiğinde⁴, tam rekabet piyasası varsayımı üzerine inşa edilen ana akım iktisat teorisinin, boyutsuz bir ekonominin varlığını kabul ettiği görülmektedir. Tam rekabet piyasasının yetersizliğinin anlaşıldığı 19. ve 20. yüzyılda, birtakım unsurlar analizlere dahil edilse de mekânsal etkinin yeteri kadar işlenmediği görülmektedir. Chisholm (1966) bu durumun sebebini, mekân dışındaki diğer problemlerin daha acil olmasına ve bu sorunların çözülmedikçe mekânsal konuların yeterince açıklanabilmesinin mümkün olmadığına bağlamaktadır (Chisholm, 1966’dan aktaran Arıcıoğlu, 2011, s. 18).

Dinler’de (1998, s. 7), krizler gibi konjonktürel hareketlerin tahribatlarını azaltma girişimlerinden dolayı zaman unsurunun analizlere dahil edilmesinin hızlandığını ve bunun yanı sıra zaman unsurunun ekonomik analizlere dahil edilmesinin mekân unsuruna göre daha kolay olduğunu dile getirmektedir. Ekonomik analizlerde mekân kavramının zaman kavramına göre daha geri planda kalması gerçeğinin arkasında yatan iktisadi düşüncüyü Marshall’ın şu sözleri ile aktarmak mümkündür: “Piyasalar, arz ve talep güçlerinin dengeye geldiği zaman boyutunun yanı sıra mekân bakımından da değişirler. Zamanın etkisi mekâna göre daha önemlidir. Çünkü dengenin doğası ve bunu belirleyen nedenler, piyasa döneminin uzunluğuna bağlıdır (Marshall, 1961’den aktaran Arıcıoğlu, 2011, s. 18)”. Bu iktisadi düşüncenin etkisi ile mekânsal iktisat, gelişimini -önemli ölçüde- ana akım iktisat dışında gerçekleştirmiştir.⁵ Bundan dolayıdır ki; ekonomik

⁴Mekânsal iktisadın gelişimi, konusu mekân ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiler olan, ekonomik coğrafya bilimi ile yakın bir etkileşim içerisindedir. Çalışmanın ilerleyen kısmında ekonomik coğrafya, gelişim gösterdiği teoriler üzerinden -detaylı şekilde- ele alınmış olmasından dolayı, bu başlık altında -ağırlıklı- diğer çalışmalar ve fikirler üzerinde durulmaktadır.

⁵Temelleri 19. yüzyılda atılan -ekonomik coğrafyanın da kökenini temsil eden- yerleşim teorisi ve ardından 20. yüzyılda gelişme gösteren bölge bilimi bu duruma örnek oluşturmaktadır (Arıcıoğlu, 2011, s. 19).

analizlerde, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildikleri alana yer verilmesi zaman almıştır (Arıcıoğlu, 2011, s. 18-19; Kıymalıoğlu, 2005, s. 6).

Temeli 19. yüzyılda atılan yerleşim teorilerinden birkaç asır önce (16. ve 17. yüzyıllarda) mekânsal konuların tartışıldığı bilinmekte; ilerleyen yıllarda temel iktisadi görüşlerde ve ekonomistler başta olmak üzere sosyal bilimcilerin çalışmalarında, mekân kavramına dair referanslar ile karşılaşılmalıdır (Ponsard, 1983, s. 5-12). Özellikle klasik iktisadi görüşün hakim olduğu yıllar, mekânın neredeyse unutulduğu bir zaman dilimine işaret etse dahi; klasik iktisat öncesi dönem ve 20. yüzyıl, konu ile ilgili zengin içeriklerin üretildiği aşamalar olarak görülmektedir (Derycke ve Huriot, 1998, s. 3). Mekânsal iktisada temel oluşturan çalışmaların rastlandığı 16. yüzyıl boyunca; kentlerin, tarım alanlarının ve endüstrilerin yerleri ile büyüklükleri, yolların (ve diğer bağlantı araçlarının) rolü ile önemi, zenginliğin coğrafi dağılımı ve bunlar sonucunda oluşan kırsal-kentsel ilişkisinin varlığı gibi -mekân ile yakından ilgili- konuların üzerinde durulmuştur (Ponsard, 1983, s. 5).

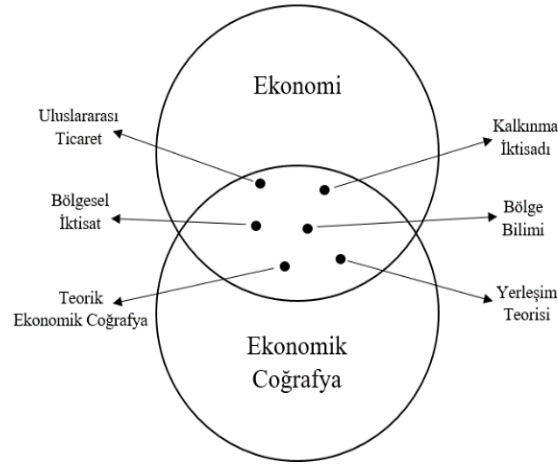
Dinler'in (1998, s. 7) deyiimiyle "Alis'in boyutsuz harikalar ülkesi"ni anımsatan ekonomi literatürü; görüldüğü üzere uzun yıllar boyunca mekânsal boyuttan uzak, mekânın getirdiği dinamik koşullardan arındırılmış, konjonktürel dalgalanmaların varlığından dolayı zaman kavramına odaklanmış ve ekonomik faaliyetleri bu çerçevede analiz eden teoriler ekseninde ilerleme kaydetmiştir. Günümüze gelindiğinde ise farklılaşan iktisadi görüşler ile birlikte, mekânsal boyutun da eklendiği analizlerde; mekânın fiziksel yapısının yanı sıra dinamik koşullarını da yansıtan sosyokültürel yönünün de inceleme alanı bulduğu, çok boyutlu bir ekonomik perspektifin geliştiği görülmektedir. Ekonomik coğrafya bilimi, bahsedilen çok boyutlu ekonomik perspektife örnek teşkil edebilecek bir bilim dalı olarak dikkat çekmektedir.

1.3. Mekânsal İktisata Karşı Ekonomik Coğrafya

Ekonomistler tarafından ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği yer olarak bilinen fakat bu gerçeğe habersiz gibi davranarak ele alınan mekân kavramının (Dinler, 1998, s. 7), ekonomik coğrafya biliminin gelişimi ile ekonomi bilimi açısından daha farklı bir noktaya taşındığı görülmektedir. Ekonomistlerin genelleştirme ve teorileştirme girişimlerinin aksine farklı yerlerin kendilerine ait ekonomik özelliklerini yansıtmaya çabası ile geliştirilen ekonomik coğrafya bilimi (Barnes ve Sheppard, 2000, s. 2-3), bu yönüyle mekânsal iktisat anlayışından farklı bir doğrultuda ilerlemektedir.

Ekonomik coğrafyacıların birinci dereceden ilgili oldukları mekânsal meseleler, ekonomi camiasının önemli bir kesimi tarafından ilgilenilmemiş bir sorun düğümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, ekonomi bilimini adeta “mekânsız harikalar diyarı”na dönüştürmüş; bir diğer deyişle, ekonomistlerin, ekonomik faaliyetleri çevresel etmenlerden soyutlayarak, adeta toplu iğnenin başında meydana geliyormuş gibi hareket etmelerine ortam hazırlamıştır (Dicken ve Lloyd, 1990’dan aktaran Yavan, 2006, s. 4). Bu yönüyle mekânsal yaklaşım, ekonomik coğrafyayı diğer disiplinlerden ayıran ve böylece ona bilimsel bir kimlik kazandıran yegane bir unsur olarak görülmektedir (Yavan, 2006, s. 3-4).

Ekonomi bilimi perspektifinde gelişme gösteren mekânsal iktisat, mekânı ekonomistlerin gözünden yorumlamakta; coğrafi yönünden ziyade maddi yönüne odaklanmaktadır. Bunun aksine coğrafyacılar, mekânsal formuyla ele alınan tüm coğrafi faktörlerin ekonomik faaliyetler ile ilişkisini, ekonomik coğrafya adı altında açıklamaya çalışmışlardır. Bunun aksine coğrafyacılar, mekânsal formuyla ele alınan tüm coğrafi faktörlerin ekonomik faaliyetler ile ilişkisini, ekonomik coğrafya adı altında açıklamaya çalışmışlardır. Diğer bir deyişle ekonomistler, oluşan nihai maddi unsurların etkisine odaklanmakta; ekonomik coğrafyacılar ise ekonomik faaliyetlerin dağılımını ve üretim-tüketim ilişkilerini mekânsal organizasyonlar içinde değerlendirmektedirler. Özetle, ekonomik faaliyetleri sosyal ve kültürel bağlamından ayırmaya çalışan iktisat bilimi ile doğası (varoluş nedeni) gereği süreçlerin ayrılmasından ziyade aralarındaki ilişkiye odaklanan coğrafya bilimi arasındaki bu düşünce sistemi farklılığı; her iki alanın (mekânsal iktisat ve ekonomik coğrafya) mekâna olan yaklaşımları arasında fark yaratmaktadır (Doğan, tarihsiz, s. 9-10; Lee, 2002, s. 333).

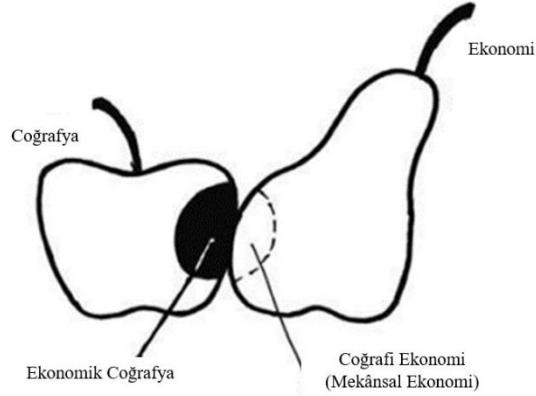
Şekil 1.1. *Ekonomi ile ekonomik coğrafyanın ortak alt alanları (Taaffe, 1974, s. 9)*

Aralarındaki temel farkın yanı sıra, iki akım arasında kuvvetli bir etkileşim olduğu da açıkça farkedilmektedir. Şekil 1.1.'de de görüldüğü üzere ekonomik coğrafya ile mekânsal iktisadın bakış açısını yansıtan ekonomi biliminin ortak alt alanlara sahip olmaları, etkileşime dair bir emare olarak karşımıza çıkmaktadır. Taaffe'e (1974) göre ortak alanların içinde bulunduğu kesişim bölgesi, ekonomi biliminin mekânsal sınırı ile ekonomik coğrafyanın teorik çerçevesi arasında bir örtüşme sonucu doğmaktadır. Şekil 1.1.'de de farkedildiği üzere, oluşan alanlar her iki bilime de farklı uzaklıklarda konumlanmaktadır. Ekonomi bilimi sınırları içerisinde inceleme alanı bulan uluslararası ticaret ve kalkınma iktisadı gibi alt alanların coğrafi konular ile daha az ilgilenmesi, onları ekonomi bilimi sınırlarına yaklaştırmakta iken bölgesel iktisat, bölge bilimi ve yerleşim teorisi gibi alt alanların ise, coğrafya bilimi ile daha yüksek oranda örtüşme sağlaması, onları ekonomik coğrafyanın sınırlarına daha yakın hale getirmektedir (Taaffe, 1974, s. 8-9).

Diğer yandan ekonomik coğrafya bilimi, kullandığı pek çok metot ve teoriyi ekonomi biliminden (ödünç) almış⁶ olmakla beraber; temelini oluşturan teorilerde de, mekânsal iktisat adı altında gelişme gösteren düşünce yapılarının izlerine rastlanmaktadır. Başka bir açıdan bakıldığında da; ekonomik coğrafyanın, ekonomistler

⁶Erickson'un (1989), "başka hiçbir akademik disiplin beşeri coğrafya üzerinde iktisat biliminden daha fazla etkiye sahip olmamıştır (Erickson, 1989'dan aktaran Yavan, tarihsiz)" ifadesi, söylemi doğrular niteliktedir.

tarafından “mekân ekonomisi” (ya da coğrafi ekonomi) olarak ele alındığı da görülmektedir⁷ (Doğan, tarihsiz, s. 10; s. 12; Yavan, tarihsiz).

Şekil 1.2. *Ekonomik coğrafya ile mekânsal ekonomi (Sokol, 2011, s. 12)*

Coğrafya ile ekonomi bilimleri arasındaki bu yakın etkileşimin bir sonucu olarak doğan alt disiplin(ler)in (ekonomik coğrafya veya mekânsal ekonomi) meydana getirdiği kavram karmaşası, çalışmada, Şekil 1.2. üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır.

1.4. Ekonomik Coğrafya Bilimi

Netice olarak; ekonomi disiplini için yeni bir yaklaşım veya farklı bir bakış açısı olarak niteleyebileceğimiz ekonomik coğrafya bilimini daha derinlemesine açıklayabilmek adına detaylı bir şekilde incelemekte fayda bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmadaki alt başlıklar sırasıyla; ekonomik coğrafya bilimin tanımı, kapsamı ve gelişiminden oluşmaktadır.

1.4.1. Ekonomik coğrafyanın tanımı

Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan mekân kavramının, ekonomi disiplini için taşıdığı değerin vurgulandığı ekonomik coğrafya bilimi, bünyesinde barındırdığı disiplinler gereği sosyal bir disiplin olarak gelişmekte; bu yapısından dolayı da kazandığı anlamların farklılığı dikkat çekmektedir. Ekonomi ve coğrafya ile yakından ilişkili olan bilim dalı, her iki disiplin tarafından çeşitli açılardan yorumlanmakta; kendine has bu karakteri ile birbirinden farklı karakterleri tanımlanmaktadır (Tümertekin, 1972, s. 19).

⁷Bunlara ek olarak Sokol (2011, s. 12), terimin her iki alanda da farklı şeyler ifade ettiğini; coğrafyacılar ile ekonomistlerin konuya farklı bir yaklaşım içerisinde olduklarını vurgulamaktadır.

Coğrafyacılar cephesinden bakıldığında; Alexander'ın (1964) “insanın hayatını kazanma faaliyetlerinin yer yer gösterdiği benzerlik ve ayrılıklarının sebeplerini araştıran bir ilimdir (Alexander, 1964'den aktaran Tümertekin, 1972, s. 23)” açıklaması ana hatları ile ekonomik coğrafyayı tanımlamaktadır. Yine benzer şekilde coğrafi ilkelerin vurgulandığı tanımlamaların da varlığı dikkat çekmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 9). Dryer'ın (1916), “ekonomik coğrafya farklı türdeki çevrelerin, insanın hayatını kazanmadaki farklı yolları etkilediği ölçüde, incelenmesidir (Dryer, 1921'den aktaran Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 9)” tanımı buna örnek verilebilir bir niteliktedir. Colby'nin (1922) “doğal çevrenin ekonomik faaliyetlerle ilişkisinin incelenmesi (Colby, 1922, s. xiii)” tanımı da, yine coğrafi vurgunun yapıldığı benzer bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha geniş bir açıdan tanımlayan Whittlesey'in (1925) “ekonomik coğrafyanın özel (kendine özgü) katkısı, doğal çevre ile dünyanın çeşitli bölgelerindeki ekonomik yaşamın birbirleriyle ilişkilerini anlamaktır (Whittlesey, 1925'den aktaran Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 9)” tanımı da aynı odak noktasını işaret etmektedir.

Ekonomik coğrafya'ya iktisadi bir çerçeveden bakılacak olursa, Rüstow'un (1944) “(...) dünyamızda muhtelif iktisadî malların nerede bulundukları, nerelerde istihsal⁸ edilmeleri imkânının mevcut bulunduğu ve ihtiyaç halinde bu malları ne suretle ele geçirmemiz mevzubahs olabileceği gibi noktaları bilmek bizim için hayatî ehemniyeti haiz bir meseledir. Bahsettiğimiz hususları halleden ilim ‘İktisadî coğrafya’ dır (Rüstow, 1944, s. 4)” şeklindeki tanımına değinmek yerinde olacaktır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, ekonomik coğrafya bilimi; ekonomi bilimi için kıt olan iktisadi malların kaynaklarını ve elde edilme yöntemlerini incelemesi bakımından önem teşkil etmektedir. Ek olarak, iktisadi malların niçin bu şekilde dağıldığına da açıklık getirme görevini üstlenen ekonomik coğrafya bilimi; doğal kaynakların neden belirli yerlerde var olduğu (yetiştirildiği veya çıkarıldığı) sorusuna yanıt aramakta ve bu noktada da coğrafya disiplini ile yakın bir ilişki kurmaktadır (Rüstow, 1944, s. 4-5).

Kısmen coğrafi iktisat görüşünün hakim olduğu bu tanımlamaya ek olarak Courtin ve Maillat'in (1962), coğrafi iktisat ile ekonomik coğrafya üzerine yaptığı farklı tanımlara de göz gezdirmekte de fayda bulunmaktadır. Courtin ve Maillat (1962); coğrafi iktisadın, mekânsal çevrenin iktisadi faaliyetlere olan etkisini tahlil ettiğini belirtirken iktisadi coğrafyayı “farklı mekân parçaları içinde faaliyetlerin düzenlerini tasvir, mukayese ve

⁸İstihsal kelimesi; çıkarma, elde etme anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 989).

izah eder (Courtin ve Maillat, 1962'den aktaran Tümertekin, 1972, s. 21)" Şeklinde tanımlamaktadır. "Başka bir ifade ile ekonomik coğrafya, yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte ekonomik faaliyetlerin lokasyonunu ele alan bir alandır (Hartshorn ve Alexander, 1988'den aktaran Yavan, 2006, s. 3)".

Daha genel bir tanım yapmak gerekirse, ekonomik coğrafya; "ekonomik değişim bağlamında ekonomilerin coğrafi kapsamı ve leği, bu değişikliklerin arkasındaki itici gler ve küresel ekonomik dönüŐümde yerelliklerin rolü ile ilgilenen bir akademik araştırma alanıdır (Clark, Feldman ve Gertler, 2000, s. 3-4)". Clark vd. (2000, s. 4), ekonomik coğrafyanın -bir taraftan- uluslararası ekonomi, endüstri organizasyonu, iş stratejisi ve inovasyon gibi alanları kapsarken; diğer taraftan, bu alanlardan çıkarılan kuramsal bakış açılarına duyarlı olarak coğrafyanın devamlılığını sürdürdüğünü ileri sürmektedir.

Tüm bu farklı açılardan yapılan tanımlamalara⁹ bakıldığında ise, hepsinin, çalışmanın ilk bölümünde de vurgulanmaya çalıŐılan mekân kavramına odaklandığı görülmektedir. Tanımlardan da anlaşıldığı üzere, ekonomik eylemlerin meknsallılığını temel uĖraŐısı olarak belirleyen ekonomik coğrafya bilimi, merkezine mekânı yerleŐtirmekte; dolayısıyla ekonomik faaliyetleri mekânın bütünü içinde ele almaktadır (Tümertekin, 1972, s. 22). Bu inceleme, mekânı sadece fiziki formuyla değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapısını yansıtan dinamik formuyla da ele alacak gelişmelere ortam hazırlamaktadır.

1.4.2. Ekonomik coğrafyanın kapsamı

Ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını (ve bu doğrultuda bölgelerin ne çıkan özelliklerini) irdelemeyi hedefleyen bir yaklaşım olarak doğan ekonomik coğrafya, her ne kadar, zaman geçtikçe gelişen yaklaşımlar çerçevesinde gncellense de; temelde, ekonomik faaliyeti belirleyen koşullara yoĖunlaŐmayı benimsediği fark edilmektedir (Barnes ve Sheppard, 2000, s. 3; Filiztekin, 2008, s. 26).

Ekonomik coğrafyanın kapsamını daha iyi kavrayabilmek adına, eski bir ekonomik coğrafyacı olan Karl Andree'nin Şu sözlerine yer verilebilir:

"Honduras'tan maun bir masada oturuyorum. Onun üzerinde durduğu halı, İngiltere'deki Kidderminster'da, River Plate veya Yeni Güney Galler'den bir denizci tarafından getirilen

⁹Ekonomik coğrafya hakkında -gerek coğrafi gerek iktisadi ynden- yapılan daha fazla tanımlamaya ulaŐabilmek için bkz. Tümertekin, 1972, s. 19-23.

yünden üretildi. Berlin porselen fincanındaki çay Çin'den veya Assam'dan; kahve Cava'dan; şeker Aşağı Saksonya, Brezilya veya Küba'dan gelmiştir. Gövdesi Macaristan'da yetişen; lületaşı kasesinin malzemesi Anadolu'dan kazılmış, Thuringia'da oyulmuş; amber ağız parçası Baltık Denizi'nden gelmiş ve kenarı için kullanılan gümüşün Erzgebirge, Harz veya belki de Potosi'deki (Peru) gümüş madenlerinden çıkarılmış olduğu pipomla Porto Rika'dan tütünümü içiyorum (Barnes ve Sheppard, 2000, s. 3)".

1867'de yazılan pasajın, aslında ekonomik coğrafyanın da cevabını bulmaya çalıştığı "eşyalar nerede, hangi koşullarda üretiliyor?", "bir yerde üretilenler nasıl başka bir yerde sonuçlanıyor ve bu ne anlama geliyor?" ve "onları kim satın alıyor?" gibi soruları ortaya koyduğu (ve dolayısıyla) ekonomik coğrafyanın kapsamını açıklamaya yardımcı olduğu görülmektedir (Barnes ve Sheppard, 2000, s. 3).

Sorulan bu sorular, dönemin iktisadi anlayışını yansıtan neoklasik akımın aksine mekânsal dağılıma işaret etmekte (ve ilerleyen süreçte) onun sosyoekonomik yapısının doğasına işaret etmektedir. Bu yönüyle; merkezine rasyonel karar verebilen ve kâr çoklaması yapma amacı taşıyan bireyi alan, analizlerini "ceteris paribus varsayımı" altında mekânsal yapı gibi birçok değişkeni sabit kabul ederek gerçekleştiren, hatta -bazı durumlarda- bu değişkenleri yok sayarak ekonomi bilimini tek boyutlu bir yapıya dönüştüren neoklasik akımın kapsamından uzaklaşan ekonomik coğrafya bilimi, zamanı için alternatif bir ekonomi görüşü de çizmektedir (Filiztekin, 2008, s. 26; Martin, 2000, s. 77).

Ekonomik coğrafya, neoklasik dönem dışında da gelişimini sürdürdüğü tarihsel akışın her safhasında; mekânsal yapı değişkeninin varlığını vurgulamış, bu temel ilke üzerinde ilerleme kaydetmiştir. Tümertekin ve Özgüç'e (2020) göre ekonomik coğrafya, bu ilke bağlamında, tarihi boyunca; ekonomik faaliyetlerin yer seçiminde etkili olan faktörler, insanların hayatlarını idame ettirmeleri bakımından konumsal farklılık ve benzerlikler, nüfus ile ekonomik yapı ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkiler, bölgesel uzmanlaşmalar ile yaratılan ticaret akışları, yaşam standartlarındaki farklılıklar ve ekonomik kalkınma gibi konu başlıkları üzerinde durmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 4).

E. Huntington'un (1947) söylemine göre de; "ekonomik coğrafya; geçimi sağlama çalışmasında rol oynayan her türlü maddi kaynak, faaliyet, kurum, gelenek ve yetenek türlerinin dağılımı ile ilgilenir (Huntington, 1947, s. 1)". Benzer noktalara işaret eden Bengston ve Royen'de (1950) ekonomik coğrafyanın kapsamı üzerine şu açıklamayı uygun görmüştür: "ekonomik coğrafya, dünyanın farklı bölgelerinin temel

kaynaklarındaki farklılığı araştırır (...) değerlendirmeye çalışır (Bengston ve Royen, 1950, s. 10)”. Görüldüğü üzere, çok geniş bir kapsama sahip olan ekonomik coğrafya bilimi; tarım, endüstri ve ticaret olmak üzere üç ana kesimin yanı sıra madencilik, kerestecilik ve balıkçılık gibi yan alanları da dikkate almaktadır. Dünyanın ekonomik kaynaklarının insanlar tarafından nasıl kullanıldığı kaygısı üzerinden hareket eden ekonomik coğrafya biliminin asıl görevi; neden bazı bölgelerin belirli ürünlerin üretimi ve ihracatında dikkat çekerken, diğer bölgelerin aynı malların ithalatı ve kullanımında ön plana çıktığını açıklamaya çalışmaktır (Sharma, tarihsiz, s. 7-8).

Belirtilen konular üzerinden, yeryüzündeki ekonomik faaliyetlerin lokasyonları ile arasındaki ilişkiyi tam manası ile ortaya koymayı amaçlayan ekonomik coğrafya bilimi; bu çerçevede incelendiğinde karmaşık yapısı ile dikkat çekmektedir. Bu noktada, konuyla ilgili araştırmacılar; üç temel sorunun gerekliliğini ileri sürmektedirler: (Tümertekin, 1972, s. 23)

1. Olayla ilgili hususun niteliği nedir?
2. Lokasyon, olay üzerinde ne derece etkilidir?
3. Olayın gerek yerel gerek bölgesel gerekse evrensel ilişkileri nelerdir?

Diğer taraftan konuya, olayın oluşumuna sebep olan (yani mekâna sahip olduğu özelliği kazandıran) ekonomik faaliyet yönünden bakıldığında; araştırmalar esas itibarıyla üç soru çevresinde şekillenmektedir: (Tümertekin, 1972, s. 26)

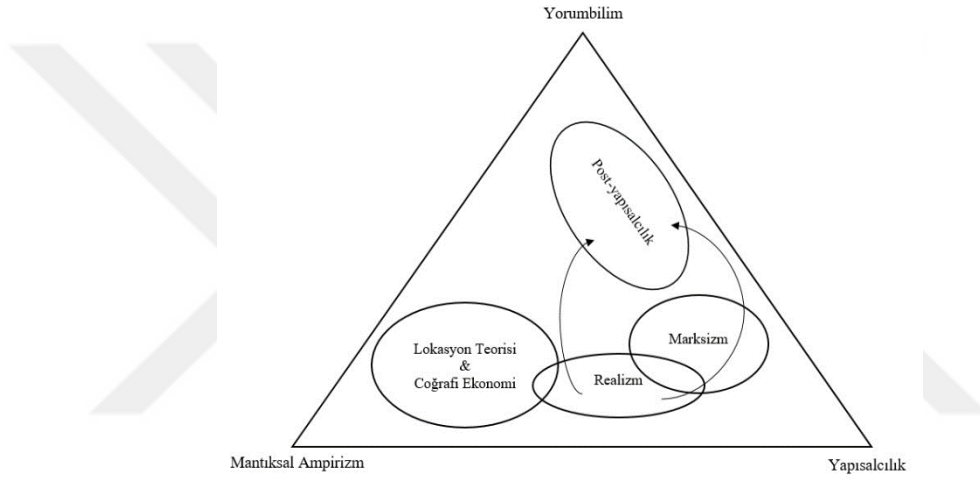
1. Ekonomik faaliyet nerede gerçekleşmektedir?
2. Ekonomik faaliyetin nitelikleri nelerdir?
3. Ekonomik faaliyet, diğer hangi olaylar ile ilgilidir?

Belirtilen sorulara, belirli bir araştırma tarzını takip ederek cevap bulmaya çalışan ekonomik coğrafya; sorular üzerinden, mekân ve ekonomik faaliyet arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Ekonomik örüntünün esas alındığı bu yaklaşım, mekânı, söz konusu şeklini kazandıran ekonomik faaliyetler ile ayrılmaz bir bütün olarak ele almaktadır. Çünkü, mekân kavramı, belirli faaliyetlerin meydana getirdiği, çevreden farklı bir parça olarak görülmektedir (Tümertekin, 1972, s. 26).

1.4.3. Ekonomik coğrafyanın gelişimi

Ekonomik coğrafya bilimi, yukarıda bahsi geçen temel konulara -tarihi akışın her safhasında- belirtilen bu sorular ekseninde yaklaşmakta olsa da süreç içerisinde değişime uğradığı noktalar da bulunmaktadır. Konuların incelenmesine yönelik gelişen yaklaşımlar

ve bunların sonucunda geliştirilen teoriler gibi bakış açısını çeşitlendiren durumlar değişime uğrayan temel noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tümertekin ve Özgüç'e (2020) göre incelemeye değer olan bu noktalar ekonomik coğrafya bilimi için ayrı bir çekicilik alanı oluştururlar. (Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 4). Sheppard'ın (2006), konuyla ilgili yapmış olduğu şu yorumda bu gelişimi açıklar niteliktedir: "Nicel devrimin yükselişi sırasında, Bristol Üniversitesi'nde lisans öğrencisi iken onunla ilk karşılaştığımda, belirli bir konuya sıkı bir şekilde odaklanmış ve uzmanlaşmış bir proje olan ekonomik coğrafya; şimdi, birçok teorik, felsefi ve ampirik yaklaşımı kucaklamak için birkaç disipline yayılıyor (Sheppard, 2006, s. 11)."

Şekil 1.3. Ekonomik coğrafyanın felsefi alanları (Sheppard, 2006, s. 18).

Şekil 1.3., bu bağlamda, gelişimi boyunca ekonomik coğrafyada yoğun bir şekilde tartışılan çeşitli yaklaşımların nasıl bir süreç izlediğini göstermektedir. Ekonomik coğrafyanın, belirli kutuplar arasında sınırlanan felsefi alan içerisinde; lokasyon teorisi / coğrafi ekonomi, realizm, marksizm, politik ekonomi, feminizm ve nihayetinde post-yapısalcılık gibi birçok felsefi, coğrafi ve ekonomik akımın etkilediği bir dönüşüm süreci geçirmiş olduğu görülmektedir (Sheppard, 2006, s. 17-18).

Modern anlamda ekonomik coğrafyanın ortaya çıkışına bakılmak istendiğinde, birçok farklı başlangıç noktasının gösterilmesi, durumun karmaşık bir hal almasına sebep olmaktadır.¹⁰ Ekonomik coğrafyanın ABD'deki bazı üniversiteler tarafından ders olarak

¹⁰Modern anlamda ekonomik coğrafyanın başlangıç noktasının tartışıldığı tarihlerin öncesinde de ekonomik coğrafyanın varlığı göze çarpmaktadır. Milattan önce dördüncü yüzyıla kadar uzanan Qin eyaletinin Yedi Çin haritalarında ekonomik faaliyetlerin mekânsal yönlerine ait izlere rastlanmakta; yine benzer şekilde,

okutulmaya başlandığı yıl olan 1893, Alman coğrafyacı Götz'ün ticari ve ekonomik coğrafya arasındaki ayrımı ortaya attığı yıl olan 1882, ekonomik coğrafyanın ilk incelemesi olarak görülen Thünen'in İzole Devlet çalışmasının yayınlandığı yıl olan 1826; dikkat çekici bazı önemli tarihler olarak karşımıza çıkmaktadır. Verilen tarihler, konu hakkında her ne kadar kesin yargıya varmamızı güçleştirse de -en azından- modern ekonomik coğrafyanın kökenini, 19. yüzyıl başlarına kadar daraltmamıza imkan tanımaktadır. (Barnes, 2000, s. 12-13; Barnes, 2001, s. 522).

Barnes'e (2000) göre bu dönem, ekonomik coğrafyanın gelişimi açısından iki ayrı nedenden dolayı önem taşımaktaydı. Bunlardan ilki; içlerinde ekonomik coğrafyanın da olduğu bir dizi akademik disiplinin, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki belirli üniversitelerde kurumsallaşma süreçlerinin başladığı (ve dolayısıyla) yeni temsil biçimleriyle tanımlandıkları bir dönem olmasıydı. Oluşan yeni söylemler çerçevesinde, insanların yeryüzündeki konumlarını nasıl gördüklerine ait yeni inanışlar ve davranışlar üretilmişti. İkinci neden ise; ticari genişleme ve sömürgecilik faaliyetleri ile gelişen yeni dünya düzeni ile yakından ilgiliydi. Üstün coğrafi bilgi ve becerilere sahip olmak, oluşan yeni denizaşırı sömürge ülkelerinde ulusal etkiye sahip olabilmenin bir yolu olarak görülmekteydi (Barnes, 2000, s. 13-14; Hudson, 1977, s. 13-15).

19. yüzyılın -sosyal, ticari ve ekonomik- dinamikleri üzerine inşa edilen ekonomik coğrafya bilimi; biraz önce de belirtildiği üzere çeşitli dönemler itibarı ile dönüşmüş ve günümüze kadar farklı yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel odak noktası olan kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımına değinmeden önce, ekonomik coğrafyanın gelişimini -dönemler üzerinden- incelemek, çalışmanın ilerleyen kısımları anlamlandırmak için de yararlı olacaktır.

Ekonomik coğrafyadaki fikirlerin oluşumunu ve birikimini kavrayabilmek adına ayrı bir inceleme alanı olarak ortaya çıkan ticari coğrafya dönemini ve bu dönemde gelişen düşünceleri temel almak gerekmektedir. Batı Avrupalı ulusların 19. yüzyılda imparatorluklarını ve ticari ilişkilerini yerkürenin uzak noktalarına kadar yaymaları, oluşan sömürgelerini değerlendirme gayeleri ve (bunun için) gerek hükümetlerin gerekse tüccarların ulaşılan yeni bölgeler ile ilgili edinilmiş bilgilere ihtiyaç duymaları sonucu gelişmeye başlayan ticari coğrafya; bu yönüyle, genellikle, Avrupa'lı güçlerin kolonyal maceralarına hizmet etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ticaret coğrafyası ile Batı Avrupa

Yunan coğrafyacı Strabon'un günümüzden iki bin yıl öncesinde bu konuya değindiğine dair yazılara rastlanmaktadır (Doğan, tarihsiz, s. 10).

emperyalizminin yükselişi arasında bir ilişki olduğu saptanmakta; dolayısıyla aynı dönemde, ticari coğrafya ile yakından ilişkili olan ekonomik coğrafyanın başlangıcına dair belirtilere de rastlanmaktadır (Barnes, 2000, s. 13-14; Sheppard, Barnes, Tickell ve Peck, 2004, s. 3; Tümerterkin ve Özgüç, 2020, s. 6-7).

1880'lere kadar bu minvalde ilerleyen ticari coğrafya, bu tarihten itibaren söz konusu hususlarda analitik bilgiler verme eğilimi üzerinden gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu doğrultuda, dönem süresince yayımlanan çalışmalar ve atılan adımlar,¹¹ ekonomik coğrafya ile yakından ilgili olmaları sebebiyle de dikkat çekmektedirler. Ticari coğrafyadan ekonomik coğrafyaya geçiş dönemi olarak da nitelendirilebilecek bu gelişmelerin, ekonomik coğrafya biliminin kendine özgü karakterinin oluşmasında etkili oldukları belirtilmektedir. Geçiş sürecinin temel çalışması ise W. Götz'ün 1882 yılında yayınlanan, "Die Aufgaben der Wirtschaftlichen Erdkunde (Ekonomik Coğrafyanın Görevi)" adlı makalesi olarak görülmektedir. Yeni bir analitik yaklaşım öneren makalenin yayınlanması sonrasında, ticari coğrafyadan ekonomik coğrafyaya geçiş sürecinin hız kazandığı söylenebilir (Tümerterkin ve Özgüç, 2020, s. 7-8).

Ekonomik coğrafyanın ayrı bir bilim olarak gelişimi ise, coğrafi ekonomi (mekânsal iktisat) ile yakından ilişkili olan, yerleşim (lokasyon) teorileri çerçevesinde şekillenmiştir. Çok daha sonraları (1950'lerde gerçekleşecek olan coğrafyadaki nicel devrim ile birlikte) popülerliğini artıracak olan yerleşim teorisi, 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan Eski bir Alman¹² ekonomik coğrafya geleneğine dayanmaktadır. J. vonThünen, A. Weber, W. Christaller ve A. Lösch gibi önemli temsilcilerin geliştirdiği teoriler doğrultusunda ilerleyen gelenek, ekonomik coğrafyanın da temelini teşkil etmektedir (Warf, 2006, s. 286).

Mekân unsurunun ele alınmadığı geleneksel ekonomik analizlere tepki olarak doğan yerleşim teorileri (Fujita vd.'den aktaran Topçuoğlu ve Çalışkan, 2016, s. 103), 19. ve 20. yüzyıl boyunca, gerek klasik gerekse neoklasik iktisadi akımdan izole bir şekilde gelişimini sürdürmüştür. Klasik ve neoklasik yerleşim teorileri, bu yönüyle, 1950'li

¹¹Ekonomik coğrafyanın oluşumuna dair önemli emarelere rastlanan çalışma ve eserler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Tümerterkin ve Özgüç, 2020, s. 6-8.

¹²Aynı tarihsel dönemde, İngiltere'nin aksine Almanya'da, ulusal piyasanın birleşmesinde geride kalınması ve deniz yolu taşımacılığına göre daha pahalı olan kara yolu taşımacılığının tercih edilmesi sebebiyle mekân kavramı daha fazla ilgi toplamış; bundan dolayı Almanya, yerleşim teorilerinin temelini atıldığı ülke olmuştur (Combes, Mayer ve Thisse, 2018'den aktaran Arıcıoğlu, 2011, s. 19). Blaug (1985, 614) ise bu durumun muhtemelen, yerleşim teorilerinin babası sayılan Thünen'in Alman olmasından kaynaklı tarihsel bir merak olduğunu ileri sürmektedir.

yıllara kadar mekânsal boyutları olmayan bir ekonomik dünyanın analiziyle ilgilenen ana akım iktisadi görüşten ayrılmaktadır (Blaug, 1985, s. 614).

1960'lı yıllara gelindiğinde ise, kantitatif devrim, coğrafyayı kuramsal bir disiplin olarak yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Önceki geleneksel coğrafi anlayışın aksine; teorilerin denenmesine dayalı, betimleyici çerçeveden arındırılmış, açıklamaya dönük bir bilim ortaya koyma arayışında olan kantitatif devrim; pozitivist paradigmaya uygun olarak, tümdengelimci teoriler geliştirmeyi ve bunun sonucunda mekânsal modellerin geçerliliğini test etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda dönemin ekonomik coğrafyacıları, ekonomik faaliyetlerin mekânsal yerleşimini tanımlayıp haritalandırmaktan öte onu açıklamaya çalışmışlardır (Kaygalak, 2020, s. 66; Sheppard vd., 2004, s. 3; Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 18). 1970'lerin ortalarına kadar hakim olan yaklaşım, Lösch'ün modeli ağırlıklı olmak üzere diğer yerleşim teorilerinin fikri altyapılarından faydalanarak, bir dizi istatistiksel model ve nicel yöntemin kullanımı ile mekânın açıklanmasında önemli (ve kendine öz) bir rol üstlenmiştir (Garretsen ve Martin, 2010, s. 128).

Ayrıca, incelendiğinde, coğrafyadaki bu devrimden en çok etkilenen alt disiplinin de ekonomik coğrafya olduğu görülmekte; bu kapsamda, gerçekleşen sayısal devrimin (ya da teorileşme çabasının) aksiyonları en yaygın olarak ekonomik coğrafyada hissedilmektedir. Ekonomik coğrafyanın inceleme alanı olan ekonomik faaliyetlere ilişkin -soyutlamacı ve sayısalcı- açıklama çerçevesinin, iktisat disiplini içerisinde mevcut olması bu etkinin temel sebeplerinden biri olarak belirtilmektedir. Halihazırda var olan -rasyonel karar alma temelinde gelişen- tümdengelimci yerleşim teorilerinin varlığı da, ekonomik coğrafyanın, kantitatif devrimin düşünce yapısı ile uyumlu olan karakterine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu durum, ekonomik coğrafyayı, beşeri coğrafyanın yeni bir yöntemi yaparak popüler birincil araç haline getirmiştir (Kaygalak, 2020, s. 67; Sheppard vd., 2004, s. 3).

Kantitatif devrim, ekonomik coğrafya biliminin teorik yapısına ilgi ve bağlılık mirası bırakmış olsa da; 1970'li yıllara gelindiğinde yoğun eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Süreç boyunca, konjonktürel koşullar ile birlikte etkisini genişleten, sayısalcı devrime hakim pozitivist bakış açısının da yaşanan gelişmeler neticesinde yeterli gelmediğine dair olan inanç artmış; bu durum yerini farklı yaklaşımlara bırakmasına sebep olmuştur. Yapısalcı ve radikal akımlara ağırlık verilen bu dönem ekonomik

coğrafya bilimi için de yeni bir kırılma noktası özelliği taşımaktadır (Kaygalak, 2020, s. 71; Sheppard vd., 2004, s. 4; Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 21).

Etkili olan yaklaşımlar arasında en dikkat çekenlerden birisi olan politik ekonomi, yapısalcı kuramla da paralellik taşıyan Marksist bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaygalak, 2020, s. 72; Sheppard vd., 2004, s. 4). Marx'ın iktisadi görüşü temelinde şekillenen yaklaşım, politik ve ekonomik ilişkilerin dinamik yapısının hem mekâna bağımlı hem de mekânı oluşturunca etkide olduğunu belirtmekte; bu doğrultuda, kapitalizmin ekonomik ve politik yapısının mekânsal dinamikler ile arasındaki etkileşimine odaklanmaktadır. Ayrıca bu kapitalist toplumsal ilişkiler, somutlaşan eşitsiz güç ilişkileri sebebiyle çeşitli koşullar üretmektedir (Sheppard vd., 2004, s. 4; Swyngedouw, 2000, s. 44). Güçlendirme veya yetkisizleştirme, egemenlik veya bağıllık, sahiplenme veya sömürü gibi politik (aynı zamanda ekonomik) süreçlerin gerçekleştiği yer olan mekân; aynı zamanda ortaya çıkan ilişkileri ifade eden ve somutlaştıran, aktif ve bütünleyici bir arena ve an olarak karşımıza çıkmaktadır (Gregory ve Urry, 1985'den aktaran Swyngedouw, 2000, s. 44).

Radikal anlamda olmasa da, pozitivist anlayışa tepki olarak doğan davranışsal yaklaşım ise rasyonel insan kavramı üzerinden mevcut düşünceyi eleştirmiş; bir nevi, her şeyi bilen ve fayda maksimizasyonu yapabilen insan profilini revize etmiştir. İnsanlar arasındaki motivasyon farklılıklarına odaklanan davranışsal çevre anlayışı, bu bakış açısının ekonomik coğrafyaya katkı sunmasını öngörmektedir (Scott, 2000, s. 488).

1970'li yıllarda gelişen perspektiflerin de yetersiz kaldığı görüşü üzerine, ilerleyen yıllarda (1980'lerden itibaren) ekonomik coğrafyada çoklu bakış açılarının yansıtıldığı yeni yaklaşımların gerekliliği gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, mekânsal örüntünün ve mekânsal süreçlerin ekonomik faaliyetleri yönlendirici bir faktör olarak ele alındığı yeni bir kavrayış biçimi¹³ belirlemiştir. Bu çerçevede, 1980'ler ile birlikte başlayan, zamanla etkisini genişleten yeni yaklaşımlar;¹⁴ 1990'lı yıllarda güçlenerek kurumsallaşan yapıları itibarıyla dikkat çeken bir konuma yükselmişlerdir. Önceki yaklaşımlardan -belirgin hatlarla- ayrılan, sahip oldukları düşünce yapıları ile ekonomik coğrafyanın açıklama çerçevesini genişleten yeni yaklaşımlar; ekonomik coğrafyayı sosyal bilimlere daha da yaklaştırmışlardır (Kaygalak, 2020, s. 78,97). Yaklaşımlar arasında yer alan kurumsal

¹³Bu yeni kavrayış biçimi, "kültürel dönüş" olarak da adlandırılmakta ve ekonomik coğrafya için bir başka dönüm noktası olarak belirtilmektedir (Kaygalak, 2020, s. 97).

¹⁴Evrimsel ekonomik coğrafya yaklaşımı, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı ve yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı; en çok zikredilen yaklaşımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaygalak, 2020, s. 97).

yaklaşım, çalışmanın da temel bağlamını oluşturması sebebiyle; kurumsal yapıya dair teorik çerçeve yeni bir başlık altında, daha detaylı biçimde incelenmesi uygun olacaktır.

1.5. Kurumsal Yapı

Belirtilen gelişmelerin bir sonucu olarak, ekonomik coğrafya bilimi içerisinde önem kazanan kurumsal bakış açısı ile birlikte yükselişe geçen kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı; ekonomik faaliyetlerin mekânsal düzenini, temeline yerleştirdiği kurum kavramı üzerinden incelemektedir. Bu bağlamda, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımı üzerindeki etkisini analiz edebilmek ve konu hakkında genel bir çerçeve sunabilmek adına kurum kavramı; irdelenmesi gereken bir -konsept- unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda; öncelikle kurum kavramı tanımlanmakta, ardından kavram farklı açılardan ele alınmaktadır.

1.5.1. Kurum kavramı ve tanımı

Ekonomik coğrafya (ve diğer ilgili disiplinlerin) literatürü incelendiğinde; kurum kavramının genellikle muğlak bir şekilde ele alındığı, farklı anlamlara referans verilerek tanımlandığı görülmektedir. Diğer yandan Bathelt ve Glückler (2014), ekonomik konjonktür ile ilişkilendirilemeyen etkileri açıklamak amacıyla da kurumlara başvurulduğunun altını çizmektedir. Bu yönüyle açıklık getirilemeyen tanımlamaları sebebiyle bir “kara kutu”ya dönüşen kurum kavramı; farklı araştırma alanlarından elde edilen bulguları yorumlama aşamasında engel teşkil etmekte ve keyfi bir şekilde çeşitli anlamlarda kullanılması bu tür bir yorumu bile imkansız kılmaktadır (Bathelt ve Glückler, 2014, s. 341).

Araştırmaların amacına ve analitik ölçeğine bağlı olarak farklı anlamlar yüklenen kurum kavramı, esas itibarıyla sosyolojik bir nosyon olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaygalak, 2020, s. 107). Son yıllarda sosyoloji disiplini dışında; felsefe, siyaset, coğrafya, ekonomi gibi çeşitli disiplinlerde de kullanımı yaygınlaşan kurum kavramının, tarihsel süreç incelendiğinde uzun bir kullanım geçmişi ile karşılaşılmaktadır. Hodgson (2006), bu tarihsel sürecin en azından G. Vico’nun 1725 tarihli *Scienza Nuova* eserine kadar uzatılabileceğini belirtmektedir. Uzun bir tarihsel geçmişe sahip olan kurum kavramı, birçok farklı disiplin içerisinde de yer almasından dolayı çeşitli disiplinler yaklaşımlara konu olmakta ve bunun da bir sonucu olarak günümüzde dahi kavramın tanımında bir görüş birliğinin oluşmadığı dikkat çekmektedir (Hodgson, 2006, s. 1).

Ekonomik coğrafya özelinde incelendiğinde ise, ekonomi biliminde ortaya çıkan kurumsal yaklaşımın; kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımının ortaya çıkmasındaki temel etkileyici olduğu görülmektedir. Bundan dolayı da, kurum kavramının, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı için ifade ettiği anlamın; kurumsal ekonomi literatüründeki ile benzer olduğu göze çarpmaktadır.¹⁵ Bu kapsamda çalışma, kurum kavramını, kurumsal ekonomi çatısı altındaki önemli ekonomistlerin kavrama yönelik getirdikleri açıklamalar üzerinden tanımlandırmaktadır.

Başlangıç tarihi olarak, Veblen'in 1898 yılında yayımlanan "Why is Economics not an Evolutionary Science?" isimli yazısının gösterildiği kurumsal iktisat; özellikle I. ve II. Dünya Savaşları arası dönemde etkisini artırmış, 1950'lerde yitirdiği etkinliğini 1970'li yıllar ile birlikte -bir nevi revize edilerek- yeni kurumsal iktisat adı altında tekrardan kazanmıştır (Şenalp, 2007, s. 49,59). Kurumsal iktisadın doğuşunda rol alan eseri ile, kurum kavramının tanımında referans verilmesi gereken Veblen (1918); kurumları, düşünce alışkanlıklarını şekillendiren seçici ve uyarlanabilir bir sürecin sonucu olarak ifade etmekte; diğer yandan, yaşamın ve insan ilişkilerinin özel bir metodu, dolayısıyla onların belirleyicisi olarak görmektedir. Veblen (1918) aynı zamanda, bireylerin (ve dolayısıyla toplumun) belirli işlevlerine ilişkin düşünce alışkanlıklarını ifade eden kurumların; toplumun gelişimi ile birlikte değişen koşullar sonucu -doğaları gereği- değiştiklerini belirtmektedir (Veblen, 1918, s. 188-190). Veblen (1961) benzer bir tanımında ise kurumların, yaygın düşünce alışkanlıklarının doğası gereği var olduklarını ve düşünce alışkanlıklarını şekillendiren güçlerin etkisiyle oluştuklarını aktarmaktadır (Veblen, 1961, s. 314).

Kurumsal iktisat dendiğinde bir diğer akla gelen isim olan Commons (1931) ise kurumu; bireysel eylemin kontrolünde, özgürleştirilmesinde ve genişletilmesinde etkili olan kolektif bir yapı olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda kurum kavramının anlamının belirsizliği üzerine duran Commons (1931), kurumların; bazen içinde bireylerin mahkum edildiği bir yasalar çerçevesini, bazen de mahkumların davranışlarını kastettiğini belirtmektedir. Kurumları "bazen 'ekonomik davranış' olan her şey (...) bazen 'statik' yerine 'dinamik olan herhangi bir şey veya metalar yerine süreç (işlem) veya duygular yerine eylem veya bireysel eylem yerine kitle eylemi (...) veya 'bırakınız

¹⁵Bu durum, Kaygalak (2020, s. 107) tarafından da; kurumsal ekonomi teorisinin argümanları ve metodolojik varsayımlarının, ekonomik coğrafyanın -başta mekân unsuru olmak üzere- kavramsal çerçevesine ve analitik yaklaşımına uygunluğu üzerinden belirtilmektedir.

yapsınlar' yerine kontrol (Commons, 1931, s. 648)” olarak detaylandıran Commons (1931), bu tanımı ile kavramın anlamsal belirsizliğinin de altını çizmektedir (Commons 1931, s. 648).

Yeni kurumsal iktisat anlayışının gelişimine katkı sağlayan isimlerden biri olan North (1991), kurumları; “politik, ekonomik ve sosyal etkileşimi yapılandıran, insan tarafından oluşturulmuş kısıtlamalar (North, 1991, s. 97)” olarak tanımlamaktadır. North (1991), kurumların, düzeni sağlamak ve mübadeledeki belirsizliği azaltmak için tasarlandıklarını; dolayısıyla ekonomik değişimin yönünü belirlemekte de rol aldıklarını ifade etmektedir. Kendisinden önce gelen diğer kurumsal iktisatçılara benzer şekilde kurumların değişimini vurgulayan North (1991), kurumların; geçmişi, bugün (ve gelecek) ile birleştirerek adım adım geliştiklerini ileri sürmektedir. Bu yönüyle, kurumlar, ekonomik değişimde rol oynamaktadır ve dolayısıyla ekonomilerin tarihsel performansı da bir kurumsal evrim hikayesi olarak karşımıza çıkmaktadır (North, 1991, s. 97). Bir diğer eserinde, North (2010) kurumları “toplumda oynanan oyunun kuralları (North, 2010, s. 9)” olarak nitelendirmekte; insanlar arası etkileşimi biçimlendirmesi amacıyla insanlar tarafından getirilen kısıtlamalar olarak tanımlamaktadır. Kurumların; toplumsal ve ekonomik teşvik unsurlarına belli bir yapı kazandırdıklarını belirten North (2010); bu yönüyle kurumsal değişimin, ekonomik sürecin yanı sıra tarihsel sürecin de anahtarı olduğunu vurgulamaktadır (North, 2010, s. 9).

Kurum kavramına yönelik verilen tanımlar dışında, kurumsal iktisat ile ilgilenen iktisatçıların, kavramı farklı şekillerde yorumladıkları görülmektedir. Fakat kavram üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde, hepsinin ortak noktası; kurumları, insan davranışları ile yakından ilgili olan hatta bizzat davranışların oluşmasında temel etkisi olan öğeler bütünü olarak aktarmalarıdır. Bu doğrultuda kurumu, “kişilerin temel sosyal gereksinimlerini karşılama amacıyla belirlenmiş, onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısı (Fichter, 2006, s. 140)” olarak tanımlamak kavramı daha anlaşılabilir kılacaktır. Bu noktada, kavramı daha kapsamlı şekilde detaylandırabilmek adına, kurumların oluşum sürecine, kapsamına, türlerine ve temel özelliklerine değinmekte fayda bulunmaktadır.

1.5.2. Kurumların oluşumu

Toplumsal bir varlık olan insanın, geçmişten günümüze aktardığı tarihsel hafıza sonucu ortaya çıkan davranış kalıplarının yerleşik hale gelmesiyle oluşan yapılar olan

kurumlar; bu özellikleri sebebiyle toplumsal bir varlıktırlar ve ancak belirli bir işlevi gerçekleştirdikleri sürece varlıklarını sürdürebilmektedirler. Bu durum, kurumların, temel bir ihtiyacın karşılanması dürtüsü neticesinde oluştukları ve bu çerçevede yoğunlaşma gösterdikleri sonucunu vermektedir. “Jean Paul Sartre’ın ünlü örneğinde dile getirdiği gibi ‘önce çekiç imal edilip daha sonra çekice uygun bir işlev bulunmaz’ (Erdoğan, 2016, s. 13)”. Belirli ihtiyaçlara yanıt vermek adına ortaya çıkan kurumlar, zaman içerisinde belli bir davranış biçiminin doğmasına sebep olmakta ve toplumsal bir düzen yaratmaktadırlar (Akyüz, 2008, s. 29-30; Erdoğan, 2016, s. 13).

Toplumsal bir olgu olan kurumlar, toplumu oluşturan bireylerin etkileşimi sonucu meydana gelen nihai ürünlerdir fakat oluşumları bir süreç dahilinde gerçekleşir. Sosyolojik (Durkheim sosyolojisi veya klasik sosyoloji) açıdan incelendiğinde de, düşüncenin oluşabilmesi için öncelikle eylemin var olması gerekmektedir. Varlığını korumak ve sürdürmek adına, ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla birtakım eylemler de bulunan insan; zamanla bu eylemlerin tekrarlanması ile onları alışkanlık haline getirir. Toplum açısından bakıldığında, âdete dönüşen bu alışkanlıklar; sonraki kuşaklar için toplumsal bir kuvvet halini almaktadırlar. Zaman içerisinde kuvvetlerini yitirmeyen âdetler, toplumsal ve bireysel davranışları büyük ölçüde kontrol ederler. Âdetlerin kurallaşması sonucu oluşan töreler (yasal zeminde normlar) ise artık topluma yol gösterici niteliğe erişmiş olurlar. Kurumlar (veya yasal zeminde kanunlar) da törelerin bir ürünü olarak, bu zincirin son aşamasında yer almaktadırlar ve nihayetinde kendilerine özgü değerler üretmektedirler (Aydın, 2005, s. 25; Aydın, 2013, s. 33; Kösemihal, 2005, s. 250).

Tek yönlü olan bu sürece karşılık bütünü göstermeyi amaçlayan -günümüzün- modern sosyolojisi, kurumların oluşumundaki etkileşimin diğer yönüne de işaret etmektedir. Klasik sosyolojinin “eylemlerden değerlere” olarak aktardığı oluşum sürecinin açıklayamadığı kurumsal oluşumlar ise “değerlerden eylemlere” süreci ile açıklanabilmektedir. Bu ilkeye göre, birtakım değerler, sosyal şartların yansımasından ötede bir veri olarak vardırırlar ve toplumsal şartlara indirgenemezler. Bir başka toplumdan hazır olarak alınan (ya da bir dine bağlı olarak gelişen) bu değerler; toplumsal etkileşim barındırmamaktadırlar. Tümdengelimci bir işleyiş mekanizması ile ilk olarak yargıya evrilen değerler, zamanla normlaşıp kurumlaşırlar ve eyleme dönüşürler (Aydın, 2005, s. 25; Aydın, 2013, s. 33-34).

1.5.3. Kurumların kapsamı ve sınıflandırılması

Kurum kavramına ilişkin tanımlamalar; hayatımızdaki birçok yapının, kuruma bir örnek olarak verilebileceğini göstermekte ise de Hodgson (2006), her sosyal yapının kurum olarak adlandırılmayacağını vurgulamaktadır. Hodgson (2006), sosyal yapıların söylemde kodlanamayan her türlü ilişkiler dizisini kapsadığını belirtmiş; kurumları ise kurallar ile ilişkilendirmiştir¹⁶ (Hodgson, 2006, s. 3). Kültürün de ayrılmaz bir parçası olan ve toplumu oluşturan çeşitli kesimlerin belirli kurallar altındaki davranışlarını ve alışkanlıklarını ifade eden kurum kavramı sosyal bilimlerin genelinde kullanılmaktadır. İnsanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçası haline gelen kurumlar, standart davranış örüntüleri ile bunlara bağlı norm, kıymet ve inançlarla birlikte bir sistem olarak düşünülebilir (Aktan ve Vural, 2005, s. 11; Aydın, 2005, s. 22; Kresch, Crutchfield ve Ballachey, 1983, s. 127).

Toplumların yaşam tarzını belirleyen, farklı sosyal işlevler (aile, ekonomi, siyaset, eğitim, din) üzerine odaklanarak çeşitlenen kurumlar, her ne kadar birbirleri ile bağlantı içerisinde olsalar da belirli ilkeler üzerinden çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Coğrafi yer, tarihsel süreç, toplumsal önem, işlevsel özellik vb. birçok perspektiften ele alınan kurumlar; bu ölçekler özelinde tasnif edilmektedirler Kurumların; mekânsallıkları, tarihsel süreçteki çıkış noktaları, kendilerine atfedilen toplumsal değerleri, toplumdaki tekrarlanma frekansları, toplumsal zorlama dereceleri, işlevsellikleri, önemlilikleri ve evrensellikleri gibi çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmaları sonucu ortaya farklı alanlarda (ve özelliklerde) sosyal kurum kümeleri¹⁷ çıkmaktadır (Akyüz, 2008, s. 33; Aydın, 2013, s. 25-26; Johnson, 2000, s. 157).

Yapılan sınıflandırma seçenekleri dışında, yapılan bir diğer tasnif örneği de kurumların biçimsel açıdan sınıflandırılmalarıdır. Bu tasnife göre, kurumlar; anayasa ve yasalar ile belirlenmiş kuralları içeren formel (resmi) kurumlar ve gelenek, görenek, davranış kuralları, inançlar ve tabular gibi toplumsal kısıtlamaları içeren informal (gayriresmi) kurumlar olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. North (2010),

¹⁶“Kurumlar, insan davranışlarına çerçeve çizen birer kurallar kümesi olarak tanımlanabilir (Demir, 2005, s. 37)” ve bu bağlamda kurallar ile kurumlar arasında yakın bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu ilişkiyi (ve kural kavramını) daha detaylı şekilde incelemek için bkz. Aktan ve Vural, 2005; Demir, 2005.

¹⁷Özellikle kurumların işlevsel özellikleri açısından yapılan kurumsal sınıflandırma daha sağlıklı görünmektedir ve bu tasnif işlemi sonucu, temel ve yardımcı kurumlar olmak üzere iki farklı grup oluşmaktadır. Temel ve yardımcı kurumları daha detaylı şekilde incelemek için bkz. Akyüz, 2008; Aydın, 2013, s. 26-28

informel kısıtlamaları; en ilkelden en gelişmişine kadar tüm toplumlarda, insanların toplumla olan ilişkilerine uygun bir yapı geliştirmeleri için kendileri tarafından getirilen kısıtlamalar olarak görmektedir. North'a (2010) göre kısıtlamalar; zaman içerisinde (kendiliğinden) toplumsal olarak aktarılan bilgidен gelirler ve bu yönüyle kültürel mirasında bir parçasıdır. Resmiyet kazandırılmış kurallar bütünü olarak tanımlanabilecek formel kurallar ise yazılı, kesintisiz ve sürekli bir dizi olarak karşımıza çıkmaktadır (North, 1991, s. 97; North, 2010, s. 51,52,64).

Biçimsel tasnife başka bir çerçeve öneren Williamson (2000) ise kurumsal analizinde, kurumları dört düzey üzerinden detaylandırmaktadır. İlk iki düzeyin informal ve formel kurumları işaret ettiği analitik çerçevesinde Williamson (2000); informal kısıtlamaları sosyal teori, formel kuralları ise ekonomi ve siyaset teorisi üzerinden aktarmaktadır. Williamson'a (2000) göre, kurumsal düzeylerin ilk basamağını oluşturan informal kısıtlamalar; kendiliğinden oluşmakta ve her türlü toplumsal normu (gelenek, adet, alışkanlık, bilinç ve inanç yapısı) temsil etmektedir. Yüz yıldan kısa olmayan (bin yıla varan) bir süreçte değişiklik gösteren bu kurumsal temeller, toplumun diğer kurumları için de temel dayanakları sağlamakta ve oyuncunun davranışlarını yönlendirmektedir. Kurumsal düzeylerin ikinci basamağı olan formel kurumlar ise kurumsal ortamı düzenlemek amacıyla oluşturulmuş; özellikle politik, bürokratik ve yasal zeminde; oyunun -resmi- kurallarını içermektedir. Kanunlar, siyasi haklar, insan hakları, politik sistemler, mali ve finansal her türlü işlemi belirleyen düzenlemeler, mülkiyet hakları gibi -toplumsal hayat üzerinde- direkt ya da dolaylı etkiye sahip her türlü yasal mevzuatı kapsayan bu temel kurumlar; geçmişin gölgesiyle sınırlandırılmışlardır. Bir diğer ifadeyle, toplumun sosyal ve kültürel niteliklerini yansıtan resmi kurumlar; altta yatan bu toplumsal temel dolayısıyla, değişime nispeten yavaş (on yıldan yüz yıla varan periyotlarda) tepki vermektedirler (Joskow, 2008, s. 7-8; Kaygalak, 2020, s. 113; Williamson, 2000, s. 597).

North (2010), formel kurallar ile informal kısıtlamalar arasındaki temel farkın derece farkı olduğunu ileri sürmekte; toplumsal yapının karmaşıklıklaştıkça (artan uzmanlaşma ve iş bölümü ile bağlantılı olarak) yazılı olmayan informal kısıtlamalardan yazılı formel kurallara dönüş oranının artacağını belirtmektedir.¹⁸ Diğer yandan aralarındaki yakın ve önemli ilişkiye dikkat çeken North (2010); formel kuralların,

¹⁸Yine de en gelişkin toplumlarda bile formel kurallar, tercihleri şekillendiren kısıtlar toplamının küçük (ama daha önemli) bir parçasını oluşturmaktadır (North, 2010, s. 51).

informel kısıtlamaların etkinliğini arttırma, tamamlama, azaltma veya yok etme gücüne sahip olduklarını vurgulamaktadır¹⁹ (North, 2010, s. 64-65).

1.5.4. Kurumların özellikleri

Toplumsal düzenin yaratılması hususunda oldukça mühim kavramlar kompleksi olarak görülen kurumlar (Akyüz, 2008, s. 29), belirtilen sınıflandırma seçenekleri sonucunda, her ne kadar çeşitli alanlarda özelleşmiş olsalar da temelde benzer özellikler üzerine inşa edilmiş yapılar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu doğrultuda kurumların taşıdıkları -temel- özellikler şu şekilde sıralanabilir (Aktan ve Vural, 2005, s. 12; Aydın, 2005, s. 23; Topses, 2016, s. 16):

- Kurumlar; toplumsal, sınıfsal, ekonomik gerçekliğin nihai bir ürünüdürler. Toplum halinde yaşayan insanların eylem ve davranışları sonucu oluşurlar.
- Kurumlar her toplumda tekdüze değildir. Toplumlar arasında görülen değer, gelenek, alışkanlık ve inanç farklılıkları sebebiyle toplumdan topluma değişiklik göstermektedirler.
- Kurumlar, belirli bir amaca yöneliktirler. Kendi alanlarında biricik bir yapıdadırlar.
- Kurumların ortaya çıkması ve sonrasında gerçekleşen kabul edilme ve yaygınlaşma süreçlerinde; bilgi, öğrenme ve tecrübe önem teşkil etmektedir.
- Kurumlar örgütlenmiş yapıdadırlar. Gerek alt kurumlar gerek diğer kurumlar ile yapılanmış ve eş güdümlenmiş şekilde varlıklarını sürdürmektedirler.
- Kurumlar, her ne kadar toplumsal değişime karşı direnç gösterebilirler zamanla değişime uğrayan uzun süreçli bir yapıya sahiptirler.
- Kurumlar formel kurallar ve informal kısıtlamalar bütünüdürler.

Görüldüğü üzere, toplumsal eylemlere dair kapsamlı bir çerçeve çizen kurumlar; bu yönleriyle, sosyal bilimlerin içerisinde önemli bir yer edinmektedirler.

1.5.5. Kurumsal yapının önemi

Toplumsal düzeni şekillendiren ve yöneten kurumlar, aynı şekilde ekonomik yapı için de önem arz etmektedir. Toplumdaki temel ekonomik aktörlerin tercihlerini

¹⁹North (2010, s. 65), ayrıca formel kuralların; informal kısıtlamaları değiştirmek, dönüştürmek veya onların yerlerini almak için çıkarılmış olabileceğini ifade etmektedir.

yönlendiren ekonomik (ve diğer alanlardaki) kurumlar; teknolojik düzey başta olmak üzere üretim organizasyonu, fiziki ve beçeri sermaye düzeyi ile ilintili, dolayısıyla ekonomik büyüme potansiyeli ile yakından ilişkilidir. Yalnızca ekonomik büyümeyi belirlemek ile kalmayan kurumlar, aynı zamanda gelir dağılımından kaynak dağılımına kadar geniş bir alanda etki sahibidir. Acemoğlu, Johnson ve Robison'un (2004), deyişle; kurumlar sadece toplam pastanın büyüklüğünü değil aynı zamanda bu pastanın toplum tarafından nasıl bölüşüldüğünü belirleyen temel etken olma özelliğini taşımaktadırlar (Acemoğlu ve Robinson, 2004, s. 1-3).

North'da (2010) benzer şekilde, kurumların ekonomik performans üzerinde oynadığı rolün önemine vurgu yapmaktadır. North'a (2010) göre genel iktisadi kuramlarda eksik olan,²⁰ Marksist teoride de tam anlamıyla ele alınmayan kurum kavramı; dinamik bir ekonomik model oluşturulmak istenirse, bu modelin temelinde yer almalıdır. North (2010), zamansal ve mekânsal ölçekte farklılık gösteren ülke ekonomilerinin ana sebeplerinden biri olarak görülen kurumların; oluşturulan modele bilinçli bir şekilde dahil edilmesi halinde analizlerin daha kapsamlı ve sistematik bir biçimde gerçekleşeceğini savunmaktadır (North, 2010, s. 139-144).

Diğer taraftan, fikirlerin (ve ideolojilerin) belirlenmesinde rol oynayan kurumlar; bireylerin etrafındaki dünyayı yorumlamalarında ve bu dünyada hayatlarını sürdürmek adına yaptıkları seçimler üzerinde etki sahibidirler. Ülgener'in de (2006) belirttiği üzere, toplumlar arasında çeşitlilik arz eden yaşayış normları (davranış biçimi ve tercihler), ekonomik yaşantı içerisinde belirgin bir yer kaplamaktadır. Öyle ki, iktisadi yaşayış; yalnızca bir madde dünyası olmaktan öte kendine has tavır, zihniyet ve davranışları olan insan gerçeğini de barındırmaktadır (North, 2010, 145; Ülgener, 2006, s. 4-5).

Kurumlar ile bağlantılı bir diğer olgu ise siyasal disiplin kavramı olarak görülmektedir. Özellikle formel kurumlar ile olan bağı sebebiyle siyasal sistem, ekonomik sistemin işleyişi üzerinde etki sahibi olmakla beraber aralarındaki sinerji sonucu güçlü bir döngü yaratılmaktadır. Ekonomideki teşvik yapısını belirleyen siyasi bünye, ekonomik performansı anlamının en önemli araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumsal kısıtlar kümesi ise iki sistem arasındaki değişim ilişkisini

²⁰Esasında kurum kavramı, geleneksel iktisadi alanda da var olmasına rağmen, genelde görmezden gelinmiştir. Yerleşik iktisadın ana öğelerinden biri olan piyasa kavramının da bir kurum olduğunu hatırlatan Özveren (2007), ekonominin doğası gereği kurumsal bir disiplin olduğuna işaret etmektedir (Özveren, 2007, s. 17).

tanımlamakta ve ekonomik/siyasi sistemin nasıl işlediğini belirlemektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2013, s. 79-80; North, 2010, s. 145).

Her iki alanda da (ekonomi ve siyaset) toplum tarafından yaratılan kurumlar, ekonomik başarıyı yönlendirmekte ve böylece ekonomik işleyişin gidişatını tayin etmektedirler. Acemoğlu ve Robinson'un (2013) kapsayıcı ve sömürücü olarak iki kısımda incelediği siyasi kurumlar, toplumda gücün kimde olacağını belirlemekte ve dolayısıyla oyunun sonucunun temel belirleyicisi olmaktadır. Gücün dar bir kesim tarafından kullanıldığı (ve kısıtlanmadığı) sömürücü siyasi kurumların aksine, kapsayıcı siyasi kurumlar; gücü toplumun tamamına dağıtarak çoğulcu bir tutum sergilemektedirler. Yukarıda da bahsedilen, ekonomik ve siyasal sistem arasındaki sinerjinin bir sonucu olarak; ekonomik kurumların siyasi kurumlara eşlik etmeleri de doğal karşılanmaktadır. Acemoğlu ve Robinson'a (2013) göre kapsayıcı siyasi kurumların attığı temel üzerine kurulan kapsayıcı ekonomik kurumlar, daha adil bir kaynak dağıtımı yaratarak gücü toplumun büyük kesimine dağıtırken; sömürücü siyasi kurumlara eşlik eden sömürücü ekonomik kurumlar ise belirli bir sınıfın zenginleşmesini sağlamakta ve bu kesimin hakimiyetini güçlendirmektedir. Bu durum, ekonomik ve siyasi kurumların birbirlerini destekledikleri ve dolayısıyla bunu sürdürme eğiliminde oldukları süreci beraberinde getirmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2013, s. 74-81).

Görüldüğü üzere sosyal yapılar ve toplumsal etkileşimler ile doğrudan bağlantı içerisinde olan bu süreç, ekonomik faaliyetlerin sosyal ilişkilere gömülü bir eylem olarak ele alınması zorunluluğunu doğurmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin analizi hususunda gelişen bu ihtiyaç, ekonomik coğrafya bilimine benzer şekilde, yükselen kurumsal yaklaşımın da temel vurgusu niteliğindedir. Bu doğrultuda, “kurumları, insanları materyal ve sosyal çevreyle olan ilişkileri sonucunda oluşan, tekil bireylerin anlam dünyalarını ve eylem biçimlerini yönlendiren geçiçi sabiteler olarak gören (Kaygalak, 2020, s. 143)” ekonomik coğrafyacılar; kurumların coğrafi farklılıklarına eğilmekten çok, ekonomik gelişmede üstlendikleri rollerine odaklanmaktadır. Coğrafi bağlamda eşit olmayan ekonomik durumun tek nedeni olarak görülemeyecek kurumlar, ekonomik gelişmeyi mekânsal anlamda mümkün kılmakta veya kısıtlamaktadır (Kaygalak, 2020, s. 143-144; Martin, 2000, s. 79).

Mekâna özgül varlıklar olarak nitelendirilebilecek kurumlar (özellikle informel kurumlar) üzerine, yerel ve bölgesel anlamda “alansal tanımlama” yapmanın mümkün kılındığı bu çerçevenin aksine; kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı mekânsal

özgüllükleri (değerleri) tanımlama kaygısı taşımamakta, kurumları ekonomik eylemin bağlamı ve taşıyıcısı olarak görmektedir. Oluşturulan bu analitik çerçeve kapsamında, mekâna özgü bir bağlam olan kurumsal etkinin ihmal edilmemesi ve analizlerde yer alması gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kurumsal yaklaşım, mekâna özgü politikaların geliştirilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmakta; kurumsal özgüllüğün, ekonomik eylemin biçimi üzerindeki etkisinin, her coğrafi ölçekte kullanılabileceğinin altını çizmektedir (Kaygalak, 2020, s. 144,147).

İKİNCİ BÖLÜM

*“Hiçbirimiz coğrafyanın dışında veya ötesinde
olmadığımız gibi (...)
(Said, 1994, s. 7).”*

2. KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA YAKLAŞIMI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI

Ekonomik coğrafyanın 1990’lı yıllar ile birlikte geçirdiği dönüşüm, disiplin için bir rönesans olarak tanımlanırsa; kurumsal yaklaşım da bu rönesansın kilit bir unsuru olarak kabul edilmelidir (Martin, 2000, s. 77). Öyle ki, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı, kapsamına eklemlediği kurum kavramı ile mekânın açıklayıcılığını artırmaktadır. Bu durumda oluşan yeni mekânsal tasarım, ekonomik faaliyetlerin anlamlandırılması açısından önem taşımaktadır. Bölüm, ekonomik faaliyetlerden birisi olan DYSY’yi, kurumsal ekonomik coğrafya perspektifinde, mekânsal bir bakış açısıyla incelemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, başlangıçta, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı detaylandırılmakta; ardından, yaklaşımın gelişimi üzerinde durulmakta; son olarak, DYSY’nin mekânsal belirleyicileri, yaklaşımın özelinde incelenmektedir.

2.1. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, Tanımı ve Kapsamı

“Kurumsal dönüş” olarak nitelendirilen yaklaşım; “kurum” olarak adlandırılan çeşitli sosyal yapıları -yeterli derecede- irdelemeden, ekonomik manzaranın biçiminin (ve gelişiminin) tam olarak anlaşılabilmesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda kurumsal yaklaşım, ekonomik faaliyetlerin hangi kurumsal yapılara bağlı olduğu ve hangi yollarla şekillendiği üzerinde durmaktadır (Martin, 2000, s. 77).

“Kültürel dönüş” olarak zikredilen tüm yeni yaklaşımlar gibi kurumsal yaklaşım da, çevresel donatı ile şartları geometrik mekânsal çerçeveden ele alan geleneksel yaklaşımdan farklı olarak sosyokültürel nitelikleri ön plana çıkarmaya odaklanmıştır. Geleneksel anlayışa göre; ekonomik faaliyetler tamamen ekonomik olarak görülen terimler eşliğinde tanımlanmaya çalışılmış, sosyal ve kültürel faktörler ise ya görece önemsiz görülmüş ya da disiplinin alt alanlarını beşeri coğrafyadaki diğer uzmanlıklardan farklılaştırma isteği nedeniyle analizlerden dışlanmışlardır. Kurumsal yaklaşım ise, ekonomik faaliyetlerin mekânsal düzenindeki farklılığın sosyokültürel faktörler ile oluştuğunu ve bunun da temelinde kurumların olduğunu ileri sürmektedir. Yaklaşım

göre, kurumlar, sosyokültürel bir olgu olan ekonomik sürecin açıklayıcı bir faktörü olarak rol almakta ve bu özellikleri sebebiyle göz ardı edilmemesi gereken bir önem taşımaktadırlar (Kaygalak, 2020, s. 98; Martin, 2000, s. 77).

Sosyal bir eylem olan ekonomik eylemin önemli bir belirleyicisi olarak belirtilen kurum kavramı, kurumsal yaklaşım için sosyal ağların önemli bir parçası olarak görülmektedir. Kurumsal oluşum dışında kültürel, toplumsal vb. bağların bütünleşmiş bir uyarlamasını tasvir eden ağ kavramı da, bu kapsamda, kurumsal yaklaşım için önem arz etmektedir. Sayılan öğeler ve diğer şeyler (olgu, cisim vb.) arasındaki bağlantı mekanizmasının genel bir analizi olarak tanımlanabilecek ağ kavramı, Thrift ve Old'un (1996) deyimiyle "sınırlı bölge metaforunun sabitlikleri ile akış metaforunun akışkanlıkları arasında analitik bir uzlaşma görevi görür (Thrift ve Olds, 1996, s. 333)". Bu doğrultuda, iç içe geçmiş (ve birbirlerini meydana getiren) unsurlar bütünü olarak görülen sosyoekonomik süreçleri ağlar üzerinden düşünerek teorize etmeye çalışmak her ne kadar zorlayıcı bir yöntem olsa da aynı zamanda faydalı bir yol sunmaktadır (Mitchell, 2000, s. 392; Thrift ve Olds, 1996, s. 322-323; Tuysuz, 2017, s. 124).

Diğer disiplinlerin kurumsal yaklaşımından farklı olarak kurumları, bulundukları konum üzerinden ele alan ekonomik coğrafyacılar; kurumların coğrafi yerleşimine odaklanarak, onları mekânsal yönleriyle karakterize etmektedirler. Uzun süredir, coğrafyacılar tarafından vurgulanan; kapitalist ekonomik gelişimin istihdam, büyüme ve refah açısından mekânsal olarak farklılaştırılmış sonuçlar ürettiği gerçeği de, bu yaklaşım ile birlikte değer kazanmıştır. Çünkü, yaklaşıma göre; kurumlar aracılığıyla şekillenen (ve kurumları şekillendiren) bu kapitalist süreci anlamak adına, kurumların rolünü ve etkisini incelemek gereklidir (Kuşar, 2011, s. 42; Martin, 2000, s. 79).

Kurumsal yaklaşım aynı zamanda yerelin önemine işaret etmekte, yerel özgüllüğün ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, kurumsal yaklaşım, analizinin başlangıç noktası olarak bölgeler arasındaki farklılıkları almakta; bu doğrultuda, yerele özgü kurumların yerel anlamda ekonomik kalkınmayı nasıl etkilediğini ve kurumsal özgüllüğün yereldeki ekonomik davranış kalıpları ile yerel ekonomik gelişme biçimlerini nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir (Boschma ve Frenken, 2006, s. 287).

Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda; kurum olarak adlandırılan yapıların, ekonomik faaliyetlerin coğrafyasını şekillendiren temel faktörler arasında yer aldığını ve bunun bir neticesi olarak da; kurumsal yapının, ekonomik faaliyetlerin yer seçiminde (dolayısıyla

dağılışı) yönlendirici (ve hatta etkileyici) bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Özetle, kurumsal yaklaşım, coğrafyaların sahip oldukları kurumsal yapının, ekonomik gelişmişlik ve kalkınmışlık seviyelerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bu yönüyle; kurumsal yaklaşımın, bölgesel kalkınmanın altında yatan gelişmelere dair yeni açıklamalar getirmesi; yerelin kültürel anlamı ve mirası üzerine yeni söylemler açılmasında etkili olmuştur²¹ (Boschma ve Frenken, 2006, s. 287; Kaygalak, 2013, s. 348).

İncelemeler, kurumları, eşitsiz coğrafi gelişimin tek nedeni olarak görmemekle beraber; kurumların mekânsal anlamda ekonomik gelişmeyi farklı şekillerde etkiledikleri (kısıtladıkları ya da mümkün kıldıkları) yönünde vurgulara sahiptirler. Bundan dolayı, ekonomik coğrafyaya dair kurumsal yaklaşım, coğrafi bağlamda eşitsiz gelişmeye ilişkin çeşitli teorilere konu olan güç ve mekanizmaları inkar etmemekte; bunun yerine, kurumların bu güçleri nasıl şekillendirdiğini ve mekânsal farklılıkların nasıl sonuçlar verdiğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle, -ekonomik coğrafyaya karşı gelişen- kurumsal yaklaşım, şu temel soru üzerinden hareket etmektedir: “coğrafi olarak eşit olmayan kapitalist ekonomik gelişim süreçleri, kurumsal yapılar tarafından ne ölçüde ve ne şekilde etkilenmektedir?” (Martin, 2000, s. 79). Kurumsal yaklaşım bu yönüyle; analizlerinde ekonomik eylemin gerçekleştiği alanı çevresel etmenlerden tamamen izole eden, rasyonellik üzerine kurulmuş, denge odaklı neoklasik akımı reddetmiş; heterodoks akım etkisinde gelişme göstermiştir (MacLeod, 2001, s. 1146; Grabber, 2009, s. 121).

Bu yeni yaklaşım çerçevesinde, pozitivist akımdan uzaklaşan ekonomik coğrafya; -biraz önce de vurgulanan- kültürel dönüş olarak kavramsallaştırılan paradigmatic bir dönüşüm içerisinde yer almıştır (Tuysuz, 2017, s. 122). Geçirilen bu dönüşüm ile birlikte ön plana çıkmaya başlayan -kültürel dönüşün bir uzantısı olan- kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı; 1990’lı yıllardan günümüze kadar olan süreçte, ekonomik coğrafyanın gündemini (ve dolayısıyla araştırma yöntemlerini) köklü biçimde değiştirmiş hâkim açıklayıcı çerçeve²² olarak mevcudiyetini sürdürmektedir (Kaygalak, 2013, s. 347-348; Kaygalak, 2020, s. 98).

²¹Bu durum, aynı zamanda kurumsal yaklaşımın, politik çıkarımlar açısından da faydalı bir alan haline dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Boschma ve Frenken, 2006, s. 287).

²²Evrimsel ve ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımlarının, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı temelinde gelişmesi de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Belirtilen yaklaşımlar, kurumsal yaklaşımın içinden gelen yeni eleştiriler ile belirmeye başlamıştır (Kaygalak, 2013, s. 347).

2.2. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımının Yükselişi

Yaklaşımın kısa süre içerisinde ekonomik coğrafya disiplini için hakim açıklayıcı çerçeve haline gelmesi, disiplin içi ve disiplin dışı birçok etkenin bir sonucu olarak görülmektedir (Kaygalak, 2020, s. 99; Martin, 2000, s. 77). Ekonomik konjonktürün (ve dolayısıyla ekonominin coğrafyasının) köklü değişiminin, süregelen ekonomik coğrafya anlayışının açıklayıcı çerçevesi tarafından yanıtlanamayışı; disiplinler bir iç kriz olarak vuku bulmuştur ve bu durum kurumsal yaklaşımın yükselmesinde disiplin içi bir faktör olarak göze çarpmaktadır (Kaygalak, 2020, s. 99).

Diğer taraftan ekonomik coğrafyadaki disiplinler iç kriz, kurumsal yaklaşımın yükselişinde tek başına rol üstlenmemektedir. Kaygalak (2020, s. 99) bu noktada, kurumsal yaklaşımın ekonomik coğrafya alanındaki hakimiyetinin, sadece disiplinin epistemik kabulleri ve bunlarla ilişkili olarak gelişen disiplin içi kriz ile bağlantılı olmadığını; ekonomik coğrafyada kurumsal yaklaşımın yükselişinin, dönemdeki birçok gelişme ile beraber anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır.

Ekonomik coğrafyanın eklektik yapısı nedeniyle, sosyal bilimlerdeki diğer disiplinlerde meydana gelen gelişmelerin yarattıkları etki; belki de en temel faktör olarak dikkat çekmektedir. Özellikle ekonomi ve sosyoloji gibi -ekonomik coğrafyanın görece fazla etkilendiği- disiplinlerde ortaya çıkan kurumsalcılık dalgası, eş zamanlı şekilde ekonomik coğrafya bilimine de nüfuz etmeye başlamıştır (Kaygalak, 2020, s. 95-96; Martin, 2000, s. 78). Bu bağlamda, kurumsal yaklaşımın her iki disiplin içerisindeki pozisyonuna kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

Ekonomi biliminde -soyut, realist olmayan ve düzenekçi- yerleşik iktisadi görüşe tepki olarak doğan kurumsal iktisat, özellikle 1970'li yıllardan itibaren üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Neoklasik iktisadın teorik çerçevesinin, dönemin güncel sorunlarına da²³ yanıt bulamayışı kurumsal analizlere olan ilgiyi artırmış; 1980-1990 arası dönemde yükselişe geçmesine ortam hazırlamıştır. Toplumsal, yasal veya politik kurumların, insan etkileşimleri açısından sonuçlarına odaklanan teorik bir proje olarak nitelendirilebilecek yaklaşım; toplumsal yapıdaki dengesizlikleri somut gerçeklerden

²³1980'li ve 1990'lı yıllar, dünyadaki ekonomik ve politik ortamda köklü değişikliklerin gerçekleştiği bir zaman dilimine işaret etmektedir. Latin Amerika'daki sosyal ve politik dönüşüm, Çin'in yükselişe geçmesi, Sovyetlerin çözülmeye başlaması ile coğrafyadaki ülkelerin kapitalist sisteme entegre olurken geçirdikleri sancılı süreç; ulusal ve uluslararası kurumsal yapılanmada nasıl bir düzenlemeye gidilmesi gerektiği, pragmatik bir acil ihtiyaç olarak belirlemiştir (Kaygalak, 2020, s. 100).

yola çıkarak değerlendirmiş, insanın toplum içindeki önemini vurgulamıştır (Hodgson, 2009, s. 6; Kaygalak, 2020, s. 100; Şenalp, 2007, s. 50).

Ekonomi bilimi özelinde gelişen kurumsal yaklaşımın, informel²⁴ analitik düzeyinin zayıf kaldığı gözlemlenmiş; bundan dolayı oluşan bu boşluk, sosyoloji biliminin bir alt disiplini olan iktisat sosyolojisi bilimi ile giderilmeye çalışılmıştır (Kaygalak, 2020, s. 118-119). 1800’lü yılların sonunda ortaya çıkan soyut yaklaşım, 20. yüzyıl boyunca daha fazla sorgulanmış ve büyük ölçüde yer edinmiştir. Sosyal yapı ve sosyal ilişkilerin -üretim, tüketim ve dağıtım gibi- ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini, teorik argümanlarında bulundurmeyen ana akım iktisadın aksine; iktisat sosyolojisi, ekonomik eylemleri toplumsal ilişkilerin yapısına gömülü olarak görmektedir (Granovetter, 1985, s. 481,483; Swedberg ve Granovetter, 2011, s. xiii-xiv). Thrift ve Olds (1996, s. 314) ise bu durumu, gömülülükten de öte -sosyal ve ekonomik ortamın- ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş olması olarak görmektedir.

“Sosyokültürel kavramı”nın öneminin giderek daha fazla anlaşılması da, yukarıda da bahsi geçen temel faktör ile yakından ilgili olan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Süregelen ekonomik coğrafya anlayışı içerisinde, yalnızca ekonomik olarak görülen ve tanımlanan bilimin konusu (ekonomik faaliyetler); kurumsal yaklaşım ile birlikte çeşitli yönleriyle ele alınan bir konuma evrilmiştir. Ekonomik süreçlerin aynı zamanda sosyokültürel bir süreç olduğunu belirten kurumsal yaklaşım, kurumları ekonomik eylemlerin sosyokültürel yapısını oluşturan temel etken olarak kabul etmektedir (Martin, 2000, s. 77). Bu görüş ile birlikte disiplinler iç krize de çözüm üreten kurumsal yaklaşım, sosyokültürel faktörlerin de ön plana çıkmasına zemin hazırlayan temel itki olarak dikkat çekmektedir.

Genel olarak, coğrafya disiplini üzerinde meydana gelen kültürel dönüşün de, bu kavrayış üzerinde katkısı olduğu göze çarpmaktadır. Mekânın kültürel coğrafyası ile üretimin ekonomik coğrafyasının iç içe geçtiği gerçeğini vurgulayan kültürel dönüş; pek çok ekonomik eylemin, kültürel ortamın etkisinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, ekonomik eylemlerin gerçekleştiği yer olan mekân, aynı zamanda kültürel birikimin gerçekleştiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Scott (1997) tarafından simbiyotik bir ilişki olarak tanımlanan; mekân, kültür ve ekonomik durum arasındaki

²⁴Çalışmanın ilerleyen kısmında da değinildiği üzere; kurumlar, formel ve informel olmak üzere iki farklı boyut üzerinden incelenmekte; sosyal ve kültürel bağlamla ilgili olan kısmın ise informel boyut içerisinde ele alındığı gözlemlenmektedir (Kaygalak, 2020, s. 118).

ilişki, coğrafya disiplini üzerinde meydana gelen kültürel dönüşün de dayanağıdır (Scott, 1997, s. 324,325,335).

Bunlar dışında, ekonomik coğrafyacıların benimsediği bir görüş haline gelen Fransız düzenleme teorisinin de kurumsal yaklaşım için itici bir etken olduğu belirtilmektedir. Ekonomik eylemlerin gerçekleşmesinde etkili olan belirli yapıları (kural, gelenek, norm ve müdahaleler bütünü) ifade eden “sosyal düzenleme modu” üzerindeki vurgusu nedeniyle; Fransız düzenleme okulu, ekonomik coğrafyacılar tarafından takip edilen bir alana dönüşmüştür (Martin, 2000, s. 77). Diğer yandan kapitalist düzende meydana gelen gelişmelerinde, kurumsal yaklaşımın yükselişini destekler nitelikte olduğuna işaret edilmektedir. Modern kapitalizmin kurumsal evrimi ile oluşan Postfordist rejimin karşısında Fordist rejime ait kurumsal yapının iş göremez hale gelmesi, sosyal bilimlerin tümünde olduğu gibi ekonomik coğrafya bilimi içerisinde de kurumsal yaklaşıma dönük girişimlerin sebepleri arasında sayılmaktadır (Kaygalak, 2020, s. 123; Martin, 2000, s. 78).

Sonuç olarak; kurumsal yapının çeşitli coğrafi ölçeklerdeki (ve farklı düzeylerdeki) rolünü ortaya çıkaran kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı, coğrafyalar arasında görülen eşitsiz ekonomik gelişime dair pek çok konuyu araştırma gündemine dahil etmektedir (Kaygalak, 2020, s. 152). Ekonomi biliminin temel bileşenlerinden olan yatırımların mekânsal durumu da, ön plana çıkan başlıklar arasında yer almakta; özellikle yabancı yatırımların coğrafi dağılımı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın da temel konusunu oluşturan bu hususun, ayrı bir başlık altında kurumsal ekonomik coğrafya perspektifinde değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır.

2.3. Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Mekânsal Analizi

İktisadi gelişmenin temel itici güçlerinden biri olarak gösterilen yatırımlar, uzunca bir süre, fiziki ve beşeri sermayenin belirleyicisi olarak düşünülse de; günümüze gelindiğinde, bu salt etkinin yanı sıra yatırımın yapılacak olduğu sosyokültürel ortamın etkileri üzerinde de durulmaktadır. Ekonominin sosyokültürel ortamını yansıtan kurumlar ise, bu noktada, iktisadi gelişmenin esas olgusu olarak görülmekte ve özellikle son dönemde ekonomistler tarafından ilgi odağı haline dönüşmektedir (Pamuk, 2015, s. 5-6). Bu dönüşüm ile birlikte yükselen kurumsal yaklaşım; uzun vadeli iktisadi gelişmenin ancak kurumların üretim ve verimlilik artışına yol açan faaliyetleri (örneğin yatırımları)

özendirmesi ve desteklemesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır (Pamuk, 2015, s. 40). Kurumları mekânın bir parçası olarak gören kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı da, iktisadi gelişmenin temel itici güçlerinden biri olarak gösterilen yatırım faaliyetlerini mekânsal açıdan ele almaktadır. Bu bağlam, çalışmada, DYSY'nin coğrafi ve kurumsal belirleyicileri üzerinden irdelenerek ele alınmaktadır. Fakat, daha öncesinde, DYSY akışlarının ekonomik açıdan önemi ve belirleyicileri üzerinde durmakta fayda bulunmaktadır.

2.3.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, önemi ve belirleyicileri

Farklı terminolojilerin (doğrudan yatırım, doğrudan yabancı yatırım, yabancı sermaye yatırımı, özel yabancı sermaye yatırımı, dolaysız yabancı sermaye yatırımı vb.) kullanımına rastlamakla birlikte (Yavan, 2006, s. 45) DYSY kavramı; ekonomi literatüründe sık kullanılan ve kabul görmüş bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kişi ve kurumlarca, çeşitli yönleriyle tanımlanan kavramın; OECD ve IMF gibi önemli kuruluşlar tarafından yapılan tanımlamalar ile ele alınmasında fayda görülmektedir. OECD'nin tanımına göre, DYSY; “bir ekonomideki yerleşik bir işletmenin (doğrudan yatırımcı) o ekonomiden farklı bir ekonomideki yerleşik bir işletmede (doğrudan yatırım kuruluşu) kalıcı bir menfaat kurma amacını yansıtan bir yatırım kategorisidir (OECD, 2008a, s. 234).” IMF ise, DYSY'yi; bir ekonomideki yerleşik bir işletmenin, başka bir ekonomideki yerleşik bir işletmenin yönetimi üzerinde kontrole veya önemli derecede etkiye sahip olduğu sınır ötesi yatırım kategorisidir (IMF, 2009, S. 100).” Tanımlardan da çıkarılacağı üzere, uluslararası ilişkilerin analizine de olanak tanıyan DYSY akışları; ekonomik faaliyetlerin yerleşim kalıplarındaki değişimleri açıklaması sebebiyle, coğrafyacı ve ekonomistler tarafından küreselleşmenin önemli bir yansıması olarak görülmektedirler (Storper, 2002, s. 42).

Geçtiğimiz yüzyılda, küreselleşmenin de etkisiyle ekonomiler arasında artan entegrasyonun temel bir bileşeni olarak görülen yabancı yatırımların içerisinde yer alan (Göver, 2005, s. 1) doğrudan yabancı yatırımlar; değişen derecelerde kontrol içermeleri, teknoloji ile yönetimin eşlik etmesiyle kârların yeniden yatırıma dönüştürülmesi sonucu ilerleme kaydetmeleri nedeniyle diğer uluslararası sermaye hareketlerinden farklılık göstermektedirler (Dumludağ, 2010b, s. 144). Küreselleşme süreci boyunca, bir diğer

önemli yabancı yatırım türü olan portföy yatırımlarından²⁵ daha fazla tercih edilmeleri de ülke ekonomileri açısından ayrı bir öneme sahip olduklarını destekler niteliktedir. Bilhassa, ilerlemenin vazgeçilmez olarak görüldüğü, gelişmekte olan ülkelere; sermaye ve teknoloji düzeylerindeki yetersizlikten doğan dışa bağımlılık, iç tasarruf yetersizliği ve dış borçlanmaya gitmedeki zorluklar; doğrudan yabancı yatırımların önemini artırmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasi yapıları bakımından birbirinden farklılık gösteren gelişime açık ülkeler; daha büyük ölçekte ekonomik büyüme elde edebilmek için büyük çaba sarf etmektedirler. Öyle ki, özellikle 1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin de etkisiyle, daha gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yönelik doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerindeki artış dikkat çekmektedir. Bu durum, gelişen piyasalar olarak adlandırılan bu tür piyasalarda; yabancı sermaye yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının yükseliş eğiliminde olmasına sebep olmaktadır. Diğer yandan, bu eğilimin, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına çözüm getirip getirmeyeceği endişe kaynağı olmakta ve tartışmalara yol açmaktadır (Ayaydın, 2010, s. 135; Blomström, Kokko ve Zejan, 2000, s. 101; Moran, 1999, s. 15 Ülgen, 2004, s. 69).

Literatürdeki tartışmalı sonuçlara rağmen, ekonomik gelişme için kilit bir rol üstlendiğine dair görüşün ağır bastığı DYSY; gerek yatırımcı gerek ev sahibi ülke için önem teşkil etmektedir. Yatırımcı ülke üzerinde, özellikle, ticaret alanında yapılan değerlendirmelere göre; DYSY yapan yatırımcı ülkenin çoğu durumda ihracat bakımından olumlu²⁶ yönde etkilendiği sonucuna varılmaktadır. Diğer yandan, DYSY’nin yapıldığı -ev sahibi- ülkenin, sürecin daha farklı yönleriyle de etkilendiği; olası etkilerin ise farklı kategoriler altında incelendiği görülmektedir. Zhang’a (2006) göre ev sahibi ülke için “ekonomik büyümenin motoru” olarak tabir edilen DYSY’ler; sermaye oluşumunu artırmak, istihdam yaratmak, iç ve dış talep oluşturmak, imalat ihracatına teşvik sağlamak ve döviz kazandırıcı faaliyetleri artırmak gibi temel pozitif etkilerde bulunabilmektedir. Bunların yanı sıra, DYSY; ev sahibi ülkelere yönetim bilgisi getirebilir, beşeri sermaye birikimini sağlayabilir, uluslararası üretim ağlarına vasıflı iş gücü erişimini kolaylaştırabilir, yerleşik marka isimleri kazandırabilir, teknoloji ve

²⁵Portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar ile aralarındaki farkı detaylandırmak için bkz. Aydın, 1997, s. 7-8.

²⁶Bu hususta yapılan birçok çalışmanın varlığı, araştırmacılar tarafından, DYSY ile ülke ihracatı arasında tamamlayıcı bir ilişkinin varlığına işaret etse de; farklı sektörlerde çeşitli sonuçların varlığına da rastlanıldığı görülmektedir. Diğer yandan, konuyla ilgili birtakım araştırma da, ihracat ile birlikte ithalat miktarında da artışların mevcut olduğunu ortaya koymaktadır; ki bu durum ülkenin dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyecek sonuçlara sebebiyet verebilmektedir (Göver, 2005, s. 11-12).

sermaye transferini destekleyebilir, pozitif dışsallıklar yaratabilir, enflasyonist süreci frenleyebilir ve ekonomik bütünleşmeyi sağlayabilir (Ayaydın, 2010, s. 135; Göver, 2005, s. 11-12; Kaplan ve Aktaş, 2021, s. 46; Ülgen, 2004, s. 70; Zhang, 2006, s. 3-4).

Bu noktada, Markusen ve Venables (1997), DYSY'nin kazanç ve kayıpları üzerine kesin bir sonuca varılacaksa; DYSY'nin ev sahibi ülke ile girdiği etkileşime veya ekonomide yarattığı bozulmaya odaklanılması gerektiğini belirtmektedir.²⁷ DYSY'nin ev sahibi ülke ile girdiği etkileşimin önemli bir parçasını da; yatırımcının, yatırımın yapılacağı ev sahibi ülkeyi belirleme aşaması teşkil etmektedir. Bu karar verme aşamasında, sosyal ve ekonomik yönleriyle ele alınan ev sahibi ülke; yatırım yerlerinin nasıl seçildiğinin anlaşılmasında temel belirleyici konumunda bulunmaktadır. Lokasyona özgü olan faktörler; DYSY'nin yer seçimi hakkında genel bilgi sahibi olmamızı sağlamakta ve dolayısıyla DYSY ile ev sahibi ülke arasındaki etkileşim adına önemli ipuçları vermektedir. UNCTAD'ın (1998) raporuna bakıldığında, üç ayrı kategori halinde; politik, ekonomik ve yatırım ortamına ilişkin faktörler üzerinden kapsamlı bir şekilde aktarılan unsurlar, doğrudan yabancı yatırımın yöneleceği ev sahibi ülkeye dair genel bir manzara sunmaktadır (Markusen ve Venables, 1997, s. 1; Tümerterkin ve Özgüç, 2020, s. 82; UNCTAD, 1998, s. 90-91)

Rapora göre; ekonomik, politik ve sosyal istikrar, özelleştirme, ticaret ve vergi alanlarındaki politikalar, piyasaların işleyişine ve yapısına ilişkin politikalar, DYSY ile politikalar arasındaki tutarlılık başlıca politik faktörler arasında yer almaktadır. Pazarın büyüklüğü ve büyüme potansiyeli, ülkedeki işgücünün özellikleri ve işgücü maliyetleri ile üretimden doğacak diğer maliyetler ve kişi başına düşen milli gelir gibi ülkenin ekonomik yapısını yansıtan unsurlar ise ekonomik faktörlere örnek olarak gösterilmektedir. Rapor, bu faktörler dışında yer alan; ülkenin sosyal olanakları, yatırımlara yönelik yapılan teşvikler, idari verimlilik (yolsuzluk vb.) sonucu oluşan güçlük maliyetleri (hassle costs) gibi etkenleri de yatırım ortamına ilişkin faktörler olarak ele almaktadır (UNCTAD, 1998, s. 91).²⁸ Görüldüğü üzere, DYSY'nin lokasyon seçimi kararı; ekonomik ve sosyokültürel birçok potansiyel belirleyicinin etkisi altında şekillenmektedir. DYSY'nin yer seçimi konusunu, ağırlıklı olarak ekonomik faktörler üzerinden ilişkilendiren araştırmaların çoğunlukta olduğu literatür ise; coğrafi etmenler

²⁷DYSY'nin ev sahibi ülke için yarattığı nihai etki üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Markusen ve Venables, 1997, s. 1-4; Moran, 1999, s. 19-25.

²⁸DYSY'nin yer seçimi hususunu geliştirilen çeşitli teoriler üzerinden irdelemek ve konuyu daha fazla detaylandırmak için bkz. Abu Bakar, Sinnappan, Salim, ve Teo (2022); Faeth, I. (2009).

ile ülkenin sosyokültürel dinamiklerini belirleyen kurumsal etmenlerin etkisini tam olarak yansıtamamaktadır. Bu doğrultuda, bir sonraki başlık altında; DYSY, mekânsal bağlam içerisinde incelenmekte; belirleyici faktörlerin, yer seçimi süreci üzerine olası etkileri tartışılmaktadır.

2.3.2. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının mekânsal belirleyicileri

Ekonomik bir faaliyet olan DYSY, mekân ile yakın bir ilişki içerisinde bulunması sebebi ile ekonomik coğrafyanın da ilgi alanına girmektedir. Birçok ekonomik coğrafya araştırması; mekânın, ekonomik faaliyet sistemlerinin dönüşümünü şekillendirmedeki rolünü ve bu dönüşümlerin yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçekteki kalkınmaya olan etkisini araştırmaktadır. Kuşkusuz ki, kalkınma alanında en dikkat çeken başlıklardan biri olan yatırım konusu da; firma ile bölge, başka bir ifadeyle belirli bir coğrafi alan arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Bunun bir sonucu olarak, ekonomi biliminde, bölgesel anlamda kilit rol üstlenen yerli ve yabancı firmaların rolü üzerine odaklanılmaktadır (Dicken ve Malmberg, 2001, s. 345-346).

Sağlayacağı fayda ve uluslararası rekabet ortamındaki yaratacağı etki göz önüne alındığında, özellikle yabancı yatırımların odak noktası haline dönüştüğü de açıkça fark edilmektedir. Öyle ki, ülkeler; yabancı yatırımdan elde edilecek fayda ve kazanılacak uluslararası statüden dolayı, kendi ulusal sınırlarında yatırım yapmaya davet ettikleri çok uluslu şirketlere (ÇUŞ) uygun bir yatırım ortamı sağlamak durumunda kalmaktadırlar. Moran'ın (1999) da belirttiği üzere, ev sahibi ülkeleri yöneten hükümetlerin bu noktada yapması gereken şey; yatırımları ödüllendiren, yasal, istikrarlı ve düzenleyici altyapıya sahip ekonomik temelleri oluşturmaktır (Blomström vd., 2000, s. 101; Moran, 1999, s. 29).

Uygun ortamı sağlamanın yetmeyeceğini belirten Moran (1999, s. 2), daha mücadeleci ve aktif bir rol üstlenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öyle ki, yatırım tercihleri; küreselleşen dünyada oluşan rekabet ortamında, ülkelerin stratejilerine göre belirlenmektedir.²⁹ Ülkenin değişmeyen veya uzun süreçte değişen coğrafi ve sosyokültürel yapısının yanında; daha kısa sürede şekillendirilebilen formel kurumsal yapısı da, uluslararası yatırımın yer seçimi kararında önem taşımaktadır. Diğer yandan,

²⁹DYSY'nin yer seçimi sürecinde önemli bir role sahip olan ev sahibi ülkelerin aldıkları kararları ve uyguladıkları politikaları, gerçekleştirdikleri stratejilerin süreçte nasıl bir rol üstlendiğini ve ÇUŞ'lar ile ev sahibi ülke arasındaki karşılıklı bağlantıyı daha detaylı şekilde irdelemek için bkz. Blomström vd., 2000 ve Oman, 2000.

iç içe geçmiş kompleks bir yapıya bürünen tüm bu yapıtaşları (coğrafi, sosyokültürel ve kurumsal yapı); DYSY'nin mekânsal belirleyicileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada; DYSY miktarı gibi ülkeler arası ekonomik gelişmedeki farklılıkları yansıtan göstergelerin, belirleyicileri özelinde çeşitli tartışmalara sahne olduğu görülmektedir. Kurumsal şartlar ile coğrafi koşulların, etki düzeyleri üzerinden rakip olarak sıklıkla karşı karşıya gelmesi, oluşan tartışma ortamına örnek teşkil eder niteliktedir. Ketterer ve Rodriguez-Pose'un (2016) yapay olarak ifade ettiği ikililiği yaratan tartışma; her iki tarafı da destekler nitelikte olup net bir hüküm vermemektedir (Ketterer ve Rodriguez-Pose, 2016, s. 25-26). Bölgenin koşullarına göre değişen düzeylerde etki yaratan coğrafi ve kurumsal boyut, birlikte ele alındıklarında ise daha güçlü bir analiz imkanı sunmaktadırlar. Bağlantı halinde bulundukları mekânsal yaklaşımlar; bu yönüyle, daha etkin bir perspektif olarak öne çıkmaktadır.

Ekonomik perspektife alternatif sunan; yatırım davranışının sosyokültürel, kurumsal ve coğrafi düzenlenmesini öne çıkaran mekânsal yaklaşım; aynı zamanda, ÇUŞ'ları da "çoğulcu endüstriyel coğrafyanın (Yeung, 2001, s. 293)" bir parçası olarak analiz etme imkanı sunar.³⁰ Küresel entegrasyonun önemli bir parçası olan ÇUŞ'lar; ekonomik ve kültürel mesafeler arasında köprü kurmaları sebebiyle, çoklu bağlamlar arasındaki etkileşimi açıklamakta da etkili bir yol sunmaktadırlar. Farklı derecedeki ekonomiler arasında bağlantı kuran ÇUŞ'lar; sermayenin yanı sıra fikir, bilgi ve değer sistemlerinin sınır ötesine iletilmesinde de öncü olmaktadır (Meyer, 2004, s. 259; Meyer, Mudambi ve Narula, 2011, s. 237).

Sınır ötesi dış ortamın seçilmiş nitelikleriyle açıklanabilecek ÇUŞ'lar, tüm organizasyonların (müşteri, tedraikçi, rakipler) birleşimi sonucu var olan yerel bir ağa gömülü halde bulunmaktadır (Meyer vd., 2011, s. 239; Ghoshal ve Bartlet, 1990, s. 604). Devamlılıklarını sürdürebilmeleri adına bağlı olduğu ağ ile etkileşim içerisinde olan (Ghoshal ve Bartlet, 1990, s. 604) ÇUŞ'lar; ekonomik bir varlık olmanın ötesine geçerek daha geniş söylem ve uygulamalara gömülü sosyomekânsal bir inşaa haline dönüşürler (Yeung, 1998'den aktaran Yeung, 2000). Komleks bir yapı olarak karşımıza çıkan, sosyomekânsal inşaa içerisinde şekillenen ve bu sebeple daha geniş sosyal ilişkiler, politik ve ekonomik süreçler ile çevresel değişim bağlamında incelenen ÇUŞ'lar; kâr

³⁰Dawley'in (2011, s. 402), küresel üretim ağları yaklaşımı için atfettiği bu söylem, küreselleşen dünyadaki lokal farklılıkları öne çıkaran mekânsal yaklaşım için de benzer bir durumu ifade etmektedir.

maksimizasyonu mantığına ek olarak politik ve kültürel arka planı da yansıtmaktadırlar (Dawley, 2011, s. 402; Yeung, 2000, s. 301; Yeung, 2001, s. 293).

Ellerinde tuttıkları yatırım gücü sebebiyle, uluslararası piyasalarda yatırım alanında sıklıkla zikredilen ÇUŞ'lar; bu yönüyle DYSY akışlarını açıklama noktasında da mekânsal bir çerçeve çizmektedirler. Bu doğrultuda, kompleks sosyomekânsal yapı içerisinde DYSY akışını konu alan çalışma; bütüncül bir mekânsal perspektiften işlediği teorik çerçeveyi güçlendirmek adına, DYSY akışlarını mekânsal bir bağlam içerisinde ele almaktadır. Bu yaklaşım, temelde, DYSY ile yakından ilişkili olan iktisadi kalkınma³¹ bağlamında ilerlemekte; mekânsal belirleyicilerin etkileri bu kapsamda irdelenmektedir. Bu doğrultuda, çalışma, DYSY akışlarını coğrafi ve kurumsal olmak üzere iki farklı boyutuyla detaylandırmaktadır.

2.3.2.1. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının coğrafi belirleyicileri

Mekânsal bağlamın ana belirleyicilerinden olan coğrafi şartlar; artan küreselleşme hareketi ile değişen dünyayı ve oluşan yeni ekonomik düzeni anlamlandırmakta büyük rol oynamaktadırlar. Öyle ki, uluslararası serbestleşmenin bir sonucu olan uluslararası rekabet ortamı; birçok ekonomik faaliyetin coğrafyasında köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Ülkeler tarafından, piyasa ekonomisini etkinleştirme yollarına başvurulduğu bir dönüşüm sürecinin sonucu olarak görülen bu değişim rüzgarı; başta DYSY olmak üzere, küresel anlamdaki ekonomik seyrin gidişatını yeniden şekillendirmektedir. Her biri farklı yatırım eğiliminde olan yeni aktörlerin (örneğin bazı Uzak Doğu ile Orta Avrupa ülkeleri) ortaya çıkması ve bölgesel ekonomik birliklerin (örneğin NAFTA ve ASEAN) kurulması; oluşan değişim rüzgarının somut bir göstergesi olarak görülmektedir. Küresel piyasa ekonomisi içerisinde rekabet halinde olan aktörlerin, uluslararası yatırımı ülke içerisine entegre edebilmek için, ÇUŞ'lar adına daha uygun fırsatlar³² yaratma eğiliminde olmaları da; bu durumu destekler niteliktedir (Dunning, 1998, s. 49-51).

Uluslararası yatırım akışlarının şekillenmesinde doğrudan etki sahibi olan coğrafi görünüm; mekânsal organizasyonların oluşması evresinde üstlendiği rol sebebiyle de, süreç üzerinde dolaylı bir etki yaratmaktadır. Ülkelerin coğrafi özelliklerinin izin verdiği

³¹Teorik literatür incelendiğinde de, konunun; bağlantılı olan bu iki başlık ekseninde, birlikte ele alındığı görülmektedir.

³²Dunning'in (1980, s. 10), faaliyet gösterilen ülkeden elde edilen kazancı ifade etmek için kullandığı "konum avantajları" ile ilişkilendirilen fırsatlar; bu yönüyle, yabancı ülkelerde mevcut olan karşılaştırmalı üstünlüklere de atıfta bulunmaktadır (Çavuşgil, Knight ve Riesenberget, 2008, s. 115).

ölçüde şekillenen mekânsal organizasyon; kalkınmayla ilgili konular özelinde, oluşan ülkeler arası farklılıkları da açıkça yansıtmaktadır. Ülkedeki teknolojik gelişmişlik ve kurumsal tercihler ile de yakından ilişkili olan, mekânın bu sistematik organizasyonu; oluşturduğu ağ sistemi çerçevesinde, en temel düzeyde, ülkede bulunan iktisadi aktörler arasındaki ekonomik ve sosyal bağın güçlenmesi noktasında etken olarak görülmektedir. Bu ağ sisteminin güçlenmesi sonucu, kaynakların optimal kullanılmasını sağlayarak ekonomik uzmanlaşmaya izin vermesi; ekonomik bölgelerin büyümesini kolaylaştıran temel itki olarak da gösterilmektedir. Bu çerçevede gelişen mekânsal organizasyon, uluslararası yatırımın söz konusu ülkeye kanallı olmasını sağlayarak, ülke kalkınmasında öncü bir görev üstlenmektedir (Tümerterkin ve Özgüç, 2020, s. 60).

Artan küresel entegrasyonun getirdiği fırsatlar ve üretimin çeşitli ülkelerde yapılması halinde kazanılan kurumsal avantajlara rağmen; birtakım coğrafi şartlar, ülkeleri izole ederek üretim ağlarına katılmalarını engellemektedir (Lima ve Venables, 2001, s. 451). Yatırım yapılması düşünülen aday ülkenin diğer ülkelere olan mesafesi, sahip olduğu ortak sınırları, açık denizlere erişim imkanı, metropol bölgelere olan uzaklığı, karasallığı, iklimi, arazi büyüklüğü, jeolojik ve topoğrafik özellikleri; uluslararası yatırımın engellenmesi ya da teşvik edilmesi noktasında önemli rol oynayan, temel coğrafi değişkenler olarak görülmektedir (Lima ve Venables, 2001, s. 452; Yavan, 2006, s. 167).

Coğrafyanın -sayılan unsurlar üzerinden- DYSY üzerindeki etkisi, araştırmalarda arka plana atılmasına rağmen; gerçek hayattaki karar alma sürecinde bunun aksi bir durum gerçekleşmektedir. Öyle ki, coğrafi etmenler; sahip oldukları doğal kaynaklar, bulundukları düşük maliyetli işgücü vb. ekonomik imkanlar, kullandıkları teknolojik olanaklar ve yüksek kurumsal kalite düzeylerine rağmen firmaların bu özelliklere sahip ülkeler üzerindeki isteksizliklerinin temel potansiyel nedeni olarak gösterilmektedir (Redding ve Venables, 2004, s. 53).

Coğrafyanın etkisini genel anlamda görmezden gelen çalışmaların, diğer taraftan; bu etkiyi dolaylı yollardan inceledikleri dikkat çekmektedir. Bu kapsamda ön plana çıkan mesafe kavramı, ulaşım maliyetlerinin temel belirleyicisi olması sebebiyle; DYSY'nin ülkeler arasındaki dağılımını etkileyen başlıca faktörlerden biri olarak görülmektedir. Daha kapsamlı düşünüldüğünde ise, coğrafi uzaklığın; ulaşım maliyetlerinin yanı sıra çeşitli maliyet gruplarının da oluşmasına sebep olarak, ÇUŞ'ları -rekabet alanında- dezavantajlı duruma soktuğu sonucuna ulaşılmaktadır. Konuya ilişkin literatürde

“yabancılık yükümlülüğü”³³ olarak anılan bu maliyetler; uluslararası ortamda ekonomik faaliyetlere girişmenin olası sorumlulukları olarak tanımlanmaktadır. Yerel bir firmanın maruz kalmayacağı tüm ek giderleri kapsayan maliyet grupları, bu noktada, coğrafi uzaklığın DYSY üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır (Daniels ve Ruhr, 2014, s. 300; Zaheer, 1995, s. 342-343)

Ülkeler arası -mutlak- mesafenin yanı sıra, uzaklıkla birlikte oluşan farklılıklara da atıfta bulunan yabancılık sorumluluğu; ÇUŞ’ların kârları üzerinde ciddi olumsuzluklar yaratması muhtemel giderlerin sebebi olan mesafe olgusunu da detaylandırmaktadır. (Hymer, 1976’dan aktaran Bi, Ren ve Bao, 2020, s. 4). Ulaşım maliyetleri dışında, oluşan zaman dilimleri arasındaki koordinasyondan kaynaklanan işlem ve iletişim maliyetleri de; bu bağlamda, genel olarak birbirinden bağımsız olmayan -mesafeye bağlı- giderlerin açıklayıcısı durumundadır. Bu noktada, sayılan maliyetler ile başa çıkması gereken firmalar; ev sahibi ülke ile yatırımcı ülkenin konumuna göre şekillenen maliyetlerin göreceli önemine göre seçim yapmaktadırlar (Daniels ve Ruhr, 2014, s. 300; Zaheer, 1995, s. 343).

Kâr maksimizasyonu hedefleyen firmalar; hem doğrudan (örneğin ek satışlar) ve dolaylı (örneğin tedarik ve üretim maliyetlerinin azalması) gelirlerde maksimum artış hem de maliyetlerde minimum artış ile karakterize edilen tercihli konumu, üretim yeri olarak kararlaştırmaktadırlar (Halaszowich ve Kinra, 2020, s. 38). Bu yönüyle, ticaret ve finans alanlarındaki uluslararası etkileşimi kısıtlayan ülkeler arası mesafenin artması; uluslararası yatırımların akışı önünde ciddi bir engel olarak düşünülmektedir. Diğer yandan, DYSY’yi yatay ve dikey olacak şekilde kategorize ederek inceleyen birtakım çalışmalar; daha farklı sonuçlar ile karşılaşma ihtimalinin doğduğunu ileri sürmektedirler. Çalışmalarını bu minvalde hazırlayan araştırmacılara göre; yerel pazarlara hizmet etmesi amacı doğrultusunda yatay DYSY yapan ÇUŞ’lar, ürünlerini ihraç etmek yerine ev sahibi ülkeye satarak coğrafi uzaklığın maliyetini düşürmekte veya sıfırlamaktadırlar. Bunun aksine, düşük maliyetli girdi arayışı doğrultusunda dikey DYSY yapan ÇUŞ’lar ise; ticaretle uğraşmaları nedeniyle, coğrafi uzaklığın etkisini göz önünde bulundurmamak zorunda kalmaktadırlar. Bu yönüyle düşünüldüğünde, mesafe ile daha az belirgin bir ilişki içerisinde olan dikey DYSY’nin aksine; yatay DYSY’nin, mesafeden olumlu

³³Türkçe literatürde pek fazla yer almayan bu kavram, yabancı literatürde “liability of foreignness” olarak kullanılmaktadır.

etkilenme olasılığının daha yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır (Bi vd., 2020, s. 3-4; Egger ve Pfaffermayr, 2004, s. 227; Shatz ve Venables, 2000, s. 5-6).

Mekânsal mesafeyle doğrudan ilişkili olmasa da, dolaylı etkisinin gözlemlendiği sosyal ve kültürel ortam da; mesafenin uluslararası yatırım akışları üzerindeki etkisini detaylandırmamızı sağlayan diğer belirleyiciler olarak gösterilmektedir. Ev sahibi ülke ile yatırımcı ülke arasındaki uzaklıkla ilişkilendirilen sosyal ve kültürel mesafe; ülkeler arasında gerçekleşen sosyoekonomik sürtüşmelerin (ekonomik milliyetçilik gibi) önemli bir sebebi olarak görülmektedir. Coğrafi mesafenin yanı sıra çeşitli etkenlerin de -oluşma sürecinde- etki sahibi oldukları sosyokültürel ortam; en temelde, içeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki ayrımı artırması sebebiyle, ÇUŞ'lar adına yabancılık hissiyatının ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. Yarattığı yabancılıktan dolayı, ilişkisel ve ayrımcı tehlikelere yol açan sosyal ve kültürel mesafe; ayrıca, ÇUŞ'lar için potansiyel maliyetleri artırıcı bir unsur olarak da düşünülmektedir (Bi vd., 2020, s. 3-4; Daniels ve Ruhr, 2014, s. 300; Eden ve Miller, 2004, s. 208, 210; Zaheer, 1995, s. 343).

DYSY'nin yer seçimi kararı üzerinde, birçok yönüyle etki sahibi olduğu görülen mesafe kavramının; süreç üzerindeki aksiyonunu en belirgin şekilde gösterdiği durumlardan biri de, kuşkusuz ki, sınır etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Komşu ülkelerden ev sahibi ülkeye gelen yabancı yatırımcılar için, sınıra yakın alanların oluşturduğu fırsatları nitelendiren sınır etkisi; Mariotti ve Piscitello'nun (1995) deyiimiyle, "basit bir olasılık mekanizması"dır. Öyle ki, ekonomik aktörlerin ülkeler arası işlemlere dahil olma olasılığını artıran mekânsal yakınlık; lojistik imkanları artırmanın yanı sıra, yerel çevreye ve onun -informel- kurumlarına olan aşinalığın yükselmesine sebep olmaktadır. Yatırımcı ülkenin nüfusu ile aynı dil ve tarihi paylaşan etnik azınlıkların varlığı sayesinde, kültürel mesafenin kısılması sonucu ortaya çıkan bu aşinalık; yerel bilgi kaynaklarına daha kolay erişim gibi gözleme dayalı bilgi maliyetlerini azaltıcı etkide bulunmaktadır. Ulaşım maliyetleri ile birlikte bilgi maliyetlerini de düşüren, sınır etkisinin yarattığı bu avantajlı durum; yabancı firmaların, kendi ülkelerine coğrafi (ve dolayısıyla kültürel) olarak yakında bulunan sınır ülkelerine yönelmelerini sağlamaktadır (Mariotti ve Piscitello, 1995, s. 818; Yavan, 2006, s. 169).

Bilgi ve ulaşım maliyetlerini azaltan bir diğer coğrafi unsur da, ev sahibi ülkedeki kıyı bölgelerin varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. İç bölgelere kıyasla, uluslararası entegrasyona daha açık olan kıyı bölgeleri; yabancı yatırımcılarla kurdukları yakın bağlantılar sonucu, bilgi paylaşımının artmasına sebep olmaktadır. Bilgi maliyetlerini

düşüren bu mekânsal organizasyon, uluslararası yatırımların, iç bölgelerin aksine bu bölgelere kanallı olmasına imkan tanımaktadır. Ayrıca, yabancı ülkelere yakınlık ve açık denizlere erişim gibi, sahip oldukları birtakım konumsal avantajlar; en temelde ulaşım maliyetlerini düşürmelerinden dolayı, kıyı bölgelerin tercih edilme olasılığını artırmaktadır (Coughlin ve Segev, 1999, s. 15; Wei, Liu, Parker ve Vaidya; 1999, s. 860; Yavan, 2006, s. 171). Bu yönüyle, karasallığın yüksek olduğu ülkelere nazaran, daha uzun (ve kullanışlı) kıyı şeridinde sahip ülkeler, uluslararası yatırım açısından, daha cazip mekânlar oluşturmaktadırlar. Diğer yandan, iç bölgeler ile yakın etkileşimde olan kıyı bölgelerin ekonomik bakımdan gelişmesi; iç bölgeler ile aralarında bulunan ilişki sebebiyle, tüm ülke üzerinde etkili olmaktadır. Öyle ki, kıyı bölgelerdeki tüketim tabanının genişlemesi sebebiyle artan mal ve hizmet talebi; iç bölgeler ile olan tedarik bağlantılarından karşılanmaktadır (Ouyang ve Yao, 2013, s. 7).

Kıyı bölgelerinin yanı sıra, metropol yoğunluğu olan alanlar da; yine bilgi maliyetlerini azaltıcı yöndeki etkileri ve ticaret hacimlerinin yüksekliği ile, DYSY için bir çekim noktası haline gelmektedirler. Çevrelerine kıyasla, daha fazla ve daha kaliteli bilgi ortaya çıkaran bu alanlar; zaman içerisinde biriktirdikleri bir dizi konum avantajı³⁴ nedeniyle, ev sahibi ülkenin çekirdeği (merkezi) olarak nitelendirilmektedirler. Ürettikleri bilgiyi, gelişmiş iletişim ağları ile çevreye ve dış merkezlere daha kolay (ve daha ucuz) ileten söz konusu alanlar; yarattıkları konum avantajlarına ek olarak, bu yönleriyle de, yabancı yatırımcılar açısından hedef haline gelmektedirler. Bu doğrultuda, daha kapsamlı düşünüldüğünde, dünyayı kucaklayan bu dışa dönük mekânların; bölgelerindeki diğer ülkeler için de bir değer haline geldikleri farkedilmektedir (Mariotti ve Piscitello, 1995, s. 818).

Coğrafi koşullar arasında -görece- daha büyük etkiye sahip olan olan mesafe temelli anlayışın yanı sıra; DYSY üzerinde bir diğer etki sahibi coğrafi değişken olarak da arazi kavramı gösterilmektedir. Ekonomik faaliyetin yapıldığı yer olan arazinin süreç üzerindeki en temel etkisi; yabancı yatırımcı için taşıdığı maliyet üzerinden şekillenmektedir. Öyle ki, ekonomik faaliyette bulunulacak arazinin kullanılması halinde oluşacak giderler; firmaların yer seçimi kararını alma süreçlerinde etkili olan üretim ve işletme maliyetleri içerisinde önemli bir kalem olarak belirtilmektedir. Ayrıca, ÇUŞ'ların

³⁴Altyapı sisteminin gelişmiş olması, siyasi ve idari kurumların varlığı, ticaretin canlılığı, yönetimin etkinliği ve teknolojik açıdan gelişimler; başlıca konum avantajları olarak görülmektedir (Mariotti ve Piscitello, 1995, s. 818).

piyasaları kolaylıkla içselleştirebilmek amacıyla arayışta oldukları “en az maliyetli konum”un temel göstergelerinden biri olan arazi fiyatları; bu sebeple, tüm üretim süreci boyunca ÇUŞ’lar için önemli bir coğrafi mesele olarak görülmektedir. Diğer yandan, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve maksimum kâr elde etmek için, hükümet uygulamaları vb. çeşitli faktörler ile şekillenen arazi fiyatları; bu yönüyle de, mekânın ülke üzerindeki yaratacağı etkinin önemini destekler niteliktedir (Buckley, 1988, s. 181-182; Cheng, 2021, s. 1-2; Jin ve Zhou, 2022, s. 3).

Coğrafi koşulların, DYSY’nin yer seçimi hususunda, maliyetler aracılığıyla gösterdiği dolaylı etkinin yanı sıra; süreç üzerindeki doğrudan etkisi de, ayrıca parantez açılması gereken bir durum olarak dikkat çekmektedir. Arazi parçasının niteliği, bu noktada, bazı firmalar için önemli bir unsur olarak görülmekte; dolayısıyla, yatırım akışlarını şekillendirmektedir. Arazinin jeolojik (deprenselliği, maden çeşitliliği) ve jeomorfolojik (yüzey şekli) özellikleri başta olmak üzere, yapısal boyutunu yansıtan niteliksel özellikleri; bu anlamda ön plana çıkan temel göstergeler olarak belirtilmektedir (Yavan, 2006, s. 167).

Arazi yapısının yanı sıra ülkenin iklim özellikleri de, uluslararası yatırımın küresel dağılımını etkileyen bir diğer etmen grubu olarak gösterilmektedir. İşletme binasının yapım maliyeti ile ısıtma ve soğutma giderleri bakımından, yatırım kararları üzerinde etkili olan iklimsel şartlar; bunun yanı sıra, çalışanların verimi üzerindeki doğrudan etkisi ile de dikkat çekmektedir. Öyle ki, hava koşullarının sıklıkla değiştiği ve uç sıcaklıkların yaşandığı yerler; insanlar üzerinde psikolojik açıdan olumsuz etki göstermektedir (Dinler, 1998, s. 68). Diğer yandan, son yarım yüzyılda artan iklim krizinin, dış finansman getirilerini azalttığı ve dolayısıyla finansal girişlerin olumlu etkisine ket vurduğu görülmektedir. Bu durum, iklim krizinin daha yüksek düzeyde yaşandığı ülkelerin, uluslararası yatırım akışlarından uzak kalmasına sebep olabilecek bir değişim niteliğindedir (Drabo, 2021, s. 26).

2.3.2.2. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kurumsal belirleyicileri³⁵

Mekânsal belirleyicilerin bir diğer grubunu temsil eden, ülkenin kurumsal özellikleri de; coğrafi şartlar kadar arka plana atılmasalar da, ekonomik analizlerde gerektiği kadar yer edinmemişlerdir. Öyle ki, yüzyılı aşkın bir süredir, sosyal bilimler

³⁵Çalışmada, formel ve informal kurumsal yapı, bir bütün şeklinde kabul edilmiş; dolayısıyla, DYSY akışları üzerindeki etkileri ortak bir paydada ele alınmıştır.

içerisindeki konumunu güçlendiren kurumsal anlayış; bölgesel kalkınma alanında ve kalkınma ile ilgili diğer meselelerde uzunca bir süre göz ardı edilmiştir. Genel olarak ana akım iktisat ve büyüme teorileri çerçevesinde gelişim gösteren kalkınma meseleleri, 1990'lı yıllara kadar kurumların dahil edilmediği bir tartışma alanı olarak analiz edilmişlerdir. Rodriguez-Pose'a (2013) göre, henüz emekleme aşamasında olan kurumsal yaklaşımın ekonomik gelişmeler ile arasında net bir bağlantı kurulamaması; diğer yandan kalkınmaya yönelik geliştirilen neo-klasik ve içsel büyüme teorilerinin test edilmiş ve sonucunda -zamanı için- anlamlı sonuçlara varılmış olması, bu duruma sebep niteliği taşımaktadır (Rodriguez-Pose, 2013, s. 1035).

İktisadi kalkınmayı, belirli sınırlamalar dahilinde, üretim faktörlerinin artan birikimi ile açıklamaya çalışan geleneksel modeller; açıklık getirilemeyen birçok büyüme ve kalkınma faktörünü de barındırmaktadırlar. Oysa ki; geleneksel modellerde, varsayımlar ile işleyen ve bu yönüyle arka planda bulunan kurumsal yapı; mükemmel işleyen piyasalar için bile gerekli bir şart olarak görülmektedir. Rodrik'in (2014) de belirttiği gibi; piyasa ekonomisi, bir dizi piyasa dışı kurum içerisine gömülü haldedir ve kurumların piyasaya hizmet etmek gibi bir öncelikleri yoktur (Farole, Rodriguez-Pose ve Storper, 2010, s. 58; Pamuk, 2015, s. 5-6; Rodrik, 2014, s. 39-40).

Diğer yandan, kurumlar; iktisadi gelişmenin temel sebebi olarak görülen sosyokültürel ortamı temsilen, önemli bir konumda bulunmaktadır (Pamuk, 2015, s. 5). North (2010, s. 143) tarafından, ekonominin uzun dönemdeki performansının altında yatan temel belirleyici olarak belirtilen kurumlar; ekonomik analiz üzerine belirgin bir katkı sunmaktadırlar. Oyunun kurallarını oluşturan –toplumsal ve ekonomik- sistemin nasıl işlediğine dair ipucu veren kurumsal yapı; meydana getirdiği kısıtlamalar kümesi ile iki taraf arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Oyunun kuralları ile oyuncuların davranışı arasındaki etkileşimli oyunu anlaşılabilir hale getiren kurumsal kısıtlar; ekonomik faaliyetin sınırlarını belirledikleri gibi daha gelişmiş teorilerin inşasına olanak tanımaktadırlar (North, 2010, s. 143-145).

Geleneksel yaklaşıma alternatif bir bakış sunmayı amaçlayan kurumsal yaklaşım, bu doğrultuda, yeni bir dinamik teori geliştirmekten ziyade kurumsal boyutun da analize dahil edildiği bir analitik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. North (2010), kurumların dahil edilmesi sonucu oluşan bu yeni analiz yöntemini; daha önceki yapılardan çok daha kapsamlı ve sistematik olarak nitelendirmektedir. Kazandırılması amaçlanan bu analitik çerçeve ile farklı nitelikteki kurumsal ortamların; aktör ve kuruluşlar arasındaki

etkileşimi ve uygulanan kamu politikalarının sonuçlarını sistematik olarak etkileyebilmesi öngörülmektedir. Bu yeni yaklaşım, ülke ve bölgelerin ekonomik performanslarını artırmaya yönelik çabalarına yol gösterici olmakta; toplumsal yatırımlara imkan tanıyan, büyümeye olanak sağlayan ve piyasaları destekleyen teşvik mekanizmalarına vurgu yapmaktadır (Dumludağ, 2014, s. 20-21; Hillman ve Keim, 1995, s. 199; North, 2010, s. 144).

North (2010, s. 51), bu noktada, etkin bir kurum modeli geliştirmek için formel kurallar ile informel kısıtlamaları derinlemesine incelemenin gerekliliğini işaret etmektedir. Formel ve informel kurumların doğru şekilde entegrasyonu ve makul kurumsal yoğunluğun tespiti ile kurumların rolüne ilişkin iyimser bir analitik çerçeve çizilebilmektedir. Sayılan koşullara ek olarak, nitelik yönünden zengin kurumların varlığı; ileriye giden yol için önemli bir anahtar olarak görülmektedir. Benzer geçmişe sahip bölgelerin zaman içinde farklılaşması, ayrıntılı şekilde incelendiğinde; yığılmanın içsel evrimi dışında kurumsal yapının da, süreçte etkili olabileceği sonucuna dair artan bir kabulün var olduğu bu ilişkiyi destekler niteliktedir (Rodriguez-Pose, 2013, s. 1041; Storper, 2018, s. 260).

Kentsel ve bölgesel ekonomik gelişmenin arkasında yatan kurumsal yapıyı detaylı şekilde analiz etmek; kalkınma ve yatırım alanında geliştirilen politikaların, daha sağlam bir zeminde tasarlanmasına ve uygulanmasına yol açmaktadır. Storper'a (2018) göre, bu noktada, müreffeh seviyeye ulaşmış bölgelerin kurumsal evrimini ve diğer bölgelerin, müreffeh bölgeler ile rekabet edebilir güce ulaşmak amacıyla giriştikleri kurumsal değişimi gözlemlemek önemli olacaktır. Ekonomik anlamda gelişme için bir ön koşul olan kaliteli kurumsal yapı; sadece kalkınmayı teşvik eden unsurları etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda onlar tarafından şekillenmektedir. Bir yerin kurumları, o bölgedeki insanların ilgi alanlarını şekillendirmesi ve deneyimlerini tanımlaması sebebiyle toplum ile etkileşim içerisinde hareket etmektedir (Rodriguez-Pose, 2013, s. 1041; Rodriguez-Pose, 2020, s. 379; Storper, 2018, s. 260,261,263).

Zaman boyutunu da içine alan kurumsal analitik çerçeve, kurumların tarihsel süreçte geçirdikleri dönüşümü ve toplumsal evrimi nasıl etkilediklerini incelemeyi de mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle, ekonomik performansın -zaman içerisindeki değişiminin- belirleyicisi olan ve genel anlamda toplumların teşvik yapısını yansıtan kurumların; ekonomik faaliyetleri yöneten aktörler için etkin ve verimli bir ortam sağlamaları halinde ekonomiye olumlu etkilerinin gözlemlenmesi beklenmektedir. Öyle

ki, uzun vadede istikrarlı bir iktisadi gelişme ancak kurumların istikrarlı bir şekilde verimlilik artışına yol açan faaliyetleri özendirmesi ve desteklemesi ile mümkün görülmektedir (Dumludağ, 2014, s. 21; Pamuk, 2015, s. 6).

Verimlilik artışına yol açan başlıca faaliyetler arasında gösterilen DYSY³⁶ akışlarının; özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik artışı da konuyla ilgili dikkat çeken bir noktadır. Walsh ve Yu'nun (2010) da belirttiği üzere; DYSY'nin nispeten güçlü kurumlara sahip ülkelere akması ve yatırımcıların siyasi istirsizlik, esnek olmayan düzenlemeler vb. zayıf gelişme göstergeleri hakkında endişelenmesi gerektiği sezgiseldir. Ancak bu argümanları desteklemek için bulunan kanıtlar, literatürde az ve dağınık haldedirler (Walsh ve Yu, 2010, s. 3). Aynı zamanda; kurumsal yapıyı ölçme zorlukları, kurumların yere ve zamana göre değişkenliği, formel ve informal kurumların entegrasyonunu doğru tanımlayamama gibi sebepler de; kurumsal yapının etkisi üzerine kapsayıcı kılavuzlar oluşturmayı zorlaştırmaktadır (Rodriguez-Pose, 2013, s. 1042). Buna rağmen, ekonomik gelişmeyle ilgili olan DYSY akışları, kurumsal yapının kalitesi ile ilişkilendirilen temel başlıklar arasında, önemini -giderek- artırmaktadır (Dumludağ ve Şükrüoğlu, 2007, s. 134).

Kurumsal yapı ile DYSY akışları ve ekonomik gelişme arasındaki bağlantıyı irdeleyen çalışmalar incelendiğinde; vurgu yapılan esas noktanın teşvik mekanizması olduğu görülmektedir. Dumludağ'a (2014, s. 21) göre, az gelişmiş ülkelerin ortak noktası da; teşvik yapısını oluşturan ülke kurumlarının, bireylerin ekonomik ve politik olarak kendilerini rahatça ifade edebilecekleri, rekabeti teşvik eden bir ortam sağlayamıyor oluşlarıdır. İşlem maliyetleri, kaynak ve yetenek gelişimi gibi bağlantılar yoluyla teşvik mekanizmalarını etkinleştiren kurumsal yapı; yatırımcıların piyasaları içselleştirme tercihlerini ve yatırımların ekonomilere giriş kararlarını belirleyen temel parametreleri şekillendirmektedir (Meyer, 2001, s. 358; Meyer ve Nguyen, 2005, s. 65).

“Mübadele edilen unsurun değerli özelliklerini ölçmenin bedeli ile hakları korumanın ve anlaşmaları yürürlüğe sokma ve denetlemenin bedeli (North, 2010, s. 39)” olarak tanımlanan işlem maliyetleri; toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumların kaynağı olarak belirtilmektedir. Değişimi müzakere etme anında oluşan maliyet birimi; North'a (2010) göre bilginin ne kadar pahalı olduğunun da bir göstergesidir. Wallis ve North'un (1986, s. 121), 1970 ABD'sinde, milli gelirin yarısına yakınının işlem maliyetlerine

³⁶Literatürde, DYSY'lerin ülke ekonomisine olan etkisi tartışılmaya devam edilse dahi; yaygın kanı, iktisadi anlamda verimlilik sağladıkları ve iktisadi gelişmeye olanak tanıdıkları yönündedir.

ayrıldığı sonucuna ulaştıkları çalışma da bunu destekler niteliktedir. Bu doğrultuda, işlem maliyetlerinin; en temelde, dikkate değer bir gider kalemi olması sebebiyle, yabancı yatırımın yer seçimi kararında mühim bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Dumludağ, Sarıdoğan ve Kurt, 2007, s. 6; North, 2010, s. 39-40).

North'un (2010, s. 39) vurguladığı bir diğer nokta ise, üretim kuramı ile kurumların işleyiş dinamiği eşleştirildiğinde; kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisinin incelenabilir kılınmasıdır. Ürün ve çıktı elde etmek için girilen üretim (dönüşüm) süreci, kullanılan teknoloji ile birlikte işlem maliyetlerini belirleyen kurumların da bir fonksiyonu olarak görülmektedir. Bu yönüyle, geleneksel paradigmanın, mükemmel bilginin (bir diğer ifadeyle sıfır işlem maliyetinin) varlığı varsayımına alternatif sunan kurumsal çerçeve; işlem maliyetlerinin daha sağlam bir zeminde analiz edilmesine imkan tanımaktadır. Bu çerçevede, işlem maliyetlerinin düşürülmesine neden olan olumlu yöndeki kurumsal değişim; teşvik mekanizmasının revize edilmesini ve böylece ekonomik ortamdaki belirsizliğin azaltılmasını sağlamaktadır. İstikrarlı bir yapıyı mümkün kılan bu değişim sonucu oluşan güvenilir kurumlar; işlem maliyetlerini düşürmeleri sebebiyle, yabancı yatırımın ve üretimin temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedirler (Dumludağ ve Şükrüoğlu, 2007, s. 142; North, 2005, s. 18; North, 2010, s. 82-84).

Genel anlamda, formel kurumlara atfedilen güvenilir olma gerekliliği; informal kurumlar içinde benzer bir şart niteliği taşımaktadır. Fukuyama'ya (2000) göre, siyasi alanda sınırlı hükümet ve modern demokrasinin başarısı için gerekli olan türden örgütlenmeyi teşvik eden informal kurumlar; bunun bir sonucu olarak, ekonomik alandaki işlem maliyetlerini düşürmektedirler. Aktörler arasında mekâna özgü güven biçimleri oluşturarak, bu durumun gerçekleşmesini sağlayan informal kurumsal yapı; temelini oluşturduğu toplumun, süreç üzerinde olan etkisini şekillendirmektedir. Toplumsal yapının güçlü ve dengeli olduğu yerlerde, üstlenilen normların; yenilikçi ve girişimci faaliyetler başta olmak üzere birçok faaliyet türünde işlem maliyetlerini düşürmesi ve dolayısıyla yabancı yatırıma uygun bir ortamı mümkün kılması beklenmektedir (Farole vd., 2010, s. 71; Fukuyama, 2000, s. 1; Rodriguez-Pose, 2013, s. 1037).

Formel ve informal kurumsal yapının ortak bir fonksiyonu olan işlem maliyetleri, üretim ve dönüşüm süreçleri üzerindeki aksiyonu nedeni ile de sıklıkla göz önünde bulundurulmaktadır. Çeşitli faktör ve ürün pazarlarında, işlem maliyetlerinin ölçülmesini

ilk adım olarak gören North (2005), kâr getirmesi beklenen bazı yatırımların, yüksek işlem maliyetleri nedeniyle sıklıkla engellenme olasılığını vurgulamaktadır. North (2005), diğer yandan, kurumsal dönüşüm sonrası işlem maliyetlerinde gerçekleşecek olan bir düşüşün; ekonominin üretebileceği mal ve hizmet çeşitliliğinde bir genişlemeye sebep olabileceğini belirtmektedir (North, 2005, s. 163). Bu doğrultuda, ekonomik ortamın verimliliği noktasında önemli bir belirleyici olarak karşılaşılan işlem maliyetleri; ekonomik organizasyonun maliyetlerini analiz etmenin yanı sıra yatırım anlamında zayıf ekonomik performansın kaynaklarını daha iyi anlamamız hususunda da yardımcı olmaktadır (North, 2005, s. 58-59).

İşlem maliyetlerinin yanı sıra, kurumların, ekonomik süreçlere olan bir diğer yansıması; kaynak ve yetenek geliştirilmesi aşamasında oynadıkları rol üzerinden kritik edilmektedir. Bu noktada, kurumsal ortamın getirdiği kısıtlamalar ile kurum ve kuruluşlar arasındaki etkileşime odaklanılmakta; oluşan ağ tabanlı örgütlenişin ekonomik ortamda nasıl bir etki yarattığı üzerinde durulmaktadır. Karşılıklı diyalog ve mübadele örüntüleri ile tanımlanan ağ tabanlı örgütlenme biçimleri; piyasa ve hiyerarşik yönetim yapıları ile içinde bulunduğu bağlantıdan dolayı da ekonomik performans ile ilişkilendirilmektedir. Oluşan bağlantıyı ekonomi olarak adlandırılan büyük bir yapboza benzeten Powell (1990); bağlantıyı oluşturan her bir yapının, aralarında meydana gelen ilişki tarafından tanımlanabileceğini dile getirmektedir (Meyer ve Nguyen, 2005, s. 65; Peng ve Heath, 1996, 494; Powell, 1990, s. 295,301).

Karşılıklı iletişim ve mübadele biçimleri olarak tanımlanabilen ağ tabanlı örgütlenme biçimleri, kurumlar arasındaki etkileşimi de açıklayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu örgütlenme biçimi, uygulanabilir bir ekonomik işleyiş örüntüsünü temsil etmesi yönü ile iktisadi gelişmeyi teşvik eden ekonomik faaliyetler açısından da önemli bir rol oynamaktadır. En temelde, belirsizliği azaltarak karşılıklı bağımlılığı mümkün kılan organizasyonel yapı; koordinasyonun temelini oluşturarak, bireysel ekonomik aktörlerin beklentilerini ve teşviklerini yapılandırmaktadır. Karşılıklı bağımlılık halinde, güven temelli işbirliğini mümkün kılan organizasyon; yatırımlar üzerinde de pozitif yönde etki göstermektedir. Ekonomik süreçlere olan güvenin katlanması, yatırıma daha fazla katılma isteği uyandırmakta ve dolayısıyla üretkenliği artırmaktadır (Farole vd., 2010, s. 62, 66; Powell, 1990, s. 295).

Kurumsal bağlamın, yatırımlar ile büyümenin dinamiklerine olan etkisi, temelde işlem maliyetleri üzerinden şekillenmekte iken; sosyopolitik kanallar ve teknolojik

değişim aracılığıyla olan dolaylı etkisi de, gözardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Kurumsal yapılanmadaki gelişim, en basit şekliyle, işlem maliyetlerini azaltması sebebi ile yatırımcıların piyasaları içselleştirmesini kolaylaştırmaktadır. Yatırımcıların piyasayı içselleştirmelerine olanak sağlayan bir diğer önemli gelişme ise; güven ortamını oluşturan siyasi ve yasal kurumların, örgütlü bir şekilde var oluşlarının, ölçek ekonomilerine olan pozitif yönlü katkılarıdır. Yatırımcıları, toplumsal açıdan da daha üretken olacakları alanlarda gelişmeye sevk eden örgütlü kurumsal yapı; bilgi ve enformasyona sahip olmaları için gerekli teşvik mekanizmasını sağlamaktadır. Özellikle mülkiyet haklarını koruyan, sözleşme ortamını güvence altına alan kurumsal organizasyon; üretken çabalarla elde edilecek girişimler için teşvik mekanizması sağladığında, daha yüksek miktarda üretken olan yatırımlara yol açacak yenilikçi faaliyetlerin üstlenilmesi muhtemeldir (Farole vd. 2010, s. 62,66; Meyer, 2001, s. 360; North, 2010, s. 157). İlişkinin diğer yönüne odaklanıldığında ise, organizasyon açısından kaynaklı işbirlikçi ve oportünist davranışların toplum genelinde yaygınlaşabileceği olasılığına değinilmekte; bu durumun, beraberinde, yatırımlar için verimsiz bir ortam oluşturması ihtimali üzerinde durulmaktadır. (Harrison, 1994'den aktaran Uzzi, 1997, s. 63).

Toplum kavramına sıklıkla vurgu yapan ağ tabanlı örgütleniş biçimi; içerisinde toplumun sosyal yapısı ile ekonomik yaşam arasında meydana gelen ilişkiyi barındırması sebebiyle, iktisat sosyolojisi ile de yakın bir bağlantı içerisinde. Sosyolojinin referans çerçeveleri ile sosyolojik değişkenlerin -yatırımlar dahil olmak üzere- ekonomik olgularla ilgili tüm faaliyetlere uygulanması olarak karşımıza çıkan iktisat sosyolojisi; ana akım iktisadın aksine norm ve kurumları bünyesinde barındırmaktadır (Smelser ve Swedberg, 2005, s. 3). Ekonomik yaşamın, toplumun norm ve kurumları etkisinde şekillenmesinden dolayı -kural olarak- toplumsal ilişkilere gömülü olduğunu iddia eden Polanyi (1957, s. 46); bu durumu, yirminci yüzyılda ortaya çıkan tarihsel ve antropolojik araştırmaların göze çarpan keşfi olarak nitelendirmektedir.

Kendine has bir dinamiğe sahip olmasına rağmen, geçen yüzyıl boyunca yapılan araştırmalarda, sosyal etkileşim sürecinin yalnızca bir parçası olarak görülmeye başlanan ekonomik süreçlerin; diğer tüm sosyoyapısal değişkenlerle, birbirlerine bağımlı halde gelişim gösterdikleri üzerinde durulmaktadır. Faydacı geleneğin idealleştirilmiş ekonomisine karşılık, ekonomik faaliyetler ile sosyal hayat arasındaki etkileşime işaret eden “yerleşiklik” argümanını ortaya atan Granovetter (1985) da; bu bağlamdan bağımsız hareket edilen analizlerin yorumlama kısmında, ciddi bir yanılgıya düşüleceğini

belirtmektedir. Günümüze yaklaşıldıkça yapılan çalışmalarda, başlıca ekonomik faaliyetler arasında yer alan -uluslararası- yatırım hareketlerinin de, küresel ekonomik yaşam içerisindeki merkezi rolü nedeniyle sosyolojik bir temele dayandırıldığı görülmektedir (Barber, 1995, s. 395; Clark ve Kentor, 2021, s. 585; Granovetter, 1985, s. 481-482).

Yatırım hareketlerinin arkasında yatan temel sosyolojik açıklama; dünya ekonomisinde tutarlı bir sosyal yapıyı ortaya çıkaran daha büyük bir ağın parçası olarak görülen, ülkeler arası, ikili ilişkilerin öncülüğünde biçimlenmeleridir (Clark ve Kentor, 2021, s. 585). Yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki ikili ilişkiye konu olan ekonomik mübadeleyi (ki uluslararası yatırımlar bu alana en uygun örneği teşkil etmektedir) gerçekleştiren ekonomik aktörler; tarafların sosyokültürel yapılarından etkilenmeleri neticesinde eylemlerini şekillendirmektedirler. Ulusal kimliğe, devlet ilişkilerine ve uluslararası alışverişe dayanan sosyokültürel ağ; farklı ülkelere olan ekonomik aktörler (yatırımcılar) arası ilişkiyi şekillendirmesi ile uluslararası yatırım akışlarının da dinamiğini etkilemektedir. Yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki resmi kurumsal düzenlemelerin, siyasi ittifakların, kişisel ağların ve kültürel bağların rol oynadığı süreç; yatırım akışlarının dinamiğini açıklamakta yol gösterici olmaktadır (Bandelj, 2002, s. 418).

Ülkeler arası yatırım akışlarını, sayılan organizasyon üstü olgular üzerinden aktarmak; sosyal örgütlenişin ilişkisel ağlarına entegre olmuş küresel yatırım atmosferi hakkında, daha geniş bir bakış açısı³⁷ sağlamaktadır. Uluslararası yatırım akışlarının analizinde, kurumların ilişkisel karakterini merkeze almak; ev sahibi ülkedeki kurumsal yapının süreci nasıl düzenlediğini anlamının ötesine geçerek, ülkeler arası kurumsal bağımlılığının etkisine odaklanmaktadır. Bu noktada, ikili yatırım anlaşmaları ve uluslararası anlaşmalar gibi kurumsal ilişkileri baz alan yatırımcılar; olası maliyet ve risk ihtimallerini gözetenerek karar vermektedirler. Kurumsal hükümler dışında, ulus devletler arasındaki siyasi ittifaklar ve kişiler arası ilişkiler gibi çeşitli sosyal ağların varlığından da etkilenen yatırımcılar; yatırıma dair karar alma süreçlerinde, bu bağlantıların olası faydalarını da göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu bağlamda, yabancı yatırım sahibi ÇUŞ'lar; siyasi nüfuzun fazla olduğu ve kurumları ile kişisel bağlantıların sağlam

³⁷Ekonomik aktörlerin ülkeler arası sosyal örgütlenişe karşı geliştirdikleri tutum, belirli ekonomik hedefleri ve stratejileri diğerlerinden daha makul kılarak, karar alma sürecinde etkili olmasının yanı sıra; yatırım sonuçlarının verimliliğine olumlu veya olumsuz yönde tesir etmektedir (Bandelj, 2002, s. 418).

temeller üzerine kurulduğu ev sahibi ülkeleri tercih etmektedirler (Bandelj, 2002, s. 418-420; Meyer ve Rowan, 1977, s. 343).

Toplumsal gerçekliğe ilişkin anlayışlara derinlemesine yerleşen (ve yansıtan) rasyonelleştirilmiş kurumsal yapının varlığı; kültürel faktörlerin de, uluslararası yatırım üzerindeki etkisini destekler niteliktedir. Çeşitli gerekçeleri öne süren ev sahibi ülkelerin, kendi kültürel değerlerine ve uygulamalarına daha yakın gördükleri yatırımlara daha açık olurken; uzak olarak algılananlara ise direnç göstermesi, bu durumun varlığına örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan, nispeten farklı sosyal yapılar ile kültürel geleneklere sahip ülkelerde faaliyet gösteren ÇUŞ'lar için de, yönetim uygulamaları; yatırımın yapılacağı ülkeyi belirleme hususunda önem taşımaktadır. Kültürel bağlar, bu ilişkisel yönüyle; kurumsal düzenlemeler, siyasi ittifaklar ve kişiler arası ilişkiler ile birlikte kompleks bir sosyal ağın parçası haline gelerek, uluslararası yatırım akışlarının açıklayıcı bir sebebi olmaktadır (Bandelj, 2002, s. 421-422; Boltanski ve Russell, 1983, s. 399; Meyer ve Rowan, 1977, s. 343).

Kurumsal yapının, uluslararası yatırım akışları üzerindeki etkisini kritik etmeye olanak sağlayan bi diğer faktör grubu ise; kurumların yaşam kalitesi üzerinde gösterdiği aksiyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yeri cazip hale getiren sosyokültürel ve çevresel imkanlarla ilişkilendirilen yaşam kalitesi; güvenli ve istikrarlı bir ortamın inşa edilmesi adına önem taşımaktadır. Ortalama ömür, eğitim ve sağlık imkanları gibi gelişmişlik standartlarını yansıtan göstergelerin yanı sıra suç düzeyi ve yoksulluk seviyesi gibi birçok faktörle ilişkilendirilen yaşam kalitesi; bu yönüyle, kurumsal bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ülkedeki kurumsal yapının zayıf olduğuna, dolayısıyla sosyoekonomik problemlerin yaşandığı istikrarsız bir ortama işaret eden göstergeler; işlem maliyetlerindeki artış³⁸ dahil olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Kurumsal yapı anlamında zayıf ülkeler, sosyal çevrenin bozulmasının yanı sıra, yoksulluk döngüsü içinde olmaları sebebiyle de; gelir, tüketim ve verimlilik düzeylerindeki yetersizlikten dolayı tıkanmış bir ekonomiye sahip olmaktadır. Yaşam kalitesi ile yakından ilişkili olan tüm bu göstergeler, risk ve belirsizlik taşıdığından dolayı; uluslararası yatırımın söz konusu ülkeye akışını engelleyen bir etki yaratmaktadırlar. (Broadman ve Recanatini, 2001, s. 14; Brown ve Hibbert, 2017, s. 296; Mariotti ve Piscitello, 1995, s. 827; Tümertekin ve Özgüç, 2020, s. 47, 59; Yavan, 2006, s. 174).

³⁸Sosyoekonomik problemlerin doğurduğu maliyetleri daha detaylı incelemek için bkz. Brown ve Hibbert, 2017, s. 296.

Yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi gibi yasa dışı eylemlere örnek gösterilebilecek davranışlar bütünü de; kurumsal yapı ile DYSY akışları arasındaki bağlantıyı açıklayan diğer olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, yasal anlamda suç teşkil eden bu olgular; toplumun sosyokültürel yapısı hakkında ipucu vermeleri nedeniyle de, başlı başına bir kurum olarak görülmektedirler (Teorell, 2007, s. III, 8). Öyle ki, hem yasal sözleşmeler ve yazılı anayasalar gibi formel kurumlar; hem de zımni anlaşmalar, sosyal normlar ve davranış kuralları gibi informel kurumlar (Knight, 1992'den aktaran Teorell, 2007, s. 8) ile yakından ilgilidirler. Ekonomistler ve politika yapıcılar tarafından, endişe duyulan birtakım olumsuz sonuçlar doğurabilecek olan, yolsuzluk ve kayıt dışı ekonominin varlığı; yatırım ortamı için de olası bir tehdit olarak görülmektedirler. Kurumsal yapıda oluşan bir aksaklık olarak nitelendirilen varlıkları durumunda, bu durum; karar vericiler için yatırım teşvikini azaltan ek bir maliyet³⁹ olarak yorumlanmakta, dolayısıyla verimlilik anlamında kayba uğranacak istikrarsız bir yatırım potansiyeline dönüşmektedir (Dumludağ, Sarıdoğan ve Kurt, 2007, s. 6, 11; Mauro, 1995, s. 683; Mauro, 1996, s. 7).

Yolsuzluk vb. yasa dışı işlemlerin, uzun vadede, yabancı yatırımlar üzerinde genel olarak olumsuz etki yaratacağına dair fikir birliği olmasının yanı sıra; bazı araştırmacılar, kısa vadedeki olumlu etkilerine değinmektedirler. Bu akım, yasa dışı eylemlere karşı geliştirilen algının; değerlendirilen ülkenin ekonomik performansına göre şekillendiği yönünde eleştiri üzerinde durmaktadır. Fikir sahiplerinin öncülerinden olan Leff (1964), yasa dışı eylemlerin süreç üzerindeki etkisini diğer yönüyle ele alarak; özellikle gelişmekte olan ev sahibi ülkedeki siyasi bilinmezliğin, potansiyel yatırımcı için oluşturduğu risk üzerinden konuya açıklık getirmektedir. Leff'e (1964) göre, hükümetin keyfi eylemlerini etkili bir şekilde kontrol edemeyen yatırımcı; siyasilerin ekonomideki geniş yetkilerinden kaynaklanabilecek olası tehlikeler ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu noktada, olası olumsuz etkileri kontrol altına alabileceği yasa dışı eylemleri sonucu yatırımcı; geleceği öngörülebilir hale getirerek, yatırımlarını artırmaktadır (Aidt, 2009, s. 272-273; Dumludağ, s. 11; Leff, 1964, s. 11).

³⁹Yolsuzluk vb. yasa dışı işlemlerin doğurduğu maliyetleri daha detaylı incelemek için bkz. Ohlsson, 2007, s. 7-8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

*“Coğrafya ... farklı zamanlarda ve farklı yerlerde
farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmiştir
(Livingstone, 1992’den aktaran
Hubbard ve Kitchin, 2018, s. 26)”.*

3. KURUMSAL EKONOMİK COĞRAFYA YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ LOKASYONU ÜZERİNE AMPİRİK BİR İNCELEME

Ekonomik temelde işleyen DYSY’nin lokasyon seçimi süreci; mekânsal yönü ile coğrafi ve toplumsal şartları da içinde barındırması sebebiyle, sosyal bir işleyiş olarak ele alınmalıdır. Gerek fiziksel gerek toplumsal açıdan, ekonomik yaşam üzerinde aktif rol oynayan mekânsal boyut; DYSY’nin yer seçimine dair karar verme aşamalarında da benzer görevi üstlenmektedir. Bölüm, iktisat bilimi literatüründe DYSY’nin kurumsal ve coğrafi belirleyicileri konusunda var olan eksikliği⁴⁰ ekonometrik bir inceleme ile vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda; başlangıçta, kronolojik olarak literatürde yer alan çalışmalara değinilmekte; ardından, DYSY akışları tablolar aracılığıyla değerlendirilmekte; sonrasında, veri seti ile model tanıtılmakta ve kullanılan metodoloji aktarılmakta; son olarak, ampirik bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Literatüre Bakış

DYSY’nin lokasyonu üzerine literatürün görünürlüğü, özellikle küreselleşmenin ivme kazandığı son yarım yüzyılda pozitif yönde etkilenmiş; bu durum, beraberinde, belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaların da önemini artırmıştır. Yavan’ın (2009, s. 1675) da belirttiği üzere, bölgesel/yerel ekonomik kalkınmada da önemli bir rol oynayan DYSY; bilim camiası ile politika yapımcıların ilgisini çeken bir konu olmakta ve yapılan çalışmaların sayısını artırmaktadır. Ne var ki, çalışmaların genel itibarıyla ekonomik unsurlar ile yürütüldüğü ve DYSY’nin yer seçimi ve hareketine dair kararın, bu unsurların analizi sonucu değerlendirmeye tabi turulduğu gözlemlenmektedir. Kurumsal yaklaşımın önem kazandığı ve ekonomik coğrafya biliminin vurgusunu arttırdığı son yıllarda ise bu anlayışın etkisini yitirmeye başladığı göze çarpmaktadır. Diğer yandan, son zamanlarda yapılan çalışmalarda; her iki (kurumsal ve coğrafi) etmen grubunun -pek fazla- birlikte

⁴⁰Eksiklik, özellikle Türkçe literatürde daha fazla dikkat çekmektedir.

ele alınmadığı ya da coğrafi etmenlerden ziyade kurumsal etmenlere, informal kurumlardan ziyade formel kurumlara odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Çalışma ekseninde yapılan literatür taramasında, her iki faktör grubuna ait bulgular, çeşitli ülke kümeleri ve farklı alanlar (çeşitli kurumsal göstergeler ve bağlantılar⁴¹) üzerinden aktarılmaktadır. Ulaşılan çalışmalar; öncelikle, Tablo 3.1.'de listelenmekte; ardından, elde edilen ampirik bulgular detaylandırılmaktadır.

Tablo 3.1. Kurumsal ve/veya coğrafi açıdan DYSY'nin yer seçimi kararı üzerine çalışmalar

Yazar/Yıl	Ülke Grubu	Dönem	Yöntem
Singh ve Jun (1995)	Çoğunluğu geliştirmekte olan seçilmiş 31 ülke	1970-1993	Havuzlanmış EKK
Jones (1997)	Geliştirmekte olan ülkeler (ABD yatırımları)	1975-1987	Panel Regresyon Analizi
Kadi (1999)	Orta Doğu ve Afrika'dan 59 ülke	1990-1995	Çoklu Regresyon Analizi
Altomonte (2000)	Orta ve Doğu Avrupa'daki geçiş ekonomisine sahip 10 ülke	1989-1996	Panel Veri Analizi
Stein Ve Daude (2001)	28 yatırımcı OECD ülkesi ile seçilmiş 63 ev sahibi ülke	1996	OLS
Drabek ve Payne (2002)	Gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasından seçilmiş 52 ülke	1991-1995	OLS
Li ve Resnick (2003)	Geliştirmekte olan ülkeler arasından seçilmiş 53 ülke	1982-1995	OLS & PCSE
Travino ve Mixon (2004)	Latin Amerika Ülkeleri	1988-1999	OLS
Fung, Garcia-Herrero, Iizaka ve Siu (2005)	Çin	1990-2002	GLS
Asiedu (2006)	Afrika'dan seçilmiş 22 ülke	1984-2000	Sabit Etkiler Tahmincisi
Blonigen, Dves, Waddell ve Naughton (2007)	20'si OECD ülkesi olmak üzere seçilmiş 35 ülke	1983-1998	ML & OLS
Kolstad ve Villanger (2008)	Farklı gelişmişlik seviyelerindeki 57 ülke	1989-2000	OLS
Fan, Morck, Xu ve Yeung (2009)	Çin ve yatırımcı 120 ülke	1982-2001	OLS
Ali, Fiess ve MacDonald (2010)	Seçilmiş 69 ülke	1981-2005	Tesadüfi Etkiler Tahmincisi
Seyoum (2011)	Farklı gelişmişlik seviyelerindeki 119 ülke	2003-2005	OLS
Tun, Azman-Saini ve Law (2012)	Gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasından seçilmiş 77 ülke	1981-2005	S-GMM & F-GMM
Holmes Jr., Miller, Hitt ve Salmador (2013)	Gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasından seçilmiş 50 ülke	1995-2003	Varyans Analizi

⁴¹Ekonomik bir olgu olan DYSY akışı, birçok ekonomik süreçle (büyüme vb.) barındırdığı bağlantı sebebiyle; kompleks bir sistemin parçası durumundadır. Bu sebeple, çalışmanın bu bölümünde, literatürdeki farklı perspektiflere yer verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.1. (devamı) Kurumsal ve/veya Coğrafi Açıdan DYSY'nin Yer Seçimi Kararı Üzerine Çalışmalar

Adewale (2014)	Afrika ülkeleri	1980-2008	Panel Regresyon Analizi
Artan ve Hayaloğlu (2015)	29 OECD ülkesi	1990-2012	Sabit ve Tesadüfi Etkiler Tahmincileri
Asamoah, Adjasi ve Alhassan (2016)	Sahraaltı Afrika ülkeleri	1996-2011	S-GMM & F-GMM
Khayat (2017)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan 17 ülke	1960-2012	Sabit Etkiler Tahmincisi ile S-GMM & F-GMM
Asongu, Akpan ve Isihak (2018)	Gelişmekte olan ülkeler arasından seçilmiş 9 ülke	2001-2011	OLS
Belgibayeva ve Plekhanov (2019)	BM ülkeleri	2008-2012	Sabit Etkiler Tahmincisi
Huynh, Nguyen V., Nguyen H. ve Nguyen P. (2020)	Gelişmekte olan 19 Asya ülkesi	2002-2015	S-GMM
Siriopolous, Tsagkanos, Svingou ve Daskalopoulos (2021)	Arap Yarımadası ülkeleri	1996-2017	Sabit ve Tesadüfi Etkiler Tahmincileri ile S-GMM
Schlesinger ve Tomashevskiy (2022)	Farklı gelişmişlik seviyelerinden seçilmiş 133 ülke	1970-2018	Sabit Etkiler Tahmincisi
Houng, Lee, Oh ve Shin (2023)	Seçilmiş; 67 yatırımcı, 159 ev sahibi ülke	1985-2019	PPML

Singh ve Jun (1995) tarafından yapılan çalışmada; ev sahibi ülkenin sosyopolitik koşulları, hükümet uygulamaları neticesinde gelişen işletme koşulları, tarifeler başta olmak üzere yürütülen ticari uygulamalar gibi bir takım kurumsal göstergenin DYSY akışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çeşitli indeksler ve veri setleri üzerinden yürütülen çalışma; bağımlı değişken olarak, DYSY'nin GSYH içindeki oranını baz almaktadır. Düşük ve yüksek seviyede DYSY çeken ülkeler için yapılan analiz sonucunda; sosyopolitik istikrar ve gelişmiş işletme koşullarının, özellikle yüksek DYSY çeken ülkelerde önemli bir belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca tarife oranları ile DYSY arasında pozitif ilişki saptayan çalışma; tarife türü vergilerden kaçınmanın varlığına işaret etmektedir.

Jones (1997), ülkelerin siyasi yapısını ve ekonomik ortamını bütüncül bir şekilde ele aldığı çalışmasında; DYSY'nin -hem stok hem akış açısından- mevcudiyetini analiz etmiştir. Her iki değişkenin operasyonelleştirilmesi sonucu oluşturulan bağımlı değişken; ekonomik ve siyasi koşulları yansıtan göstergeler üzerinde analize tabi tutulmaktadır. Analiz neticesinde, ÇUŞ'ların dış yatırım davranışlarının siyasi olarak belirlendiği

önermesi desteklenmiş; siyasi istikrar ile DYSY arasında pozitif yönlü bir korelasyon saptanmıştır. Çalışma, ayrıca, geleneksel yöntemlerin kullanıldığı araştırma ve uygulamaların, etkin bir hükümet politikası oluşturma açısından olumsuz yönlü etkileriyle beraber yetersiz olduklarını; DYSY lokasyonu üzerinde sosyal gömülülüğün var olduğunu vurgulamaktadır.

Kadi (1999), ortaya koyduğu çalışmada; ülkelerin makroekonomik şartları ile birlikte kurumsal ortamlarını yansıtan ekonomik, siyasi ve hukuki yapılarının DYSY akışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bağımlı değişken olarak GSYH içindeki DYSY miktarının belirlendiği çalışma; ekonomik özgürlük, kredi piyasası düzenlemeleri, okuryazarlık oranı gibi değişkenler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışma neticesinde, ekonomik özgürlük ile ülkedeki DYSY miktarı arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiş; sonuç ekonomik ve politik yönden irdelenmiştir. Liberilizasyonun, yatırım çekmek için tek başına yeterli olmadığını savunan çalışma; Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin siyasi ve makroekonomik istikrara olan gereksinimlerini ifade etmektedir.

Altomento (2000), geçiş ekonomilerinde DYSY'yi inceleyen çalışmasında, geleneksel yaklaşıma ek olarak; ülkenin sahip olduğu mülkiyet hakları, yaratmış olduğu içselleştirme avantajları ve yatırımcı ülkelere olan coğrafi uzaklığı gibi etmenlerinde etkisini gözlemlemiştir. Sayılan faktörlerin, ülkeye gelen DYSY miktarında nasıl bir sonuç yarattığını analiz eden Altomento (2000); kurumsal ortamın kalitesini iyileştiren herhangi bir ilerlemenin, yatırımcıların beklediği belirsizliği azaltması sebebiyle, ülkeye olan DYSY girişimini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Diğer yandan coğrafi uzaklığın DYSY belirleyicileri arasında önemli ölçüde yer edinmediği ve bu durumun pazar arama stratejisinde geri planda kaldığı belirtilmektedir.

Stein ve Daude (2001) tarafından, çekim modeline dayandırılarak yapılan çalışma; karşılıklı DYSY akış ve stoğunu belirleyen coğrafi ve kurumsal faktörlere odaklanmıştır. Yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki mesafe, komşuluk, ortak dil, kolonyal bağlantı ve kurumsal göstergelere yer veren çalışma; formel kurumların yanı sıra informal kurumlara da yer vermesi ile dikkat çekmektedir. Analiz sonucunda; mesafe ile DYSY arasında negatif, ortak informal kurumsal yapı ile DYSY arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Formel kurumsal göstergelerden; hesap verilebilirlik dışında kalan (bürokratik kalite, siyasi bağımsızlık, hükümetin etkinliği) göstergeler ile DYSY arasında pozitif yönlü etkileşim mevcut iken hesap verilebilirlik göstergesi ile anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiştir.

Drabek ve Payne (2002) tarafından ortaya konulan çalışma; ÷lkeye olan DYSY miktarını, ÷lkedeki risk ve belirsizlik ortamı ile ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Çeşitli göstergeler üzerinden oluşturulan şeffaflık verisi ile DYSY (GSYH içindeki payı) analize tabi tutulmuş; ikisi arasında pozitif yönlü korelasyon bulunmuştur. Rüşvet ve yolsuzluk, istikrarsız ekonomi politikaları, zayıf ve yetersiz mülkiyet hakları ile verimsiz devlet kurumlarının DYSY çekim sürecini olumsuz yönde etkilediğini belirten çalışma, politikalarda iyileştirmeyi işaret etmektedir.

Li ve Resnick'in (2003), demokratik yönetim ile DYSY arasındaki korelasyonu işledikleri çalışmada; siyasi istikrarsızlık, mülkiyet hakları, rejimin dayanıklılığı gibi ölçütler ile derecelendirilen demokratikleşme seviyesi; diğer kontrol değişkenler ile birlikte farklı modeller altında analize tabi tutulmuştur. Çok gelişmiş ve az gelişmiş ÷lkeler için ayrı sonuçlara varan çalışma, demokratik kurumların DYSY'yi karmaşık bir şekilde etkilediğini savunmaktadır. Çalışmaya göre, artan demokrasi seviyesinin -beklenen şekilde- olumlu yönde etkisinin gözlemlendiği daha yüksek gelişmişliğe sahip ÷lkelerin aksine; az gelişmiş ÷lkelerde, demokratikleşme arttıkça DYSY uzaklaşmaktadır. Araştırmacılar, özellikle az gelişmiş ÷lkelerde demokratikleşmenin getirdiği kısıtlamalardan dolayı bu sonuca ulaşıldığını düşünmektedir.

Travino ve Mixon Jr. (2004), yaptıkları çalışmada, makroekonomik faktörlerin yanı sıra kurumsal faktörlere de yer vermişlerdir. DYSY akışıyla birlikte siyasi risk düzeylerine göre derecelendirilen kurumsal yapıyı ilişkilendiren analizin sonucuna göre; kurumsal yaklaşımın baskın olduğu, siyasi risk azaldıkça DYSY akışının arttığı sonucuna varılmıştır. Çalışma, kurumsal reformun önemine dikkat çekmekte; kurumsal mesafenin minimum düzeyde olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Fung, Garcia-Herrero, Iizaka ve Siu (2005), tek bir ÷lke üzerinden ele aldıkları çalışmada; iki farklı karakterde yorumladıkları ulaşım altyapısı ile kurumsal altyapının karşılaştırmasını -DYSY akışını baz alarak- yapmışlardır. Çalışmada eğitim, beşeri sermaye ve ekonomik reformlar gibi göstergeler aracılığıyla belirlenen kurumsal altyapının yanı sıra kıyıların kullanımı gibi coğrafi şartlarda göz önünde bulundurulmuştur. Analizin sonucunda, kurumsal altyapının diğer seçeneğe karşı daha belirleyici olduğu sonucuna varan çalışma; kurumsal altyapıdaki iyileşmenin verimlilik ve dolayısıyla büyümenin lokomotifi olacağına işaret etmektedir.

Asiedu (2006), Afrika'ya dikkat çeken çalışmasında; çeşitli kurumsal göstergelerin kıtadaki ÷lkelere yönelik DYSY'yi nasıl etkilediğini incelemiştir. Etkin yasal sistem,

hukuka olan güven, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık ve paraya duyulan güven gibi kurumsal değişkenler üzerinden yapılan analizde; yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlık dışındaki durumların DYSY'yi teşvik ettiği; buna karşılık bu iki etmenin tersi etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bölgedeki faaliyet gösteren şirketlerin raporları ile tutarlı olduğu iddia edilen sonuçların; araştırmacılar tarafından Afrika üzerine politik çıkarımları yapılmaktadır.

Blonigen, Daves, Waddell ve Naughton'ın (2007), büyük ölçüde göz ardı edilen mekânsal perspektifi vurgulamayı amaçladıkları çalışmada; çekim modeli çerçevesinde mekânsal bağımlılık ile DYSY arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. DYSY'nin, beklenilenden daha yüksek oranda coğrafi şartlara göre belirlendiğini (uzaklık ile zıt yönlü) gösteren analiz sonucu; çalışmada, mekânsal seçimden dolayı oluşabilecek maliyetler ile ilişkilendirilmektedir. Çalışma, ayrıca, mekânsal bağımlılığın incelenen ülke örneğine oldukça duyarlı olduğunu; örneklemin coğrafi kapsamının, DYSY için farklı motivasyonları destekleyen kanıtları inceleme açısından önemli olduğunu belirtmektedir.

Kolstad ve Villanger (2008), yaptıkları çalışmada; hizmet sektörüne yönelik DYSY akışlarının, ev sahibi ülke belirleyicilerini incelemişlerdir. Kurumsal ortamın; kurumsal kalite, demokratik ortam, siyasi istikrar ve politik risk gibi bağımsız değişkenler ile incelendiği çalışmada enflasyon da paraya olan güveni yansıtan kurumsal bir bağımsız değişken olarak ele alınabilmektedir. Hizmet sektörünü alt sektörleri ile birlikte inceleme imkanı sunan çalışma; genel anlamda en önemli etmen olarak kurumsal kaliteyi işaret etmekte; diğer değişkenlerin ise ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı sonuçlar verdiğini belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için demokratik ortamın, sanayileşmiş (gelişmiş) ülkeler için politik riskin önemine işaret edilmekte; özellikle belirli bir gelişmişlik eşiğinin üstündeki ülkelerde kurumsal kalitenin daha belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Siyasi istikrar ve enflasyon değişkenlerinin ise diğer göstergelerin aksine anlamlı sonuçlar vermediği belirtilmektedir.

Fan, Morck, Xu ve Yeung (2009), Çin'deki DYSY'nin verimsiz olduğu eleştirilerine yönelik hazırladıkları çalışmada; Çin ekonomisi için önemli bir tarih olan 1993 yılının öncesi ve sonrası dönemi, kurumsal göstergeler yardımı ile karşılaştırmışlardır. Hükümetin etkinliği, yürütme organına getirilen kısıtlamalar, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk kontrolü gibi kurumsal değişkenler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz sonucunda; Çin'e yapılan DYSY'nin hükümet etkinliği ve hukukun

üstünlüğü ile anlamlı ve pozitif, yürütme organına getirilen kısıtlamalar ve yolsuzluğun kontrolü ile anlamsız ve önemsiz bir ilişki barındırdığına ulaşılmıştır. Araştırmacılar, çıkan sonuçlar ekseninde; 1993 yılından itibaren gerçekleşen kurumsal ilerlemeye ve DYSY'ye olan etkisine dikkat çekmektedirler.

Ali, Fiess ve MacDonald (2010), yaptıkları çalışmada kurumların rolünü üç farklı sektör düzeyi (birincil, ikincil ve üçüncül) için, ayrı ayrı ele almışlardır. İki farklı indeksten faydalanarak oluşturulan kurumsal düzey göstergesi ile ilişkilendirilen DYSY akışlarının analizi; kurumların, DYSY için sağlam bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Genel anlamda, mülkiyet hakları ile olan bağlantının gücüne dikkat çeken çalışma; sektörel anlamda, birincil sektörde kurumların önemli bir etkisinin olmadığını ancak ikincil ve -özellikle- üçüncül sektörde kurumların öneminin arttığını belirtmektedir. Bunlara ek olarak ekonomik açıdan kurumsal gösterge niteliğinde olan tarifeler, DYSY açısından ciddi bir caydırıcı özellik göstermekte; diğer yandan enflasyon, DYSY için önem arz etmemektedir.

Seyoum (2011), çalışmasında; kurumsal göstergeler ile ilişkilendirdiği DYSY akışını formel ve informal kurumlar için detaylandırmıştır. Hukuki düzen ve sivil haklar göstergeleri ile incelenen formel kurumsal düzeyin yanı sıra; informal kurumlar ise kayıt dışı ekonomi ile analize tabi tutulmuştur. Kayıt dışı ekonominin kültürel yönüne odaklanan çalışma; güven, itibar ve iş ağları mekanizmaları aracılığı ile olumsuz ekonomik etkisine işaret etmektedir. Yapılan analiz sonucunda; gelişmiş -formel- kurumsal düzeyin DYSY üzerinde daha büyük bir olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Tun, Azman-Saini ve Law (2012), kurumsal kalite ile DYSY akışı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada; kullandıkları diğer geleneksel faktörlere kıyasla, kurumsal kalitenin önemini vurgulamaktadırlar. Kurumsal kalite ile DYSY arasında pozitif yönlü önemli bir ilişki saptayan araştırmacılar; kurumsal kalitedeki iyileşmenin iş maliyetlerini düşüreceğini; belirsizliği azaltarak, üretkenlik beklentisini yükselteceğini vurgulamaktadırlar.

Holmes Jr., Miller, Hitt ve Salmador (2013), yaptıkları çalışmada; ilk olarak, informal kurumların formel kurumlara; ardından, formel kurumların DYSY'ye olan etkisini incelemişlerdir. Aşamalı olarak analize tabi tutulan değişkenler, informal kurumların DYSY üzerindeki dolaylı etkisini farklı bir yönüyle açığa çıkarmakta; beklenilenin aksine iyi kurumsal göstergelerin DYSY üzerindeki olumsuz etkisine

rastlanılmaktadır. Bu durumu kolektivizm ve geleceğe yönelik plancılık gibi informal kurumsal zemine bağlayan çalışma; her iki durumun fazla olduğu toplumlarda, düzenleyici kurumlar ile ekonomik kurumların işlevini artıracaklarını belirtmektedir. Araştırmacılar, bunun olası bir sonucu olarak gördükleri; düzenleyici kurumların kontrolcülüğünün artması ve ekonomik kurumların yerli kuruluşları teşvik etmesi halinde ise DYSY'nin olumsuz etkilenebileceğini ileri sürmektedirler.

Adewale (2014), kurumsal yeterlilik ile DYSY miktarını ilişkilendirdiği çalışmada vergi, tarifeler ve enflasyon gibi çeşitli göstergeler üzerinden yorumlamıştır. Ekonomik anlamda başarılı maliye ve para politikası yürüten hükümete ve düzenleyici kurumsal ortama sahip ülkelere olan DYSY akışına dikkat çeken Adewale (2014), Afrika ülkeleri adına politik önermelerde bulunmuştur.

Artan ve Hayaloğlu (2015), DYSY ile kurumsal yapı arasındaki ilişkiyi irdelemeyi amaçladıkları çalışmada; formel ve informal düzeyde etmenlere yer vermişlerdir. Çalışmada; ülkelerin kurumsal kalitelerine dair izlenim imkanı veren sosyoekonomik durum, hükümet istikrarı, bürokratik kalite, iç ve dış karışıklıklar, askeriye'nin politikaya etkisi, yatırım profili, etnik ve dinsel gerilimler gibi birçok bileşenin yer aldığı politik risk göstergesi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda; iç ve dış karışıklıklar, etnik ve dinsel gerilim, yolsuzluk, askeriye'nin politikaya etkisi bileşenleri ile negatif; diğer bileşenler ile pozitif ilişki gözlemlenmiştir. Sosyoekonomik durum, yatırım profili, iç karışıklık ve dinsel gerilim ile DYSY arasındaki bağlantının daha güçlü olduğunu belirten çalışma; tüm bileşenlerin yer aldığı politik risk göstergesinin de güçlü bir etmen olduğunu ileri sürmektedir.

Asamoah, Adjasi ve Alhassan (2016), yaptıkları çalışmada; kurumsal kalitenin makro ekonomik oynaklık ile DYSY'ye olan etkisini analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda; ülkede var olan makro ekonomik belirsizliğin, DYSY akışı üzerinde yol açtığı -başlangıçtaki- olumsuz etkisinin kurumsal kalitenin artışı ile azaldığı sonucuna varılmıştır. Çalışma; analize tabi tutulan ülkeler adına, bulgulara dayandırılan politika çıkarımlarına da yer vermektedir.

Khayat (2017), ülkelerin doğal kaynak profilinin DYSY akışına olan etkisini kurumsal boyutu ile ele almayı amaçladığı çalışmada; kurumsal kalitenin süreçte oynadığı rolü irdelemiştir. Yapılan analiz sonucunda; kurumsal kalitenin, ülkelerin doğal kaynak üretimi ve ticaretinde önem arz ettiği sonucuna varılmıştır. Khayat (2017), analizdeki ülkeler için verdiği politik önermede; özelleştirme ve ticaret serbestliği gibi

uygulamaları, makroekonomik istikrarı artıracak (dolayısıyla DYSY çekecek) kurumsal yenilikler olarak belirtmektedir.

Asongu, Akpan ve Isihak'ın (2018), hızla büyüyen ülkelere yönelik DYSY'nin belirleyicilerini incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada; hızla büyüyen ekonomiler arasında gösterilen BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa) ve MINT (Mexico, Indonesia, Nigeria and Türkiye) ülkeleri ele alınmaktadır. Her iki ülke grubunu önce kendi içlerinde, daha sonra birlikte olmak üzere toplamda üç farklı yoldan analiz eden çalışma; kurumsal kalitenin MINT ülkeleri için negatif, BRICS ülkeleri için pozitif etkisini saptamıştır. Bu sonuç, kurumsal bakış açısından bakan ÇUŞ'ların -MINT ülkelerine kıyasla- BRICS ülkelerine yatırım yapma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Belgibayeva ve Plekhanov (2019), yaptıkları çalışmada; yolsuzluk ile DYSY akışı arasındaki ilişkiyi detaylı şekilde işlemek istemişlerdir. Çekim modeli kullanarak gerçekleştirdikleri, yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki bağlantıyı irdeleyen analizleri sonucunda; yolsuzluk kontrolünün etkin bir şekilde sürdürüldüğü ülkelerde, DYSY akışının arttığını gözlemlemişlerdir. Yolsuzluğun yanı sıra; ülkeler arası mesafe, ortak sınır, ortak dil ve tarihi geçmişin de analize dahil edilmesi ile konuyu coğrafi ve kültürel yönden inceleme imkanının sunulduğu çalışmada; mesafenin arttıkça DYSY akışının azalacağı, diğer durumların varlığında ise DYSY akışının artacağı belirtilmektedir.

Huynh, Nguyen V., Nguyen H. ve Nguyen P. (2020), kurumsal kalite, DYSY akışı ve kayıt dışı ekonomi arasındaki üç yönlü bağlantıyı inceledikleri çalışmada; kurumsal kalite ile DYSY akışı arasında sıkı bir ilişki gözlemlemişlerdir. Kurumsal kalitedeki iyileşme, DYSY miktarını artırdığı gibi; DYSY'deki artışında kurumsal kaliteyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Çalışma, ayrıca, DYSY akışı ile kayıt dışı ekonomi arasındaki bağlantıyı kurumsal kanal üzerinden açıklamakta; kurumsal kalitedeki artışın dolaylı yoldan (kayıt dışı ekonomiyi azaltarak) DYSY'yi etkileyeceğini belirtmektedir.

Siriopoulos, Tsagkanos, Svingou ve Daskalopoulos (2021), DYSY üzerindeki yönetim seviyesinin etkisini inceledikleri çalışmada; siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü, hesap verilebilirlik gibi kurumsal göstergeler üzerinden DYSY akışlarını analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, kurumsal kaliteyi iyileştirici tüm uygulamaların DYSY'yi olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Kurumsal göstergelerin yanı sıra, UFRS'nin (Uluslararası Finansal Raporlama Standartları)

benimsenmesinin de DYSY'yi teşvik eden güçlü bir belirleyici olduğu ileri sürülmektedir.

Schlesinger ve Tomashevskiy (2022) tarafından yapılan çalışma; terörizmin yatırımcı ülke için uyandırdığı izlenim üzerinde durmaktadır. Yapılan analiz sonucunda, ekonomik ve sosyal yönden yıkıma sebep olan terörizm olaylarının; ülkelere karşı oluşan siyasi risk algısını doğrusal yönlendirmediği sonucuna varılmaktadır. Öyle ki, terörizm olayları, orta derecede kurumsal etkinliğe sahip ülkelerde DYSY'yi etkilerken; yüksek ve düşük kurumsal etkinliğe sahip ülkelerde hiçbir etkisinin olmadığı gözlemlenmektedir.

Hong, Lee, Oh ve Shin (2023), kültürel faktörler arasında yer alan din olgusunun DYSY akışlarına olan etkisini inceledikleri çalışmada; ülkeler arası dini mesafe kavramı üzerinden ilerlemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda dini mesafenin arttıkça, DYSY akışlarında azalmanın gerçekleştiği; yatırım anlaşmaları vb. etmenlerin ise ülkeler arası dinsel farklılığın olumsuz etkilerini giderdiği gözlemlenmiştir. Din olgusunun yanı sıra ortak dil ve tarihi geçmiş etmenlerinin pozitif etkisini gözlemleyen çalışma; informal kurumsal yapının etkisini destekler niteliktedir.

Yapılan literatür taraması sonucu ulaşılan çalışmalarda; genel olarak, formel kurumsal yapının incelendiği, informal kurumsal yapının ise arka planda kaldığı görülmektedir. Bu durumun başlıca sebebi, kültürel yapının analizlere dahil edilmesindeki güçlük olarak düşünülebilir. Diğer yandan yolsuzluk, kayıt dışı ekonomi gibi göstergelerin taşıdıkları kültürel özellikler de; ülkelerin informal anlamda kurumsal yapısına dair keskin ipuçları vermektedir. Coğrafi bağlamın ise çalışmalarda tam olarak yer bulamaması; bulması halinde ise, ağırlıklı olarak iki ülke arasındaki mesafenin ele alınması göze çarpmaktadır. Dikkat çeken bir diğer durum ise, dünya genelinde farklı boyutlarıyla işlenmeye başlayan konunun Türkçe literatürde pek fazla yer edinemediği; çalışıldığı takdirde ise formel kurumsal boyutun yorumlanılmasına odaklanıldığı gözlemlenmektedir. Çalışmaların tümü incelendiğinde; beklenildiği üzere, ülkelerin kurumsal yapısındaki olumlu gelişmelerin, ülkeler arası kurumsal paydaşlığın ve coğrafi yakınlığın; DYSY akışlarını genel olarak pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmaktadır. Çalışma, mekânın DYSY akışları üzerindeki etkisini daha yakından irdelemek adına, konuyu belirli veri tabanlarından faydalananarak, daha yakından incelemektedir.

3.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerine Değerlendirme

Yakın tarihteki -ekonomik, sosyal ve politik- evrim sürecinin bir mirası olan, içinde bulunduğumuz yüzyıl; hızlı ve yoğun şekilde gerçekleşen değişimlere vurgu yapmaktadır. 21. yüzyılın küreselleşen ekonomisinin karakterini vurgulayan unsurlardan biri olan DYSY akışları da; ülkeler arası artan entegrasyona katkıda bulunmanın yanı sıra, ulusal ekonomilerin düzenlenmesi ve modernizasyonunda etki sahibidir. Ulusal ekonomilere sağlayacağı potansiyel katkıdan dolayı, süreç boyunca önemini artıran DYSY'nin incelenme alanı da giderek genişlemektedir (Chirila-Donciu, 2013, s. 177,180; Çatalbaş, 2019, s. 155,164). Çalışmada, inceleme alanı genişleyen DYSY akışları; belirli veri tabanları üzerinden, öncelikle küresel çapta, ardından OECD özelinde değerlendirmekte; nihayetinde ekonometrik analiz yöntemiyle detaylı bir şekilde incelenmektedir.

3.2.1. Küresel çapta doğrudan yabancı sermaye yatırımları

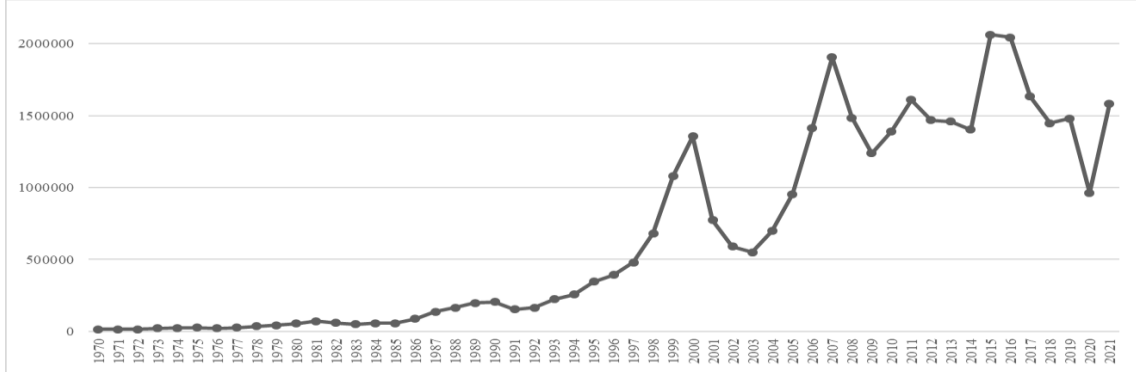
20. yüzyılda yaşanan gelişmeler⁴² ile birlikte hızlanan küreselleşmenin de etkisiyle ivme kazanan DYSY akışları; ev sahibi ülkeye sağladığı olumlu etkilerden dolayı, ülkelerin elde etmek istediği bir değer haline gelmiştir. Bu bağlamda, tüm gelişmişlik seviyelerindeki ülkeler için benzer kazançlar ifade eden DYSY; ülkeler arasında oluşan rekabet ortamında da önemli bir rol oynamaktadır (Chirila-Donciu, 2013, s. 180; Çatalbaş, 2019, s. 155,164). Yatırımları ülkeye çekmek ve ülkede tutmak için rekabet içerisinde olan hükümetler; fiziki ve beşeri altyapıyı uygunlaştırmaya çalışmaktadırlar (Anastassopoulos, 2007, s. 38). Ekonomik, idari, politik ve sosyal atmosferin bir bütün halinde yansıtıldığı yatırım ortamı (Kobrin, 1976, s. 29) bu yönüyle; gerek ülkeleri tanıma gerek ülkeler arası karşılaştırma yapabilme noktasında önemli bir yer edinmektedir.

Tarihsel süreçte, varlığını neredeyse devamlı bir şekilde gösteren⁴³ DYSY akışlarının seviyesi ile ülkeler için görece önemi; sürekli dalgalanmalara sahne olmuş ve ülkeler arasında belirgin farklılıklar göstermiştir. Görünürlüğünü artırdığı son yarım yüzyıl ise; ülkeler (ve bölgeler) arası profilin çeşitlenmesi ile de doğru orantılı olarak başkalaşan DYSY için, ayrı bir önem ifade etmektedir. Söz konusu yıllar boyunca, farklı

⁴²Özellikle; Bretton-Woods ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) başta olmak üzere küreselleşmeyi artıran anlaşmaların kabulü, ticari blokların oluşması süreçteki önemli gelişmeler olarak görülmektedir (Çatalbaş, 2019, s. 163).

⁴³Farklı dönemlerdeki DYSY akışlarını daha detaylı incelemek için bkz. Çatalbaş, 2019.

lkeler tarafından farklı hız ve derinliklerde olsa da, DYSY hareketlerinin genel olarak serbestleştirildiği görülmektedir (Velde, 2006, s. 2).

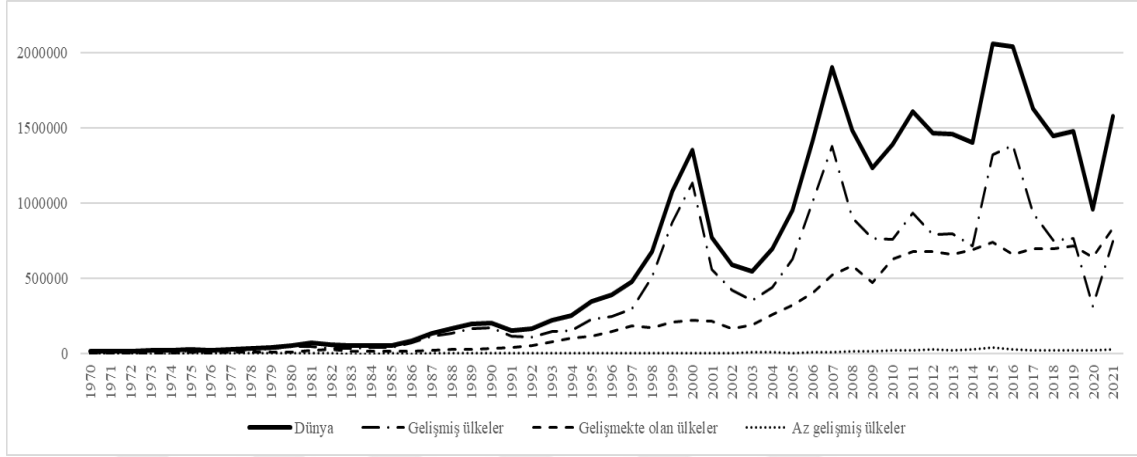
Şekil 3.1. Küresel apta DYSY akışı: 1970-2021 (milyon dolar) (UNCTADstat veri tabanından faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

1970-2021 yılları arasında dünya genelindeki DYSY hareketini takip edebildiğimiz Şekil 3.1.'de de görüldüğü üzere; DYSY akışları 1990'lı yıllar ile birlikte hızlı bir yükselişe geçmektedir. Artış eğiliminin kırıldığı 2000 yılı sonrası ise, krizlere dayalı, dalgalı bir seyir ile karşılaşılmaktadır. 1997 ve 1998 yılları Asya ve Rusya Krizleri (Mariana, 2011), 2000 Dot-com balonunun patlaması (atalbaş, 2019), 2008 Mortgage Krizi (Karabıyık ve Anbar, 2010), 2016 Brexit referandumu (Tien, Bien, Vu ve Hung, 2019) ve 2019 Covid pandemisi (Hayakawa, Lee, Park, 2022); söz konusu zaman diliminde, küresel anlamda yarattıkları risk ortamından dolayı, dalgalı seyrin negatif yönlü temel etkileyicileri olarak düşünülmektedir.

Konu ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise; DYSY akışlarının belirli ekonomiler (lke veya ülke grupları) zerinde yoğunlaştığı gerçeğidir. Ev sahibi ülkenin belirgin özelliklerinin yanı sıra dönemsel yapısını yansıtan göstergelerin de etkisiyle şekillenen DYSY'nin yer seçimi süreci; yatırımların uygun şartları sağlayan ülkelerde yoğunlaşması ile sonuçlanmaktadır. Yirmi yıl öncesine kadar piyasa büyüklüğü, doğal kaynak varlığı gibi temel faktörler üzerinden belirlenen DYSY'nin yönü; günümüze gelindiğinde, verimli retim⁴⁴ (ki birçok sosyoekonomik unsuru barındırır) yaklaşımı doğrultusunda şekillenmektedir. Zamanla birlikte değişen

⁴⁴lkedeki işgücü maliyetleri, beşeri sermaye düzeyi, teknolojik seviye (Velde, 2006, s. 7-8) gibi faktörlerin yanı sıra; çalışma genelinden çıkarım yapılacağı üzere, kurumsal faktörler de verimlilik üzerinde etkili olmaktadır.

şartlarneticesinde belirlenen DYSY'nin hareket yönü; ev sahibi ülke sıralamasını da sürekli güncellemektedir⁴⁵ (Velde, 2006, s. 6-8).

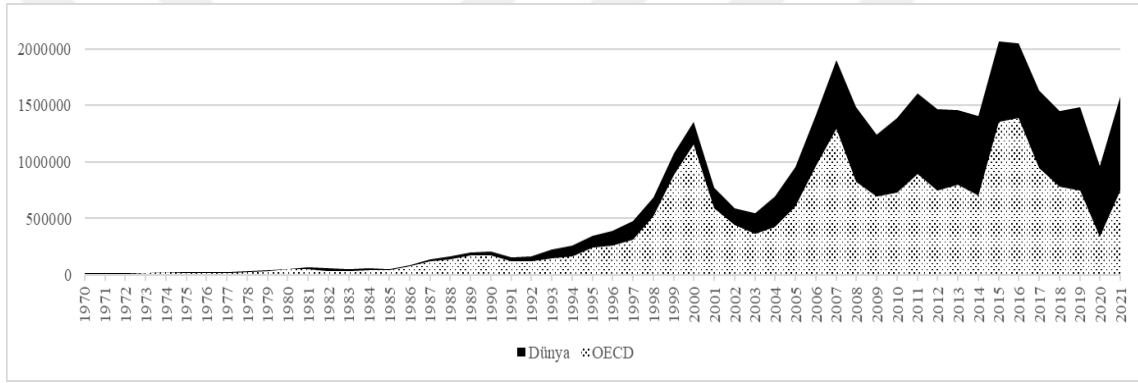
Şekil 3.2. Gelişmişlik seviyelerine göre ülke gruplarının DYSY akışı: 1970-2021 (milyon dolar)
(UNCTADstat veri tabanından faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Yabancı yatırımları karşılayan ev sahibi ülkelerin gelişmişlik seviyelerine odaklanıldığında ise; son yarım yüzyıldaki DYSY'nin yönü Şekil 3.2.'deki gibi gözlemlenmektedir. Süreç boyunca -sürekli bir şekilde- küresel DYSY akışının çok büyük bir kısmını alan gelişmiş ülkelerin; 2015 ve sonrasında, paylarına düşen yabancı yatırımın azalsa da genel olarak seviyelerini korudukları görülmektedir. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelere yönelik DYSY akışının, kısa süreli negatif yönlü gelişmeler dışındaki, devamlı artışının; 2019 itibarıyla bu ülkelerin -gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında- küresel DYSY pastasından daha büyük pay almalarına yol açtığı göze çarpmaktadır. Çin, Hindistan ve Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere birçok gelişmekte olan ülkenin, 20. yüzyıl sonunda aşamalı olarak başlattıkları liberalleşme süreci düşünüldüğünde; bu gelişmenin yaşanması olağan karşılanmalıdır. Dikkat çeken bir diğer durum ise; gelişmişlik sıralamasında geride kalan ülkelerin, küresel DYSY'den aldıkları payın çok düşük seviyede seyretmesidir. Kurumsal göstergeler açısından iyi bir tablo çizmeyen az gelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu bu durumda, kurumsal yaklaşıma vurgu yapar bir nitelik taşımaktadır.

⁴⁵Konu üzerine detaylı inceleme yaptığı çalışmasında, Velde (2006); belirli ülkeler üzerinden sürece dair daha ayrıntılı, somut bilgiler sunmaktadır.

3.2.2. OECD ülkelerine yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları

DYSY hareketi ile kompleks bir ilişki içerisinde olması sebebiyle küreselleşme olgusuna⁴⁶ sıklıkla başvurulmuş çalışmada, ayrıca, OECD üzerine yapılacak bir incelemenin uygun olduğu düşünülmektedir. Öyle ki; küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve yönetsimsel zorluklarını göz önünde bulundurarak fırsatlarından yararlanmayı vizyon edinen organizasyon; ülkelerin politika deneyimlerini karşılaştırarak ortak sorunlara yanıt arayabilecekleri ve bu doğrultuda yerel ve uluslararası politikaları koordine edebilecekleri bir ortam sağlamaktadır (OECD, 2008b, s. 7). Bu doğrultuda çalışmalar yürüten organizasyon, üyesi olan otuz sekiz ülke⁴⁷ üzerinden ele alındığında; genel itibarıyla, yüksek oranda DYSY çeken ekonomilere ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Şekil 3.3. OECD ülkelerine olan DYSY akışının dünya genelindeki yeri: 1970-2021 (milyon dolar)
(UNCTADstat veri tabanından faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 3.3.'de de kolaylıkla takip edilebilen bu durum, grafik üzerinden daha detaylı incelendiğinde; OECD ülkelerinin 2000'li yıllara kadar, dünya geneli yabancı yatırımların büyük bir kısmına ev sahipliği yaptığı göze çarpmaktadır. 2000'li yıllar ile beraber, OECD içerisinde yer almayan bir kısım gelişmekte olan ülkenin (özellikle Çin) yabancı yatırım çekme anlamındaki başarısı ile yön değiştiren DYSY hareketine karşın; söz konusu ülkelerin küresel anlamdaki etkinliğinin devam ettiği gözlemlenmektedir. OECD ülkelerinin yabancı yatırım anlamındaki bu başarısının yanı sıra, üye ülkelerin farklı coğrafi şartlara ve kurumsal göstergelere sahip olması yönüyle de; çalışma için ideal bir ülke grubu olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, OECD ülkelerine olan

⁴⁶Kapsamı itibarıyla, uluslararası bir özellik taşıyan DYSY kavramı; küreselleşmenin olası etkilerinden birçok yönü ile önemli derecede etkilenen ekonomik faaliyetler arasındadır. Literatür tarandığında da DYSY akışlarını ele alan birçok çalışmanın küreselleşme olgusunu merkezine aldıkları görülmektedir.

⁴⁷Üyelerinin çoğunluğunu Avrupa ülkelerinin oluşturduğu organizasyonun, son dönemdeki genişlemeleri ile birlikte kıtalar arası bir oluşum haline dönüştüğü görülmektedir.

DYSY akışlarının; ekonometrik yöntemler kullanılarak ulaşılan sonuçlar üzerinden incelenmesi uygun görülmektedir.

3.3. Ekonometrik Analiz

Çalışmada yer verilen ekonometrik analizin ulaştığı ampirik bulgular, OECD ülkelerine olan DYSY akışlarını etkileyen unsurların süreç üzerindeki rollerini detaylı şekilde incelenme imkanı sunmaktadır. Bu yönüyle, DYSY akışları ile mekânsal yapı arasındaki etkileşimin doğru bir şekilde gözlemlenmesine olanak sağlayan ekonometrik analizin; çalışmanın derinliğini bir üst seviyeye çıkarması beklenmektedir. Ekonometrik analiz sonucu⁴⁸ ulaşılan bulgulara değinmeden önce, analizin kapsamını kavrayabilmek adına, kullanılan veri seti ve tercih edilen metodoloji aktarılmakta; ardından ulaşılan ampirik bulgulara yer verilmektedir.

3.3.1. Veri seti ve araştırma modeli

Kurumsal yapıyı ve coğrafi şartları kompleks bir şekliyle yansıtan mekânsal örüntünün DYSY akışları üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlayan bu çalışmada; çeşitli kurumların veri tabanlarından elde edilen veriler ile bir panel veri kesiti oluşturulmuştur. Oluşturulan panel veri kesitine, mevcut durumda OECD üyesi olan 38 ülkenin⁴⁹ tümüne ait, 2001-2017 periyodunu kapsayan yıllık verileri dahil edilmiştir.

Çalışmada OECD üyesi ülkelere yer verilmesinin temel sebebi, Şekil 3.3.'de de görüldüğü üzere, bu ülke grubunun küresel DYSY akışının büyük bir payına sahip olmalarıdır. Uluslararası yatırım akışlarının büyük bir kısmına ev sahipliği yapan OECD ülke grubunun analizde yer alması, yapılan çalışmadan çıkarılan sonuçların, uluslararası DYSY akışlarının sistematüğini yansıtabilme olasılığını artırdığı düşünülmektedir. Özellikle, son yıllardaki genişlemeleri sonucu farklı coğrafyalardan katılımlar ile kurumsal ve coğrafi anlamda çeşitlenen OECD üye ülkelerinin tümüyle analizde yer alması; ulaşılan ampirik bulguların küresel atmosfer için de uygulanabilirliğini artırmaktadır. Diğer yandan, alandaki verilerin ulaşılabilirliği ve analiz metoduna uygunluğu sebebiyle; zaman periyodu, 2001-2017 yıl aralığı olarak belirlenmiştir.

⁴⁸ Analizin uygulanmasında STATA-17 paket programından yararlanılmıştır.

⁴⁹ 2023 itibarıyla OECD'ye üye olan ülkeler; Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Birleşmiş Devletler, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır (<http-9>)

Böylece, çalışmada; zaman boyutu (T) 17 yıldan, kesit boyutu (N) ise 38 ülkeden oluşan bir panel veri seti kullanılmıştır.

DYSY akışları üzerindeki mekânsal aksiyonları etkili bir şekilde yansıtabilecekleri tahmin edilen değişkenler; literatürde yer alan ampirik çalışmalar incelenerek kararlaştırılmıştır. Tablo 3.2.'de veri seti ve değişkenler; tanımlamaları, değer birimleri ve ulaşılan veri kaynakları⁵⁰ ile birlikte yer almaktadır.

Tablo 3.2. Veri Seti ve Değişkenler

<u>Değişken Kodu</u>	<u>Değişken Tanımı</u>	<u>Değişken Birimi</u>
FDI	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Milyar dolar
ECO	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Puan (0-100 aralığı)
LAW	Hukukun Üstünlüğü Göstergesi	Puan (0-100 aralığı)
AREA	Yüzölçümü	Kilometrekare
DISTANCE	Mesafe (belirlenmiş şehirlere)	Kilometre
dGDPPPP	Kişi Başına Düşen Milli Gelirdeki Değişim	Bin dolar
WAGE	Ortalama Ücretler	Bin dolar

Modele dahil edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları bağımlı değişken; diğerleri ise bağımsız değişkenler olarak kabul edilmektedir. Ekonomik özgürlük endeksi ve hukukun üstünlüğü göstergesi ile kurumsal yapının; yüzölçümü ve mesafe ile de coğrafi şartların, DYSY akışları üzerindeki etkisi incelenme imkanı bulunmaktadır. Modelin açıklayıcılığını artırmak amacıyla eklenen kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile ortalama ücretler ise kontrol değişkenleri olarak yer almaktadır. Bu noktada, verilen -bağımsız- değişkenlerin ifade ettikleri anlamı ve modele katkılarını detaylandırmakta fayda bulunmaktadır:

- Ekonomik özgürlük endeksi : En basit tabiriyle, kişilerin ekonomik faaliyetlerde serbest bir şekilde yer alabilmeleri ve bu faaliyetler sonucu elde ettikleri değerleri serbestçe sahiplenebilmeleri veya değerlendirebilmeleri anlamına gelen ekonomik özgürlük kavramı; mal ve hizmet üretiminde kişi tercihlerinin ön plana çıkmasını ifade etmektedir. Sınırları devletin müdahalesi ekseninde çizilen ekonomik özgürlük alanının; bireylerin haklarını koruyan, sağlam paraya erişimi kolaylaştıran, sözleşmeleri tarafsız bir şekilde uygulayan yasal ve parasal

⁵⁰Veri kaynaklarının erişim adreslerine, kaynakçanın son kısmında sırasıyla yer verilmektedir.

düzenlemelere yer veren ülkelerde genişlediği görülmektedir (Aktan, 1997, s. 2; Gwartney ve Lawson, 2002, s. 406). Bu bağlamda, ekonomik anlamda özgür olan bir ülkede işlem maliyetlerinin düşmesi beklenmektedir. Çalışmada, ekonomik özgürlük ortamını temsilen, Fraser Institute'un ekonomik özgürlük endeksi kullanılmaktadır. Söz konusu endeks, kapsamlı olması ve birçok araştırma tarafından kullanılması sebebiyle ekonomik özgürlük ortamını iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Birçok bileşene dayandırılan endeks, beş ana alanda mevcut olan ekonomik özgürlüğü ölçmektedir. Bunlar; devletin büyüklüğü, yasal yapı ve mülkiyet haklarının güvenliği, güçlü paraya erişim, uluslararası ticaret özgürlüğü ile kredi, işgücü ve ticarete dair düzenlemelerdir. Her bileşene dair temel alınan verilerin dağılımı, 0 ile 10 arasındaki ölçeğe yansıtılmaktadır. Burada, 10, ekonomik özgürlük bakımından en iyi ortamı tanımlamaktadır (Gwartney, Lawson, Hall ve Murphy, 2022, s. 3).

- Hukukun üstünlüğü göstergesi : Keyfi yönetimin antitezi olarak karşımıza çıkan hukukun üstünlüğü kavramı, en öz şekliyle, devletin hukuka bağlı olması olarak tanımlanmaktadır. Tanım; hukukun, devletin eylem ve davranışları üzerindeki üstün otoritesi olarak genişletilebilmektedir. Bu tanıma göre, devlet tüm eylem ve işlemlerini hukuki usullerle ve hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleştirir. Devletin yanı sıra devlet nezdindeki bireylerin de hukuka bağlı olduğu ve ona uyduğu bir durumu niteleyen kavram, kapsayıcı bir çerçeve çizmektedir. Öyle ki, hukuki düzen, halkın eylem ve davranışlarını da şekillendirerek geniş bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Uygun, 2022, s. 522; Valcke, 2012, s. 2). Bu bağlamda, formel kurumsal yapının yanı sıra, informal kurumsal yapıyı da özünde bulunduran kavramın, çalışmada yer almasında fayda görülmektedir. Çalışmada hukukun üstünlüğünü temsilen WGI'deki (World Governance Index) hukukun üstünlüğü göstergesine yer verilmektedir. Söz konusu gösterge; bireylerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendikleri ve bu kurallara uydukları, sözleşmelerin uygulanma kalitesi, mülkiyet hakları, suç ve şiddet olasılığı gibi algıları yansıtmaktadır. Bu algılar üzerinden değerlendirilen performans, göstergenin veri dağılımında, -2.5 ile 2.5 arasında ağırlıklandırılmaktadır. Göstergeye göre, değerin 2.5'a yaklaşması, hukuki açıdan yüksek performans olarak nitelendirilirken, değerin -2.5'a yaklaşması hukuki açıdan düşük bir performansı göstermektedir ([http-3](http://3)).

- Yüzölçümü : Çalışma kapsamında, coğrafi etkiyi ölçme amacıyla modele dahil edilen değişken, en temelde üretim maliyetlerini nitelendirmektedir. Bu bağlamda değişken, oluşturduğu maliyetler çerçevesinde, kurumsal yapının süreç üzerindeki etkisi ile karşılaştırma imkanı vermektedir. Bu sebeple, çalışmalarda çok fazla yer almayan arazi faktörünün modele dahil edilmesinin, mekânın fiziksel etkisini güçlendirmesi beklenmektedir. Çalışmada yüzölçümü faktörüne dair veri grubu, ülkelerin su alanını hariç tutarak kara alanları özelinde belirlenmektedir.
- Mesafe : Coğrafi yönden etkiyi ölçmesi düşünülen bir diğer etken ise belirlenmiş merkezlere olan mesafe faktörüdür. Coğrafi etkinin yanı sıra kültürel etkiyi de yansıtan mesafe kavramının, kapsamlı bir analiz imkanı sunması beklenmektedir. Mesafeye dair veri tabanı elde edebilmek adına, öncelikle küresel bir DYSY merkezi belirlenmelidir. Burada, en büyük DYSY çıkışına sahip ülkeler olan Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'i temsilen Rotterdam ve New York şehirleri, DYSY merkezi olarak uygun görülmektedir. Öyle ki; Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'ın orta noktasında yer alan Rotterdam, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi olarak belirtilmekte; yine, New York da, Birleşik Devletlerin ticaret merkezi olarak gösterilmektedir. İşte, ülkelerin ticari merkezlerinin (örneğin Türkiye için İstanbul) bu seçilmiş noktalara olan uzaklığı, veri tabanını oluşturmaktadır.
- Kontrol değişkenler : Kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile ortalama ücretler değişkeni, mekânsal etkenlerin yanı sıra ekonomik yapıyı temsilen modele dahil edilmişlerdir. Uluslararası DYSY akışlarını daha gerçekçi bir zeminde inceleme imkanı veren değişkenlerin, moelin açıklayıcılığını da artırması beklenmektedir. Değişkenlerin belirlenmesinde, yapılan literatür taraması etken olarak gösterilmektedir. Öyle ki, DYSY'nin belirleyicileri alanında yapılan çalışmalarda en çok karşılaşılan etkenler; ücret, gelir ve nüfus olarak belirlenmektedir. Bu doğrultuda, belirtilen üç etkiyi yansıtması amacıyla seçilen değişkenlerin, kapsayıcı olması beklenmektedir.

Bağımlı değişken olarak ele alınan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, değişkenler arası ilişkinin yorumlanması aşamasında anlaşılabilirliği artırmak amacıyla milyar dolar cinsine çevrilerek ifade edilmektedir. Diğer yandan, bağımsız değişkenler arasında uyumun yakalanabilmesi amacıyla, değişkenlerin birimleri arasında ölçek

benzerliği sağlanmaya çalışılmış; bu doğrultuda, ekonomik özgürlük ve hukukun üstünlüğü göstergeleri 0-100 aralığına karşılık gelecek değerleri ile veri setine eklenmişlerdir. Benzer şekilde, kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile ortalama ücretler değişkenleri de; yorumlanma aşamasında oluşacak farklılığı gidermek ve anlaşılabilirliği mümkün kılmak amacıyla, bin dolar cinsinden ele alınmışlardır. Kişi başına düşen milli gelir veri seti, ek olarak; ülke vatandaşlarının alım gücündeki artış veya azalışın uluslararası DYSY akışları üzerindeki etkisini gözlemleyebilmek amacıyla, yıllar arasındaki değişimi yansıtacak şekilde veri setine eklenmiştir. Bahsedilen düzenlemeler dışında, veri setlerinde herhangi bir revize yapılmamış; diğer değişkenler, veri kaynaklarından ulaşıldığı hali ile veri setinde yer almışlardır.

Çalışma, değinilen veri seti kullanılarak; kontrol değişkenlerin varlığına göre iki farklı model üzerinden yürütülmektedir. Ekonometrik analizin, iki farklı model üzerinden sonuçlandırılması; açıklayıcı değişkenlerin etkisini detaylandırabilme olasılığını da artırmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan modeller, (3.1.) ve (3.2.)’de verilmektedir:

$$FDI_{it} = \alpha + FDI_{t-1} + \beta_1 ECO_{it} + \beta_2 LAW_{it} + \beta_3 AREA_{it} + \beta_4 DISTANCE_{it} + \beta_5 dGDPPPP_{it} + u_{it} \quad (3.1.)$$

$$FDI_{it} = \alpha + FDI_{t-1} + \beta_1 ECO_{it} + \beta_2 LAW_{it} + \beta_3 AREA_{it} + \beta_4 DISTANCE_{it} + \beta_5 dGDPPPP_{it} + \beta_6 WAGE_{it} + u_{it} \quad (3.2.)$$

Modellerde yer alan α değerleri sabit terimi, u_{it} değerleri standart hata terimini, β değerleri ise bağımsız değişkenlerin katsayılarını göstermektedir. Değişkenleri tanımlamak için kullanılan i kesit boyutunu, t ise zaman boyutunu tanımlamaktadır. Ayrıca modele dâhil ettiğimiz FDI_{t-1} , bağımlı değişken olan doğrudan yabancı sermaye yatırım akışlarının bir gecikmeli değerini göstermektedir. Modele dahil edilen bu değer, çalışmada kullanılması tercih edilen, dinamik panel veri modellerinden Sistem-GMM (Sistem Genelleştirilmiş Momentler Metodu) yönteminin metodolojisinden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda, dinamik panel veri modelleri ile Sistem-GMM yöntemi, ayrı bir başlık altında, detaylı bir şekilde işlenmekte; aynı zamanda, Sistem-GMM yönteminin seçilme sebepleri üzerinde durulmaktadır.

3.3.2. Metodoloji

DYSY akışları dahil olmak üzere birçok ekonomik davranış, doğası gereği, geçmiş deneyimlerin ve eski davranış kalıplarının etkisinde biçimlendiğinden dolayı dinamik bir

yapıdadır. Araştırmacının uyum mekanizmasını daha iyi kavramasına imkan tanıyan dinamik yapı, panel veri modellerinde de⁵¹ sıklıkla kullanılmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan dinamik panel veri modelleri, statik panel veri modellerinden farklı olarak, gecikmeli değişkenleri de (yani değişkenlerin geçmiş zamandaki değerlerini de) ekonometrik modele dahil etmektedir. Değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı faktörler olarak ele alınması, geçmiş dönemlerin, dinamik yapıda olan ekonomik davranışlar üzerindeki etkisini inceleme imkanı da tanımaktadır (Baltagi, 2005, s. 135; Çağlayan Akay, 2015, s. 81; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 137). Bu nedenle, dönemsel şoklar ile açıklayıcı değişkenlerin bağımsız olduğu varsayımından uzaklaşmak gerekmektedir (Lechner, Lollivier ve Magnac, 2008, s. 238).

Dinamik panel veri modelleri, modele hangi değişken(ler)in gecikmeli değer(ler)inin dahil edildiğine göre, dağıtılmış gecikmeli veya otoregresif panel veri modelleri olmak üzere iki alt grupta incelenmektedirler. Modele, bağımsız değişken(ler)in gecikmeli değer(ler)inin dahil edildiği dağıtılmış gecikmeli panel veri modellerine karşılık; otoregresif panel veri modellerinde, bağımlı değişken(ler)in gecikmeli değer(ler)i modele dahil edilmektedir. Dağıtılmış gecikmeli panel veri modellerinde, bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerleri arasında çoklu doğrusal bağlantı problemine sıklıkla rastlanılması ise otoregresif panel veri modellerinin kullanımını yaygınlaştırmaktadır (Çağlayan Akay, 2015, s. 81; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 137). Gecikmeli bir bağımlı değişkenin varlığıyla karakterize edilen otoregresif panel veri modeli (3.3)'te gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + u_{it} \quad (3.3.)$$

Burada Y_{it} , bağımlı değişken vektörünü; δY_{it-1} , bağımlı değişkenin gecikmeli vektörünü; $\beta X'_{it}$, bağımsız değişkenler matrisini; u_{it} hata terimleri vektörünü; i ile t ise sırasıyla kesit ve zaman boyutunu ifade etmektedir (Çağlayan Akay, 2015, s. 81-82). Hata terimi olan u_{it} 'nin, tek taraflı hata modelindeki gibi $u_{it} = \mu_{it} + v_{it}$ şeklinde olduğu varsayılmaktadır (Baltagi, 2005, s. 135)

Dinamik yapıdaki otoregresif modelin ampirik analizi, uygun tahmincinin doğru bir şekilde belirlenmesini gerektirir. Bilindik tahmin yöntemleri ile yapılan tahminlerin, matematiksel olarak mümkün olmakla beraber, tahmincilerin özelliklerinde bozulmalara

⁵¹Esasen zaman serileri ile ilgili olan konuyu, daha detaylı şekilde incelemek için bkz. Greene, 2003, s. 558-565; Gujarati ve Porter, 2009, s. 617-622.

sebebi olduğu görülmektedir. Yerdelen Tatoğlu'na (2023) göre gözlemlenen en büyük problem, gecikmeli bağımlı değişkenin modeldeki bağımsız değişkenler arasında yer almasından dolayı oluşabilecek içsellik problemidir. Zaman serisi bağlamında olduğu gibi model dinamik yapıda olduğunda, geçmiş şoklar sebebiyle Y_{it-1} 'in u_{it} ile korelasyonlu olduğu bilinmektedir. Panel veri modellerinde de benzer şekilde, Y_{it-1} ile hata terimi u_{it} arasında korelasyon bulunması; içsellik probleminin oluşmasına sebep olmakta, dolayısıyla katı dışsallık varsayımını bozmaktadır. Buna ek olarak, klasik modeller, tahminlerinde birim etkinin varlığını göz ardı etmektedirler. Böyle durumlarda, kullanılan tahminciler tutarsız ve sapmalı sonuçlar verebilmektedir. En küçük karelere dayalı standart tahmin yöntemleri ile tesadüfi etkiler tahmincisinde sıklıkla karşılaşılan bu gibi durumlarda, alternatif yöntemlere başvurulması gerekmektedir (Çağlayan Akay, 2015, s. 82; Harris, Matyas ve Sevestre, 2008, s. 249; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 138, 142).

Alternatif yöntemler arasında sıklıkla başvurulanan yaklaşımlar ise sabit etkiler ile birinci fark tahmincileri olarak gösterilmektedir. Birim etkilerin varlığını göz önünde bulundurarak bağımsız değişkenler ile birim etkiler arasındaki korelasyona izin veren tahminciler, bu noktada, standart tahmin yöntemlerinden ayrılmaktadır. Diğer yandan, kullanılan bu tahmincilerde de, sonucun tutarsız olmasına sebep olabilecek birtakım istenmeyen durumlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, grup içi dönüşüm yapılması sonucu birim etkiyi yok eden sabit etkiler modelinde, her bir birim için kukla değişken ilave edilmesi serbestlik derecesini düşürmektedir. Özellikle, T'nin küçük olduğu durumlarda ciddi problemler ile karşılaşılması sebebiyle, tutarlılık ancak T sonsuza giderse sağlanabilmektedir. Dolayısıyla, N'nin büyük T'nin küçük olduğu modellerde, sabit etkiler tahmincisinin sapmalı olması beklenmektedir. Böyle bir durumda, kullanılması önerilen bir diğer yöntem ise birinci farklara dayalı tahminciler arasında yer alan Anderson-Hsiao yöntemidir. Modelin birinci farkını alarak, hata terimi ile korelasyonlu olan bağımsız değişkenin yerine araç değişkeni kullanan Anderson-Hsiao tahmincisi; gecikmeli bağımlı değişken ile hata terimi arasındaki korelasyonu kontrol altında tutmaktadır. Ancak, birinci fark modelinde hata terimlerinin çoğu zaman otokorelasyonlu olması; bu tahmincinin etkin bir tahminci olması önünde engel niteliğindedir (Çağlayan Akay, 2015, s. 86-93; Harris vd., 2008, s. 259; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 143-154).

Diğer tahmincilerin zayıf kalması durumunda en yaygın kullanılan bir diğer yöntem ise, önceki tahmincilerde istenmeyen durumların olumsuz etkilerine karşı geliştirilen GMM yaklaşımı olarak görülmektedir. Uygun şekilde tanımlanmış araçsal

değişkenler dizisine sahip olması veya buna eşdeğer bir dizi diklik (ortogonallık) koşuluna dayanması, GMM yaklaşımının tercih edilmesindeki temel etkenler olarak görülmektedir. Yanı sıra, sürekli bir şekilde genelleştirilen ve genişletilen yaklaşım kapsamında yer alan çeşitli tahminçiler ile olası olumsuz senaryoların önüne geçilebilmektedir. İçerisinde birden fazla metodolojiye yer veren GMM yaklaşımı literatürü, esasen, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Fark-GMM tahmincisine dayandırılmaktadır. Literatür, ayrıca, Arellano ve Bond'un (1991) genişletilmiş uyarlamaları olan Arellano ve Bover (1995) ile Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen Sistem-GMM tahmincilerini de detaylandırmaktadır (Baltagi, 2005, s. 136; Harris vd. 2008, s. 249; Roodman, 2009, s. 86-87).

Yaklaşımın temelini oluşturan Arellano ve Bond GMM tahmincisi, Anderson-Hsiao tahmincisinde olduğu gibi modelin farkını alarak tahminde bulunmakla birlikte; hata terimlerinin otokorelasyonlu olduğu durumlarda da uygulanabilmesi sebebiyle Anderson-Hsiao tahmincisine alternatif olarak gösterilmektedir. Ek olarak, Anderson-Hsiao tarafından öne sürülenden çok daha fazla araç değişkenin kullanıldığı Arellano ve Bond GMM tahmincisi; gecikmeli bağımlı değişkeni, bir araç değişken seti ile temsil etme imkanı da sunmaktadır. Bu noktada, tahmincide, belirli spesifikasyonlardan kaynaklanan doğrusal moment kısıtlamalarının en iyi şekilde kullanıldığını belirten Arellano ve Bond (1991); tahmincinin, dengesiz panel veriler için de kullanılabilir olduğunu vurgulamaktadır (Arellano ve Bond, 1991, s. 277, 293; Baltagi, 2005, s. 136; Harris vd., 2008, s. 260).

Arellano-Bond GMM tahmincisinde, modelin ilk farkının alınmasıyla oluşabilecek dezavantajları⁵² irdeleyen Arellano ve Bover (1995) ise, birleştirici bir GMM çerçevesi çizmektedir. Geliştirdikleri GMM tahmincisi ile, hata terimleri arasında otokorelasyon yaratmadan bireysel etkileri göz ardı edebilecek bir model dönüşümü sunan Arellano ve Bover (1995); önerdikleri bu dönüşüm yöntemini, hata terimleri arasındaki dikliği koruyan, önceden belirlenmiş araç değişkenlere sahip modeller için bir alternatif olarak görmektedir. İleri ortogonal sapmalar dönüşümü olarak adlandırılan bu yöntem, Arellano-Bond Fark GMM tahmincisinin kullandığı birincil fark dönüşümü yönteminden de metodolojik anlamda farklılıklar göstermektedir. Daha sonrasında, T'nin küçük

⁵²Birinci fark dönüşümünün kullanılması sebebiyle Arellano-Bond tahmincisinin, dengesiz ya da T'nin küçük olduğu panel verilerde zayıf kaldığı görülmektedir. Ayrıca, otoregresif parametre sayısının çok fazla olması ya da birim etkinin varyansının artık hata varyansı oranına göre yüksek olması da tahmincinin zayıf kalmasına sebep olarak gösterilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 161).

olduğu dinamik panel veri modelleri için etkili tahmincilerin üretilmesinde başlangıç koşullarından yararlanmanın önemini yeniden irdeleyen Blundell ve Bond (1998); klasik GMM yaklaşımına alternatif bir yöntem geliştirmektedir. Blundell ve Bond (1998), geliştirilen bu yöntem neticesinde tasarladıkları tahmincilerin performansında; Monte Carlo simulasyonları tarafından da, klasik GMM tahmincilerine kıyasla bir iyileşme görüldüğünü ileri sürmektedir (Arellano ve Bover, 1995, s. 29, 48; Baltagi, 2005, 142, 147; Blundell ve Bond, 1998, s. 115, 138; Harris vd, 2008, 263, 266).

Blundell ve Bond'un (1998) ele aldığı, dışsal değişkeni olmayan basit bir otoregresif panel veri modeli (3.4)'de gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \mu_i + v_{it} \quad (3.4.)$$

$i=1,2,\dots,N$ ve $t=1,2,\dots,T$ için $E(\mu_i)=0$, $E(v_{it})=0$ ve $E(\mu_i v_{it})=0$ varsayımlarının geçerli olduğu modelde, Blundell ve Bond (1998); moment koşullarının tek bir diklik koşuluna indirgendiği $T=3$ olduğu duruma odaklanmaktadır. $E(Y_{i1}\Delta v_{i3})=0$ koşulunun sağlandığı bu durumda δ tam olarak tanımlanmakta ve böylece ΔY_{i2} 'nin Y_{i1} üzerinde çalıştırılması ile ilk aşama regresyon elde edilmektedir. Diğer bir deyişle, $t=2$ durumunda denklemin her iki tarafından Y_{i1} çıkarılması, regresyona ulaşılmasını sağlamaktadır:

$$\Delta Y_{i2} = (\delta-1)Y_{i1} + \mu_i + v_{i2} \quad (3.5.)$$

Böyle bir durumda, $E(Y_{i1}\mu_i)>0$ olması beklendiğinden; $(\delta-1)$, genellikle yukarı eğilimli (sıfıra doğru) olma yönelimindedir. Durağanlık varsayımı altında, bu durumun fonksiyonel şekli, (3.6.)'da verildiği gibidir:

$$\text{plim}(\delta-1) = (\delta-1) c / c + (\sigma_\mu^2/\sigma_u^2) \quad (3.6.)$$

Burada $c = (1 - \delta) / (1 + \delta)$ olarak gösterilmektedir. Böyle bir durumda yanlılık terimi, Y_{i1} araç değişkenine ilişkin tahmin edilen katsayıyı etkili bir şekilde sıfıra doğru ölçeklendirir. Bu durum, $\delta \rightarrow 1$ olması halinde, (3.7.)'de gösterildiği gibidir:

$$\tau = (\sigma_u^2 c)^2 / \sigma_\mu^2 + \sigma_u^2 c \quad (3.7.)$$

Buradan hareketle, $(\sigma_\mu^2 + \sigma_u^2)$ 'nin büyümesi ve $\delta \rightarrow 1$ olması halinde; Sistem-GMM tahmincisinin, Fark-GMM'e kıyasla daha etkin bir tahminci olduğu ileri sürülmektedir (Baltagi, 2005, 147-148; Blundell ve Bond, 1998, s. 120).

Eklenen bir dizi yöntem ile zamanla geliştirilen GMM yaklaşımı, daha etkin tahminciler üretilmesi noktasında, kazanımlarına da devam etmektedir. White (1980) tarafından geliştirilen iki aşamalı tahmin yöntemi de, bu kazanımların başlıca

örneklerinden birisi olarak gösterilmektedir. Öyle ki, GMM yaklaşımına kazandırılan iki aşamalı tahmin yöntemi; hata terimlerindeki heteroskedasite varlığında dahi tutarlı parametre tahminlerine ulaşması sebebiyle, önemli bir etkinlik sorununu gidermektedir. Öte yandan, oluşturulan iki aşamalı GMM tahmincisi, standart hataların ciddi anlamda aşağıya doğru sapmalı olması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Oluşan bu sorun ise Windmeijer (2005) tarafından, moment koşullarının kullanımı ile çözüme kavuşturulmaktadır⁵³ (White, 1980, s. 817; Windmeijer, 2005, s. 25). Zamanla genişleyen GMM yaklaşımına kazandırılmış bir diğer yöntemin ise Roodman (2009) tarafından geliştirildiği görülmektedir. Uyguladığı metodolojik yaklaşım ile diğer GMM yöntemlerinden daha gelişmiş bir metod sunan Roodman (2009); sunduğu metodun, araçları “collapse” edebilme özelliği sayesinde, etkinlik yönünden birçok kazanım⁵⁴ gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir⁵⁵ (Roodman, 2009, s. 87).

Çeşitli metodolojik yaklaşımların sunulduğu yöntemler ile genişleyen Sistem-GMM yaklaşımının; etkinlik yönünden, diğer dinamik panel veri modellerine göre ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmada kullanılan model üzerinde de aynı performansı gösterdiğine yönelik argümanlar ise dinamik modeller için yapılacak testler ile incelenmektedir. Harris vd.’nin (2008) de belirttiği üzere, doğru tahminci kavramı, dışsallık ve uygunluk olmak üzere iki farklı yönü ile ön plana çıkmakta; fakat bu noktada Monte-Carlo kanıtlarına dayandırılarak verilen kararlar genel anlamda sonuçsuz kalmaktadır. (Harris vd., 2008, s. 272).

Çalışmada kullanılması tercih edilen Sistem-GMM tahmincisinin, söz konusu iki özelliği taşıyıp taşımadığına karar vermek adına da, literatür iki farklı test önermektedir. Bunlardan ilki Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen otokorelasyon testidir. GMM yaklaşımının geçerli olması adına, ikinci dereceden otokorelasyon olmaması şartını inceleyen test; sabit etkiler dışında oluşan otokorelasyonu tespit etmek için birinci fark modelinin artıklarına uygulanmaktadır. Böyle bir durumda, birinci dereceden otokorelasyonun olup olmaması (ki genellikle negatif otokorelasyon olması beklenmektedir) ile ilgilenilmemekte; ikinci dereceden otokorelasyonun varlığına bakılmaktadır. Burada, GMM tahmincisinin geçerliliğini kabul edebilmek için; “ikinci

⁵³Bahsedilen yöntemler, STATA programına verilen komut dizisine, “twostep” ve “vce(robust)” komutlarının eklenmesi ile uygulanmaktadır.

⁵⁴Kazanımlar, söz konusu makalede (Roodman, 2009) ayrıntılı bir biçimde verilmektedir.

⁵⁵Bahsedilen yöntem, STATA programına verilen komut dizisine, “xtabond2” komudunun eklenmesi ile uygulanmaktadır.

dereceden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi gerekmektedir. H_0 hipotezinin reddedilememesi için gerekli olan p-value değerinin de, genellikle, 0.05’in üstünde olması kabul görmektedir⁵⁶ (Roodman, 2009, s. 119; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 175).

Önerilen bir diğer test grubu ise araçların geçerliliği için söz konusu olan Sargan/Hansen⁵⁷ testleridir. GMM yaklaşımının geçerliliği için önemli bir varsayım olan, araç değişkenlerin dışsal olması durumunun tespitinde kullanılan Sargan/Hansen testleri; açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri arasında korelasyon olup olmasını incelemektedir. Korelasyonun olmaması, kullanılan araçların dışsal olduğuna; bir diğer deyişle aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğuna işaret etmektedir. Burada, araçların dışsal olduğu varsayımını sağlayabilmek için, “aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilememesi gerekmektedir. H_0 hipotezinin reddedilememesi için gerekli olan koşul ise, genellikle, p-value değerinin 1.00 ya da 0’a yakın (çoğunlukla 0.1’in altındaki değerler) olmaması olarak kabul görmektedir⁵⁸ (Roodman, 2009, s. 97, 98, 99,129; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 173).

Sistem-GMM yaklaşımı dahilindeki testlere ek olarak uygulanabilecek bir diğer yöntem ise, korelasyon analizi olarak belirtilmektedir. Temelde, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin gücünü veya derecesini ölçmek için uygulanan korelasyon analizi; çoklu doğrusal bağlantı probleminin olup olmadığına dair verdiği izlenim ile bunu sağlamaktadır. Öyle ki, 0.80 altında çıkan korelasyon değerleri, çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığına, dolayısıyla kullanılması tercih edilen tahmincinin uygun bir tahminci olduğuna dair işaret olarak gösterilmektedir. Sonuç olarak, tüm bu test ve analizlere yer vermek; tahmincinin etkin, tutarlı ve sapmasız tahmin sonuçları verip vermediğini; bir diğer ifadeyle güvenilir olup olmadığını anlamamıza yardımcı olmaktadır (Büyüköztürk, 2008, s. 100; Gujarati ve Porter, 2009, s. 20).

Çalışma kapsamında, söz edilen tahminden ve doğru bir tahminci olup olmadığını belirlemek için uygulanan testlerden elde edilen sonuçlar ayrı bir başlık altında detaylandırılmaktadır.

⁵⁶Testi metodolojik yönden incelemek için bkz. Arellano ve Bond, 1991.

⁵⁷Benzer metodolojik yaklaşımda olan test yöntemlerinden Sargan testi, tek aşamalı GMM tahmincileri için uygun bulunurken; iki aşamalı GMM tahmincileri için genellikle heteroskedasite altında da tutarlı olan Hansen testi kullanılmaktadır (Roodman, 2009, s. 98; Yerdelen Tatoğlu, 2023, s. 173).

⁵⁸Testleri metodolojik yönden incelemek için bkz. Hansen, 1982 ve Sargan, 1958.

3.3.3. Ampirik Bulgular

Sağladığı avantajlar sebebiyle, iki aşamalı Sistem-GMM tahmincisinin kullanılması; çalışma kapsamında ele alınan panel veri seti ve model için de tercih sebebi olmaktadır. Kullanılan tahminci ile birlikte elde edilen sonuçlar, bu başlık altında detaylandırılmaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak, iki aşamalı Sistem-GMM tahmin yöntemine ait analiz bulgularına (Tablo 3.3.); ardından, kullanılan tahmincinin uygun tahminci olup olmadığına karar verilmesini sağlayan Sargan/Hansen ile otokorelasyon testleri ve korelasyon analizinin sonuçlarına (Tablo 3.4. ve Tablo 3.5.) yer verilmektedir. Ulaşılan sonuçlar, tabloların devamında detaylı şekilde açıklanmaktadır.

Tablo 3.3. Sistem-GMM Tahmin sonuçları

Wald	Model I		Model II	
	162.01***		205.76***	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart sapma	Katsayı	Standart sapma
FDI _(t-1)	0.486***	0.115	0.494***	0.097
ECO	1.258**	0.580	1.120**	0.560
LAW	-0.221*	0.120	-0.451**	0.174
AREA	0.005**	0.002	0.004**	0.002
DISTANCE	-0.002**	0.001	-0.001	0.001
dGDPPPP	2.515	1.854	2.212	1.812
WAGE			0.405**	0.183

Tabloda yer alan *, ** ve *** işaretleri, sırasıyla, katsayıların %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar incelendiğinde, her iki modelin, %1 anlamlılık düzeyinde bir bütün olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Sonuçların her bir değişken için detaylandırılması ve teori⁵⁹ ile karşılaştırılması; ampirik bulguların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda:

- FDI_(t-1) : Sistem-GMM tahmincisi kapsamında modellere dahil edilen gecikmeli bağımlı değişkenin katsayı işareti, her iki modelde de pozitif ve DYSY akışları ile arasında istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, bir dönem önceki ülkeye doğru gerçekleşen

⁵⁹Konuyla ilgili teorik bilgilere, çalışmanın 2.3.2.1. ve 2.3.2.2. başlıklarında detaylı bir şekilde yer verilmektedir.

DYSY akışının 1 birim artması, bir dönem sonraki ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını; ilk modelde 0.486, ikinci modelde 0.494 oranında artırmaktadır. Ulaşılan sonuçlar, ele alınan modellerin dinamik yapıyı yansıttıklarına dair bir gösterge niteliğindedir.

- ECO : Ekonomik özgürlük ortamını temsilen modellere dahil edilen bağımsız değişkenin katsayı işareti her iki modelde de pozitif ve DYSY akışları ile arasında istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, ekonomik özgürlük endeksinin 1 birim artması, ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını; ilk modelde 1.258, ikinci modelde 1.120 oranında artırmaktadır. Teoriye göre de, DYSY akışları üzerinde genel olarak pozitif katkı sunan ekonomik özgürlük ortamının, ekonometrik analiz sonuçlarında da güçlü bir etken olarak ortaya konduğu görülmektedir. Öyle ki, ekonomik bakımdan özgür ülkelerde işlem maliyetlerinin düşük ve kaynak geliştirme avantajlarının fazla olması; teoride, yatırımcı ülkeler tarafından aranan nitelikler olarak gösterilmektedir.
- LAW : Hukukun üstünlüğünü temsilen modellere dahil edilen bağımsız değişkenin katsayı işareti her iki modelde de negatiftir ve DYSY akışları ile arasında, istatistiksel olarak, ilk modelde %10 düzeyinde, ikinci modelde %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Hukukun üstünlüğü göstergesinin 1 birim artması, ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını; ilk modelde 0.221; ikinci modelde 0.451 oranında azaltmaktadır. Çalışmada negatif yönlü bir etkileyici olarak görülen hukuki altyapı; teoride de, bu yönü ile tartışma konusu yaratmaktadır. Öyle ki, ülkedeki yolsuzluk seviyesi ile de yakından ilişkili olan hukuki altyapı; yolsuzluğun sosyal hayatta büyük oranda yer edindiği ülkelerde önemini yitirmektedir. Diğer yandan söz konusu ülkeler, bu özellikleri sebebiyle, maliyetlerden kaçan birçok yatırımcıyı kendilerine çekmektedirler. Tablo 3.3.'de ulaşılan bulgular da, teorideki bu görüşü destekler niteliktedir.
- AREA : Ülkenin yüzölçümünü temsilen modellere dahil edilen bağımsız değişkenin katsayı işareti her iki modelde de pozitif ve DYSY akışları ile arasında istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, yüzölçümünün 1 birim artması, ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını; ilk modelde 0.005, ikinci modelde 0.004 oranında artırmaktadır. Teoriye göre, maliyetler açısından avantaj oluşturan arazi

büyüklüğü; sonuçlara bakıldığında da, süreç üzerinde pozitif etki sahibi olarak görülmektedir. Diğer yandan, kurumsal yapıya oranla daha sınırlı bir etkiye sahip olması da; beklenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, arazi büyüklüğünün olası pozitif etkileri, kurumsal yapının doğrudan etki sahibi olduğu işlem maliyetlerine kıyasla daha sınırlı kalmaktadır.

- **DISTANCE** : Ülkenin ticari merkezinin, dünyadaki belirlenmiş ticari merkezlere olan mesafesini temsilen modellere dahil edilen bağımsız değişkenin katsayı işareti her iki modelde de negatiftir ve DYSY akışları ile arasında, ilk modelde istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilirken, ikinci modelde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, şehirler arasındaki mesafenin 1 birim artması, ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını; ilk modelde 0.002 oranında azaltmaktadır. Mesafe olgusunun DYSY akışlarını ekonomik ve kültürel anlamda negatif yönde etkilediği belirtilen teori; yapılan ekonometrik analiz sonucu ile de desteklenmektedir. Diğer yandan, gerek sınırlı etkisi gerek ikinci modelde istatistiksel olarak anlamsız sonuç vermesi; beklenen bir durum olarak görülmektedir. Öyle ki, küreselleşen dünyada ulaşımın çeşitlenmesi ile mesafelerin süreçteki olumsuz etkisinin önceki dönemlere oranla azalması beklenmektedir.
- **dGDPPPP** : Kişi başına düşen milli gelirdeki değişimi temsilen modellere dahil edilen kontrol değişkenin katsayı işareti her iki modelde de pozitiftir fakat DYSY akışları ile arasında istatistiksel olarak bir ilişkiye rastlanmamıştır. Teoride, genel olarak DYSY'nin belirleyicileri konulu analizlere dahil edilen değişkenin, çalışma kapsamında ele alınan söz konusu ülkelerde süreci açıklamakta yetersiz kaldığı görülmektedir.
- **WAGE** : Ortalama ücretleri temsilen, sadece, ikinci modele dahil edilen kontrol değişkenin katsayı işareti pozitiftir ve DYSY akışları ile arasında istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, ortalama ücretlerin 1 birim artması, ülkeye doğru gerçekleşecek DYSY akışını 0.405 oranında artırmaktadır. Teorideki klasik görüşler ile genel olarak uyuşmayan bu sonuç, diğer yandan, klasik görüşe karşı geliştirilen argümanları destekler niteliktedir. Öyle ki, üretim maliyetlerindeki payı giderek azalan işgücü maliyetleri, işlem maliyetlerine kıyasla daha az incelenen bir kalem

olarak görülmektedir. Konuyu, farklı alanlar ile ilişkilendiren Kotler, Jatusripitak ve Maesincee (2000, s. 183) de; daha düşük işgücü maliyetini, daha az kalitede altyapı ya da daha düşük kaliteli işgücü ile bağdaştırmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde, üretim alanında önemli standartlar arasında gösterilen altyapı ve işgücü kalitesi; DYSY'nin yer seçimi kararında da etkili belirleyiciler arasında yer almaktadır.

Tablo 3.4. Sargan/Hansen Test Grubu ve Otokorelasyon Testi sonuçları

Testler	Model I test istatistiği	Model II test istatistiği
Sargan/Hansen	36.26	33.86
AR (I)	-2.42*	-2.46*
AR (II)	1.74	1.76

Tabloda yer alan * işareti, p-value değerinin 0.05'in altında olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar incelendiğinde, kullanılan iki aşamalı Sistem-GMM tahmincisinin, çalışma kapsamında oluşturulan modellerin analizi için uygun olduğu görülmektedir. Sonuçların, kurulan hipotezler ile birlikte açıklanması; testlerin daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır. Bu doğrultuda:

- Sargan/Hansen : Araçların geçerliliğinin tespiti için yapılan test grubu, sonucu itibarıyla, her iki model için de bunun sağlandığını göstermektedir. İki aşamalı bir yöntem kullanılmasından dolayı incelenen Hansen test sonucuna göre, “aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi, her iki model özelinde de reddedilememektedir. Ulaşılan p-value değerlerinin her iki modelde de 0.01'den daha yüksek bir değer alması (ki WAGE kontrol değişkeninin dahil edildiği Model II'de p-value, 0.9 gibi çok daha yüksek bir değer almıştır) sonucu reddedilemeyen H_0 hipotezi, kullanılan araçların geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Model II'de çıkan daha yüksek p-value değeri, bu modelden elde edilen sonuçların daha etkin olduğuna işaret etmektedir.
- Otokorelasyon testi : Otokorelasyonun tespiti için yapılan test, sonuçları itibarıyla, her iki model için de otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Ulaşılan test sonucuna göre, “ikinci dereceden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezi, her iki modelde de reddedilememektedir. Ulaşılan p-value değerlerinin her iki modelde de 0.05'den daha yüksek bir değer alması sonucu reddedilemeyen H_0 hipotezi, kullanılan tahmincisinin etkin olduğunu

göstermektedir. Diğer yandan, “birinci dereceden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilmesi; bir başka ifadeyle, modelde birinci dereceden negatif otokorelasyona rastlanması beklenen bir şeydir ve bu durum tahmincinin etkinliğini bozmamaktadır.

Tablo 3.5. Korelasyon Matrisi

	FDI	ECO	LAW	AREA	DISTANCE	dGDPPPP	WAGE
FDI	1.0000						
ECO	0.2775***	1.0000					
LAW	1.1466***	0.7498***	1.0000				
AREA	0.5176***	0.2566***	0.1128***	1.0000			
DISTANCE	-0.1263**	0.1011**	-0.0254	0.2003***	1.0000		
dGDPPPP	0.1162**	0.2165***	0.1966***	-0.0234	-0.816**	1.0000	
WAGE	0.3549***	0.5735***	0.7149***	0.2260***	0.1811***	0.2140***	1.0000

Tabloda yer alan *** ve ** işaretleri, sırasıyla, %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Sonuçlar incelendiğinde, kullanılan iki aşamalı Sistem-GMM tahmincisinin, çalışma kapsamında oluşturulan değişken grubunun analizi için de uygun olduğu görülmektedir. 0.80 üzerinde hiçbir değerin olmamasından dolayı çoklu doğrusal bağlantı probleminin aşıldığını gösteren korelasyon analizi, bu sebeple, tahmincinin güvenilirliğini pozitif yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak, yapılan tüm analiz ve testler, kullanılması tercih edilen iki aşamalı Sistem-GMM tahmincisinin; çalışmada yer alan modeller ve panel veri seti için etkin, tutarlı ve sapmasız sonuçlar verdiğini göstermektedir. Tahminci sonucu ulaşılan bulguların, istatistiksel olarak anlamlı olması da, bunu destekler niteliktedir.

*“İktisadî hayat bölgelerdeki diğer olaylarla
karşılıklı münasebet halinde olan
mekânî bir vakiadır
(Hettner, 1957’den aktaran Tümertekin, 1972, s. 22)”*

SONUÇ

Ekonomik yapı üzerinde gösterdiği önemli etkiler sebebiyle, tarihsel süreçte olduğu gibi günümüzde de ön plana çıkan DYSY, en çok araştırılan ekonomik faaliyetlerden birisi olarak görülmektedir. Barındırdığı sosyokültürel temeller sebebiyle, sadece ekonomik bir faaliyet olmanın ötesine geçen yatırım grubu, klasik ekonomi görüşüne ise bu yönünden uzak bir şekliyle dahil edilmektedir. Bu sebeple, literatürdeki birçok çalışmanın da salt ekonomik bakış açısıyla yorumladığı faaliyet alanı, gerçeklikten uzak bir izlenim çizmektedir. Bu izlenimin aksine, uluslararası yatırım akışlarının toplumsal yönüne dair kapsayıcı bir çerçeve çizmeyi amaçlayan çalışma, DYSY’yi sosyokültürel bir zeminde incelemiştir.

Ekonomik coğrafya bilimi, temeline aldığı mekân faktörü ile söz edilen kapsayıcı çerçeveyi oluşturan bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânın ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisine odaklanan bilim dalı; bu yönüyle, klasik ekonomik görüşe kapsamlı bir alternatif sunmaktadır. Ekonomik coğrafya biliminin açıklama çerçevesine dahil edilen kurumsal yapı ise, bilim dalının bakış açısını genişleten yeni bir gelişme olarak ele alınmaktadır. Kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı olarak adlandırılan bu yeni gelişme, mekânı, içinde zaten var olan kurumlar ile birlikte daha detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Sahip olduğu coğrafi bağlamın yanı sıra kurumsal bakış açısıyla zenginleştirilen mekân kavramı, böylece, sosyokültürel bir zemin haline dönüşmektedir. Ortaya çıkan bu yeni mekânsal sistem, ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesinde de kilit bir rol üstlenmektedir. Öyle ki, bu yeni tasarıda mekân; ekonomik faaliyetin gerçekleştiği coğrafi zeminden öte toplumsal eylemlerin şekillendiği kimlik kazanmış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte, kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı perspektifinde oluşan bu yeni mekân tasarısı, çalışma kapsamında incelenen DYSY akışlarının ihtiyaç duyduğu analiz ortamını da yaratmaktadır.

Analiz yöntemi olarak dinamik panel veri modelleri arasında yer alan iki aşamalı Sistem-GMM tahmincisinin tercih edildiği çalışmada; dünya genelindeki yabancı yatırımların önemli bir payını alan OECD ülkelerinin 2001-2017 dönemindeki DYSY akışları, iki model üzerinden incelenmiştir. Coğrafi şartları temsilen ülkelerin yüzölçümü

ve ülkelerdeki ticari merkezlerin dünya ticaret merkezlerine olan uzaklığı ile kurumsal yapıyı temsilen ekonomik özgürlük endeksi ve hukukun üstünlüğü göstergesinin açıklayıcı değişkenler arasında yer aldığı çalışmada; kontrol değişkenler olarak, kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile ortalama ücretlere yer verilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin etkisini detaylandırabilmek amacıyla ise, kontrol değişkenlerin varlığına göre iki farklı modelin kullanılması tercih edilmiştir. Aynı zamanda, Sistem-GMM yönteminin kullanılması halinde, ulaşılan sonuçların güvenilirliğini ortaya koymaya yönelik geliştirilen testler ile ampirik bulguların doğruluğu test edilmiştir. Testler sonucu ulaşılan sonuçlar, tercih edilen Sistem-GMM tahmincisinin etkin, tutarlı; ulaşılan ampirik bulguların ise güvenilir olduğunu göstermektedir. Böylece, oluşturulan panel veri seti ile iki model üzerinden yürütülen analiz; coğrafi şartlar ve kurumsal yapının bir uyum içerisinde oluşturduğu mekânsal kompleksin, DYSY akışları üzerindeki etkisini inceleme imkanı vermiştir.

Yapılan analiz sonucunda, DYSY akışları ile tüm kurumsal ve coğrafi değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, ekonomik özgürlük endeksi ile yüzölçümü, DYSY akışları üzerinde pozitif bir etkiye sahipken; hukukun üstünlüğü göstergesi ile ticari merkezler arasındaki mesafe, DYSY akışları üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Mekânın süreç üzerindeki etkisini analiz etmemize imkan tanıyan değişkenler dışında, modele ekonomik etkileri yansıtacak değişkenlerin dahil edilmesi de, analiz sonuçlarının gerçeği yansıtma olasılığını artırmaktadır. Bu doğrultuda analize dahil edilen ortalama ücretler değişkeni ile DYSY akışları arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken; kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile DYSY akışları arasında istatistiksel bir ilişki saptanamamıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler için bütün açıklayıcı değişkenlerden elde edilen sonuçların teorik zeminde karşılık buldukları görülmektedir. Analiz sonuçlarında olduğu gibi, teoride de; ülkenin yüzölçümünün artması, en temelde üretim maliyetleri açısından DYSY akışları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olarak görülmektedir. Coğrafi ve kültürel anlamda etkisi olan ülkeler arası mesafe ise, yine teoride belirtildiği gibi DYSY akışları üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Teorik çerçevenin genel olarak vurguladığı, ekonomik bakımdan özgür bir ülkenin DYSY akışları üzerindeki pozitif etkisi de, sonuçlarda görülmektedir. Hukukun üstün olduğu bir yapının DYSY akışlarını olumsuz yönde etkilemesi yönündeki sonuç ise, beklenen bir etki olarak görülmesi de;

teorik çerçevede sunulan, yolsuzluğun hakim olduğu ülkelerde maliyetten kaçmanın kolaylığı yönündeki argümanlara dayandırılabilir.

Kişi başına düşen milli gelirdeki değişim ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanamaması ise, çalışma kapsamında ele alınan söz konusu ülkelerin süreci açıklamakta yetersiz kaldığına bağlanmaktadır. Analiz sonuçlarında, ortalama ücretler ile DYSY akışları arasında negatif bir ilişki saptanması da, yine beklenmeyen bir sonuç olarak görülse de; teorik çerçevede sunulan, yüksek ücretlerin verimli işgücü ve iyi bir altyapıya sebep olmasıyla yatırımları çekebileceği argümanına dayandırılabilir.

Yapılan analizden elde edilen sonuçlar doğrultusunda ulaşılan diğer bir bulgu ise, kurumsal yapıya dair göstergelerin süreç üzerinde daha büyük bir etkiye sahip iken, coğrafi şartların etkisinin daha sınırlı kalmasıdır. Bu sonuç, küreselleşmenin artmasıyla birlikte coğrafi şartların yarattığı maliyetlerin; kurumsal yapının önemli bir sonucu olarak görülen işlem maliyetlerine kıyasla daha arka planda kalmasına bağlanmaktadır. Öyle ki, küreselleşme olgusunun yeniden biçimlendirdiği üretim yapısı; üretim esnasında gerçekleşen gider kalemlerinin önem sırasını da değiştirmektedir. Bu durum, çalışmada da belirtildiği üzere; günümüz DYSY akışlarını klasik ekonomik görüşler ekseninde değerlendirmenin, doğru olmayan sonuçlara sebebiyet vereceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda ilerleyen çalışma, DYSY akışlarını belirleyicilerin klasik ekonomik görüşlere alternatif yeni yaklaşımlar ile incelenmesi ve detaylandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, kurumsal yapı ile coğrafi şartların bir bütün halinde oluşturdukları mekânsal kompleksin, günümüz DYSY akışları üzerinde kilit bir rol üstlendiği çıkarımına ulaşılmaktadır. Ulaşılan sonuçlar, uluslararası yatırım akışlarının ülkeye gelmesinin önünde engel niteliğinde olan coğrafi şartların; belirli kurumsal düzenlemelere gidilmesi halinde aşılabileceğini göstermektedir. Özellikle ekonomik özgürlük ortamını sağlayamaya yönelik yapılan kurumsal düzenlemelerin gerekliliği ampirik bulgularla da desteklenmektedir. Ülkede, bu doğrultuda atılacak adımların önemli geri dönüşleri olacağı söylenebilir. Bu durum, aynı zamanda, ev sahibi ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmışlık seviyelerini arttırmak için de önemli bir belirleyici olarak belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abu Bakar, A. H., Sinnappan, P., Salim, F. A. A. ve Teo, P-C. (2022). Factors Influencing Foreign Direct Investments (FDI) Location Selection: A Review of The Literature. *International Journal of Academic Research in Business & Social Science*, 12(7), 1271-1291.
- Acemoğlu, D., Johnson, S. ve Robinson J. (2004). Institutions as The Fundamental Cause of Long-Run Growth. *Nber Working Paper 10481*.
- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Üzerine*. (Çev: F. R. Velioğlu). İstanbul: Doğan Kitap.
- Adeyemi A. R. (2014). Foreign Direct Investment And Institutional Adequacy: New Granger Causality Evidence From African Countries. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, 17(5), 557-568.
- Agnew, J. A. (2011). Space and Place. J. A. Agnew ve D. N. Livingstone (Editörler), *The Handbook of Geographical Knowledge* içinde (s. 316-330). London: SAGE Publications. <https://geog.ucla.edu/sites/default/files/users/jagnew/416.pdf> (Erişim Tarihi: 05.12.2022).
- Aidt, T. S. (2009). Corruption, Institutions, and Economic Development. *Oxford Review of Economic Policy*, 25(2), 271-291.
- Aktan, C. C. (1997). *Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi Yönünden Türkiye Dünyanın Neresinde?*. İzmir: Ege Genç İşadamları Derneği.
- Aktan, C. C. ve Vural, T. (2005). Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme: Terminoloji ve Tipoloji. C. C. Aktan (Editör) *Kurumsal Sosyoloji Kurallar, Kurumlar ve Düzen* içinde (s. 7-17). Ankara: SPK Yayını.
- Akyüz, H. (2008). *Kurumlar Sosyolojisi Tanımlar kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ali, F. A., Fiess, N. ve MacDonald, R. (2010). Do Institutions Matter for Foreign Direct Investment?. *Open Economies Review*, 21(2), 201-219.
- Altomonte, C. (2000). Economic Determinants and Institutional Frameworks. *Transnational Corporations*, 9(2), 75-106.
- Anastassopoulos, G. (2007). Countries' International Competitiveness and FDI: An Empirical Analysis of Selected EU Member-Countries And Regions. *Journal of Economics and Business*, 10(1), 35-52.
- Appadurai, A. (1990). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. M. Featherstone (Editör), *Global Culture Nationalism, Globalization and Modernity* içinde (s. 294-310). London: SAGE Publications.
- Ar, M. (2021). Mekân, Yer ve Yersizlik Kavramları Üzerine Bir İnceleme. *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 8-25.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.

- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another Look at The Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Arıcıoğlu, E. (2011). İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: “Mekân”. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(81), 17-44.
- Arnott, R. (1987). Spatial Economics. J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman (Editörler), *The New Palgrave A Dictionary of Economics* içinde (s. 429-431). Londra: The Macmillan Press.
- Artan, S. ve Hayaloğlu, P. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 15(4), 551-564.
- Asamoah, M. E., Adjasi, C. K. D. ve Alhassan A. L. (2016). Macroeconomic Uncertainty, Foreign Direct Investment and Institutional Quality: Evidence From Sub-Saharan Africa. *Economic Systems*, 40(4), 612-621.
- Asiedu, E. (2006). Foreign Direct Investment in Africa: The Role of Natural Resources, Market Size, Government Policy, Institutions and Political Instability. *The World Economy*, 29(1), 63-77.
- Asongu, S., Akpan, U.S. ve Isihak, S. R. (2018). Determinants of Foreign Direct Investment in Fast-Growing Economies: Evidence From The BRICS and MINT Countries. *Financial Innovation*, 4(26), 1-17.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-145.
- Aydın, M. (2005). Değerler, Normlar ve Kurumlar. C. C. Aktan (Editör) *Kurumsal Sosyoloji Kurallar, Kurumlar ve Düzen* içinde (s. 18-28). Ankara: SPK Yayını.
- Aydın, M. (2013). *Kurumlar Sosyolojisi Kurumlara Başlangıç Çerçevesinde Bir Çalışma*. (1.baskı). İstanbul: Açılım Kitabevi.
- Aydın, N. (1997). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler (Joint Ventures)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. (3.baskı). Chichester: John Wiley & Sons.
- Bandelj, N. (2002). Embedded Economies: Social Relations as Determinants of Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. *Social Forces*, 81(2), 411-444.
- Barber, B. (1995). All Economies Are "Embedded": The Career of a Concept, and Beyond. *Social Research*, 62(2), 387-413.
- Barnes, T. J. (2000). Inventing Anglo-American Economic Geography, 1889-1960. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 11-26). Oxford: Blackwell Publishing.
- Barnes, T. J. (2001). ‘In The Beginning Was Economic Geography’ A Science Studies Approach to Dicipinary History. *Progress in Human Geography*, 25(4), 521-544.

- Barnes, T. J. ve Sheppard, E. (2000). Introduction: The Art of Economic Geography. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 1-8). Oxford: Blackwell Publishing.
- Bathelt, H. ve Glückler, J. (2014). Institutional Change in Economic Geography. *Progress in Human Geography*, 38(3), 340-363.
- Belgibayeva, A. ve Plekhanov, A. (2019). Does Corruption Matter For Sources Of Foreign Direct Investment?. *Review of World Economics*. 155(4), 487-510.
- Bengston, N. A. ve Royen, W. V. (1950). *Fundamentals of Economic Geography*. (3.baskı). New York: Prentice Hall.
- Bi, Y., Ren, Z. ve Bao, K. (2020). Does Distance Matter in Foreign Direct Investment Sub-National Location Choice? Evidence from China. *Frontiers of Business Research in China*, 14(12), 1-19.
- Bilgili M. (2016). Coğrafya Öğretiminde Mekân ve Yer Karmaşası Üzerine Bir Araştırma. *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11-19.
- Blaug, M. (1985). *Economic Theory in Retrospect*. (4.baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Blomström, M., Kokko, A. ve Zejan, M. (2000). *Foreign Direct Investment Firm and Host Country Strategies*. New York: Palgrave.
- Blonigen, B. A., Davies R. B., Waddell, G. R. ve Naughton H. T. (2007). FDI in Space: Spatial Autoregressive Relationships in Foreign Direct Investment. *European Economic Review*, 51(5), 1303-1325.
- Blundel, R. ve Bond, S. (1998). Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Boltanski, L. ve Russell, A. (1983). Visions of American Management in Post-War France. *Theory and Society*, 12(3), 375-403.
- Boschma, R. A. ve Frenken K. (2006). Why is Economic Geography not an Evolutionary Science? Towards an Evolutionary Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, 6(3), 273-302.
- Broadman, H. G. ve Recanatini, F. (2001). Where Has All The Foreign Investment Gone in Russia. *Policy Research Working Paper 2640*.
- Brown, L. ve Hibbert, K. (2017). The Effect of Crime on Foreign Direct Investment. *The Journal of Developing Areas*, 51(1), 295-307.
- Buckley, P. J. (1988). The Limits of Explanation: Testing the Internalization Theory of the Multinational Enterprise. *Journal of International Business Studies*, 19(2), 181-193).
- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (9.basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Cheng, J. (2021). Analysis of Commercial Land Leasing of the District Governments of Beijing in China. *Land Use Policy*, 100, 1-10.

- Chirila-Donciu, E. (2013). Globalization and Foreign Direct Investments. *CES Working Paper*, 5(2), 177-186.
- Clark, G. L., Feldman M. P. ve Gertler, M. S. (2000). Economic Geography: Transition and Growth. G. L. Clark, M. P. Feldman ve M. S. Gertler (Editörler). *The Oxford Handbook of Economic Geography* içinde (s. 3-17). Oxford: Oxford University Press.
- Clark, R. ve Kentor, J. (2021). Foreign Capital and Economic Growth: A Social Network Analysis, 2001–2017. *Sociological Perspectives*, 65(3), 580-607.
- Colby, C. C. (1922). *Source Book for The Economic Geography of North America*. (2.baskı). Chicago: The University of Chicago Press.
- Commons, J. R. (1931). Institutional Economics. *The American Economic Review*, 21(4), 648-657.
- Coughlin, C. C. ve Segev, E. (1999). Foreign Direct Investment in China: A Spatial Econometric Study. *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper 1999-001*. <https://doi.org/10.20955/wp.1999.001> (Erişim Tarihi: 14.08.2023).
- Çağlayan Akay, E. (2015). Dinamik Panel Veri Modelleri. S. Güriş (Editör). *STATA ile Panel Veri Modelleri* içinde (s. 81-104). İstanbul: Der Yayınları.
- Çatalbaş, N. (2019). Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar. F. Temizel (Editör). *İşletme ve Finans Yazıları II* içinde (s. 153-174). İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım.
- Çavuşgil, S. T., Knight, G. ve Riesenberger, J. R. (2008). *International Business Strategy, Management and The New Realities*. New Jersey: Pearson Education Edition.
- Daniels, J. P. ve Ruhr, M. v. d. (2014). Transportation Costs and US Manufacturing FDI. *Review of International Economics*, 22(2), 299-309.
- Dawley, S. (2011). Transnational Corporations and Local and Regional Development. Pike, A., Rodriguez-Pose, A. ve Tomaney, J (Editörler). *Handbook of Local and Regional Development* içinde (s. 394-412). London: Routledge Handbooks
- Demir, Ö. (2005). Sosyal Kuralların Mantığı. C. C. Aktan (Editör) *Kurumsal Sosyoloji Kurallar, Kurumlar ve Düzen* içinde (s. 29-52). Ankara:SPK Yayını.
- Derycke P. H. ve Huriot J. M. (1998). A Brief History of Spatial Economics. *Louvain Economic Review*, 64(1), 3-10.
- Dicken, P. ve Malmberg, A. (2001). Firms in Territories: A Relational Perspective. *Economic Geography*, 77(4), 345-363.
- Dinler, Z. (1998). *Bölgesel İktisat Genel Olarak ve Türkiye’de Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Ortaya Çıkışı ve Azaltılmasına Yönelik Politikalar*. (5.baskı). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (tarihsiz). *Ekonomik Coğrafyaya Giriş*. (Ders Notu). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/cografya_lisans_ao/ekonomik_cografyaya_giris.pdf. (Erişim Tarihi: 13. 02. 2023).

- Drabek, Z. ve Payne, W. (2002). The Impact of Transparency on Foreign Direct Investment. *Journal of Economic Integration*, 17(4), 777-810.
- Drabo, A. (2021). How do Climate Shocks Affect the Impact of FDI, ODA and Remittances on Economic Growth?. *IMF Working Paper 21/193*.
- Dumludağ, D. (2010a). Political Institutions and Foreign Direct Investment Flows into Developing Countries. *Munich Personal RePEc Archive Paper 27327*. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27327/1/MPRA_paper_27327.pdf (Erişim Tarihi: 19. 08. 2023).
- Dumludağ, D. (2010b). The Quality of Institutions and Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment in Turkey. T. Çetin ve F. Yılmaz (Editörler), *Understanding The Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach* içinde (s. 143-170). NewYork: Nova Science Publishers.
- Dumludağ, D. (2014). Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Kalkınma. A. F. Aysan ve D. Dumludağ (Editörler), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* içinde (s. 15-37). Ankara: İmge Kitabevi.
- Dumludağ, D., Sarıdoğan, E. ve Kurt, S. (2007). Determinants of Foreign Direct Investment: An Institutional Approach. *The Seventh Conference of the European Historical Economics Society*, Lund, https://www.researchgate.net/publication/237732834_Determinants_of_Foreign_Direct_Investment_An_Institutionalist_Approach (Erişim Tarihi: 01.08.2023).
- Dumludağ, D. ve Şükrüoğlu D. (2007). The Impact of Macroeconomic and Institutional Variables on Foreign Direct Investment Flows in Emerging Markets. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 133-166.
- Dunning, J. H. (1980). Toward an Eclectic Theory of International Production: Some Empirical Tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9-31.
- Dunning, J. H. (1998). Globalization and The New Geography of Foreign Direct Investment. *Oxford Development Studies*, 26(1), 47-69.
- Eden, L. ve Miller, S. R. (2004). Distance Matters: Liability of Foreignness, Institutional Distance and Ownership Strategy. *Advances in International Management*, 16, 187-221.
- Egger, P. ve Pfaffermayr, M. (2004). Distance, Trade and FDI: A Hausman-Taylor Sur Approach. *Journal of Applied Econometrics*, 19, 227-246.
- Eraydın, A. (2006). Günümüzde Mekâna Yeniden ve Toplu Bir Şekilde Bakma Gereği. A. Eraydın (Editör), *Değişen Mekân Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003 içinde* (s. 7-24). Ankara: Dost Kitabevi.
- Erdoğan, S. (2016). *Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eser, R. ve Kırer, H. (2017). Mekânsal İktisat ve Mekânsal Kompleksite Üzerine Bir Değerlendirme. *Yıldız Social Science Review*, 3(2), 137-156.

- Faeth, I. (2009). Determinants of Foreign Direct Investment - A Tale of Nine Theoretical Models. *Journal of Economic Surveys*, 23(1), 165–196.
- Fan, C. P. H., Morck, R., Xu, L. C. ve Yeung, B. (2009). Institutions and Foreign Direct Investment: China Versus The Rest of The World. *World Development*, 37(4), 852-865.
- Farole, T., Rodriguez-Pose, A. ve Storper, M. (2010). Human Geography and The Institutions that Underlie Economic Growth. *Progress in Human Geography*, 35(1), 58-80.
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji Nedir?*. (Çev: N. Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Filiztekin, A. (2008). *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Fukuyama, F. (2000). Social Capital and Civil Society. *IMF Working Paper*, 00/74.
- Fung, K. C., Garcia-Herrero, A., Iizaka H. ve Sıu A. (2005). Hard Or Soft? Institutional Reforms And Infrastructure Spending as Determinants of Foreign Direct Investment in China. *The Japanese Economic Review*, 56(4), 408-416.
- Garretsen, H. ve Martin R. (2010). Rethinking (New) Economic Geography Models: Taking Geography and History More Seriously. *Spatial Economic Analysis*, 5(2), 127-160.
- Ghoshal, S. ve Bartlett, C. A. (1990). The Multinational Corporation as An Interorganizational Network. *The Academy of Management Review*, 15(4), 603-625.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. California: Stanford University Press.
- Gleeson, B. J. (1996). A Geography for Disabled People. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21 (2), 387-396.
- Göver, Z. T. (2005). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslar Arası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Araştırma ve İnceleme Dizisi, No: 40.
- Grabber, G. (2009). Yet Another Turn? The Evolutionary Project in Economic Geography. *Economic Geography*, 85(2), 119-127.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*. (5.baskı). New Jersey: Pearson Education International.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics*. (5.baskı). New York: McGraw-Hill.
- Gülalp, F. (1983). Toplumsal İşbölümü ve Mekân. *Mimarlık Dergisi*, 21 (4), 12-16.
- Gwartney, J. ve Lawson R. (2002). The Concept and Measurement of Economic Freedom. *European Journal of Political Economy*, 19, 405-430.

- Gwartney, J., Lawson, R., Hall, J., Murphy, R. (2022). *Economic Freedom of The World 2022 Annual Report*. Fraser Institute
- Hacısalıhoğlu, Y. (2000). *Küreselleşme ve Mekânsal Etkileri İstanbul*. (1.baskı). İstanbul: Akademik Düzey Yayınları.
- Hansen, L. P. (1982). Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators. *Econometrica*, 50(4), 1029-1054.
- Harris, M. N., Matyas, L. ve Sevestre, P. (2008). Dynamic Models for Short Panels. L. Matyas ve P. Sevestre (Editörler), *The Econometrics of Panel Data Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice* içinde (s. 249-278). Berlin: Springer-Verlag.
- Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital*. (1.baskı). Oxford: Basill Blackwell Publisher.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell Publishing
- Harvey, D. (2016). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (Çev: M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayakawa, K., Lee, H-H ve Park, C-Y. (2022). The Effect Of Covid-19 On Foreign Direct Investment. *ADB Economics Working Paper Series*, 653.
- Halaszowich, T. F. ve Kinra, A. (2020). The Impact of Distance, National Transportation Systems and Logistics Performance on FDI and International Trade Patterns: Results from Asian Global Value Chains. *Transport Policy*, 98, 35-47.
- Hillman, A. ve Keim, G. (1995). International Variation in the Business-Government Interface: Institutional and Organizational Considerations. *The Academy of Management Review*, 20(1), 193-214.
- Hodgson, G. M. (2006). What are Institutions?. *Journal of Economic Issues*, 40(1), 1-25.
- Hodgson, G. M. (2009). Institutional Economics into The Twenty-First Century. *Studi e Note di Economia*, 14(1), 3-26.
- Holmes Jr., R. M., Miller T., Hitt, M. A. ve Salmador M. P. (2013). The Interrelationships Among Informal Institutions, Formal Institutions, and Inward Foreign Direct Investment. *Journal of Management*, 39(2), 531-566.
- Hong, S., Lee, J., Oh, F. D. ve Shin D. S. (2023). Religion and Foreign Direct Investment. *International Business Review*, 32(1), 1-20.
- Hubbard, P. ve Kitchin, R. (2018). Giriş: Neden Büyük Düşünürler?. P. Hubbard ve R. Kitchin (Editörler), *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler* içinde (s. 21-48). (Çev: E. Ş. Ataman). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Hudson, B. (1977). The New Geography and The New Imperialism. *Antipode*, 9(2), 12-19.
- Huntington, E. (1947). *Principles of Economic Geography*. (3.baskı). New York: John Wiley & Sons.
- Huynh, C. M., Nguyen V. H. T., Nguyen H. B. ve Nguyen, P. C. (2020). One-Way Effect or Multiple-Way Causality: Foreign Direct Investment, Institutional Quality And

- Shadow Economy?. *International Economics and Economic Policy*, 17(1), 219-239.
- IMF (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manuel*. (6.baskı). Washington: International Monetary Fund Publication Services.
- Jin, W. ve Zhou, C. (2022). Effect of Land Marketization Level and Land Prices on Foreign Direct Investment in China. *Land*, 11(9), 1453, 1-20.
- Johnson, A. G. (2000). *The Blackwell Dictionary of Sociology A User's Guide to Sociological Language*. (2.baskı). Oxford: Blackwell Publishers.
- Jones, M. T. (1997). The Institutional Embeddedness of Foreign Direct Investment Empirical Analysis. *Journal of Transnational Management Development*, 3(1), 51-73.
- Joskow, P. L. (2008). Introduction to New Institutional Economics: A Report Card. E. Brousseau ve J. M. Glachant (Editörler), *New Institutional Economics: A Guidebook* içinde (s. 1-19). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kadi, O. (1999). *Economic Freedom & Foreign Direct Investment The Arab World Case*. Yüksek Lisans Tezi. Michihan: Eastern Michigan Univesity, Economics.
- Kaplan, Y. ve Aktaş, M. T. (2021). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ile Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Literatür İncelemesi. *Economics Literature*, 3(1), 46-64.
- Karabağ, S. (2014). *Mekânın Siyasallaşması*. (4.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Karabıyık, L. Ve Anbar, A. (2010). Küresel Ekonomik Krizin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 44-57.
- Karakaş, M. (2019). Kent, Mekân ve Toplum: Mekân Sosyolojisine Giriş. M. Karakaş (Editör), *Kent, Mekân ve Toplum* içinde (s. 15-42). İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Kaygalak, İ. (2013). Kurumsal Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı: Tanımı, Kavramsal Çerçevesi ve İçeriği. *Prof. Dr. Asaf Koçman'a Armağan*, 347-360.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekan ve Ekonomi Ekonomik Coğrafyada Yeni Yaklaşımlar*. (1.baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaynar, A. K. (2015). *Sermayenin Coğrafyası Yayılan Sermayenin Daralan Mekânları*. (1.baskı). Ankara: Notabene Yayınları.
- Ketterer, T. D. ve Rodriguez-Pose, A. (2016). Institutions vs. 'First-Nature' Geography: What Drives Economic Growth in Europe's Regions?. *Papers in Regional Science*, 97(1), 25-62.
- Khayat, S. H. (2017). Institutional Dimension of Investment Profile, Natural Resources & Foreign Direct Investments: A Case of MENA Oil Producing Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 9(8), 33-39.
- Kıymalıoğlu, Ü. (2005). *Dışsalıklar, Yığılma Ekonomileri ve Türkiye'de Kentlere Göre Yığılmaların Belirlenmesi*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kobrin, S. J. (1976). The Environmental Determinants of Foreign Direct Manufacturing Investment: An Ex Post Empirical Analysis. *Journal of International Business Studies*, 7(2), 29-42.
- Kolstad, I. ve Villanger, E. (2008). Determinants of Foreign Direct Investment in Services. *European Journal of Political Economy*, 24, 518-533.
- Kotler, P., Jatusripitak, S. ve Maesincee, S. (2000). *Ulusların Pazarlanması (Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım)*. (Çev: A. Buğdaycı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kösemihal, N. Ş. (2005). *Sosyoloji Tarihi*. (8.baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kresch, D., Crutchfield R. S. ve Ballachey E. L. (1983). *Cemiyet İçinde Fert (Individual in Society)*. (Çev: M. Turhan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kuşar, S. (2011). The Institutional Approach to Economic Geography: An Applicative View. *Hrvatski Geografski Glasnik*, 73(1), 39-49.
- Lechner, M., Lollivier, S. ve Magnac, T. (2008). Parametric Binary Choice Models. L. Matyas ve P. Sevestre (Editörler), *The Econometrics of Panel Data Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice* içinde (s. 215-245). Berlin: Springer-Verlag.
- Lee, R. (2002). ‘Nice Maps, Shame About The Theory’? Thinking Geographically About The Economic. *Progress in Human Geography*, 26(3), 333-355.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. (Çev: D. Nicholson-Smith). Oxford: Blackwell Publishing.
- Leff, N. H. (1964). Economic Development Through Bureaucratic Corruption. *Nathaniel The American Behavioral Scientist*, 8(3), 8-14.
- Li, Q. ve Resnick, A. (2003). Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries. *International Organization*, 57(1), 175-211.
- Lima, N. ve Venables, A. J. (2001). Infrastructure, Geographical Disadvantage, Transport Costs, and Trade. *The World Bank Economic Review*, 15(3), 451-479.
- MacLeod, G. (2001). Beyond Soft Institutionalism: Accumulation, Regulation, and Their Geographical Fixes. *Environment and Planning*, 33, 1145-1167.
- Mariana, V. D. (2011). Foreign Direct Investments During Financial Crises. *Annals of Faculty of Economics*, 1(2), 41-45.
- Mariotti, S. ve Piscitello, L. (1995). Information Costs and Location of FDI within the Host Country: Empirical Evidence from Italy. *Journal of International Business Studies*, 26(4), 815-841.
- Markusen, J. R. ve Venables A. J. (1997). Foreign Direct Investment as a Catalyst for Industrial Development. *NBER Working Paper Series Working Paper 6241*. <https://www.nber.org/papers/w6241>. (Erişim tarihi: 25.04.2023).

- Martin, R. (2000). Institutional Approaches in Economic Geography. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 77-94). Oxford: Blackwell Publishing.
- Marx, K. (1961). *Capital A Critical Analysis of Capitalist Production Volume. I*. F. Engels (Editör). (Çev: S. Moore ve E. Aveling). Moskova: Foreign Languages Publishing House.
- Marx, K. (1969). *Theories of Surplus Value Volume IV of Capital*. S. Ryazanskaya (Editör). (Çev: E. Burns). Moskova: Progress Publishers.
- Massey, D. (2018). New Directions in Space. B. Christopher, R. Lave, J. Peck ve M. Werner (Editörler), *The Doreen Massey Reader* içinde (s. 211-220). Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712
- Mauro, P. (1996). The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure. *IMF Working Paper*, 96/98.
- Meyer, K. E. (2001). Institutions, Transaction Costs, and Entry Mode Choice in Eastern Europe. *Journal of International Business Studies*, 32(2), 357-367.
- Meyer, K. E. (2004). Perspectives on Multinational Enterprises in Emerging Economies. *Journal of International Business Studies*, 35(4), 259-276.
- Meyer, K. E., Mudambi, R. ve Narula, R. (2011). Multinational Enterprises and Local Contexts: The Opportunities and Challenges of Multiple Embeddedness. *Journal of Management Studies*, 48(2), 235-252.
- Meyer, K. E. ve Nguyen, H. V. (2005). Foreign Investment Strategies and Sub-national Institutions in Emerging Markets: Evidence from Vietnam. *Journal of Management Studies*, 42(1), 63-93.
- Meyer, J. W. ve Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Mitchell, K. (2000). Networks of Ethnicity. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 392-407). Oxford: Blackwell Publishing.
- Moran, T. H. (1999). *Foreign Direct Investment and Development The New Policy Agenda for Developing Countries and Economies and Transition*. Washington: Institute for International Economics.
- Nijkamp, P. (2007). Ceteris Paribus, Spatial Complexity and Spacial Equilibrium An Interpretative Perspective. *Regional Science and Urban Economics*, 37, 509-516.
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112.
- North, D. C. (2005). *Understanding the Process of Economic Change*. New Jersey: Princeton University Press.
- North, D. C. (2010). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. (Çev: G. Ç Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

- OECD (2008a). *OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*. (4.baskı). Paris: OECD.
- OECD (2008b). *The OECD Organisation for Economic Co-operation and Development*. Paris: OECD.
- Ohlsson M. S. (2007). *Impact of Corruption on FDI A Cross Country Analysis*. Yüksek Lisans Tezi. Jönköping International Business School.
- Oman, C. (2000). *Policy Competition for Foreign Direct Investment A Study of Competition among Governments to Attract FDI*. Paris: OECD.
- Ouyang, P. ve Yao, S. (2013). Developing Inland China: Do Heterogeneous Coastal Foreign Direct Investments and Exports Help? *Asia-Pacific Research and Training Network on Trade Working Paper 138*.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (2007). Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri. A. Öncü ve P. Weyland (Editörler), *Mekân, Kültür ve İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s. 9-40). (Çev: L. Şimşek ve N. Uygun). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özveren, E. (2007). Kurumsal İktisat: Aralanan Karakutu. E. Özveren (Editör), *Kurumsal İktisat* içinde (s. 15-44). Ankara: İmge Kitabevi.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. (5.baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peng, M. W. ve Heath, P. S. (1996). The Growth of the Firm in Planned Economies in Transition: Institutions, Organizations, and Strategic Choice. *The Academy of Management Review*, 21(2), 492-528.
- Plummer, P. S. (2000). The Modeling Tradition. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 27-40). Oxford: Blackwell Publishing.
- Polanyi, K. (1957). *The Great Transformation The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Ponsard, C. (1983). *History of Spatial Economic Theory (Texts and Monographs in Economics and Mathematical Systems)*. M. J. Beckmann ve W. Krelle (Editörler). Berlin: Springer Verlag.
- Powell, W. W. (1990). Neither Market Nor Hierarchy: Network Form of Organization. *Research in Organizational Behavior*, 12, 295-336.
- Redding, S. ve Venables, A. J. (2004). Economic Geography and International Inequality. *Journal of International Economics*, 62(1), 53-82.
- Reggiani A. ve Nijkamp P. (2009). Simplicity in Complex Spatial System. A. Reggiani ve P. Nijkamp (Editörler), *Complexity and Spatial Networks In Search of Simplicity* içinde (s. 1-7). Berlin: Springer.
- Rodriguez-Pose, A. (2013). Do Institutions Matter for Regional Development?. *Regional Studies*, 47(7), 1034-1047.

- Rodriguez-Pose, A. (2020). Institutions and The Fortunes of Territories. *Regional Science Policy & Practice*, 12(3), 371-386.
- Rodrik, D. (2014). Kaliteli Büyümeye Yönelik Kurumlar: Nelerdir ve Nasıl Kazanılır?. (Çev: İ. Göçmen). A. F. Aysan ve D. Dumludağ (Editörler), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar* içinde (s. 37-66). Ankara: İmge Kitabevi.
- Roodman, D. (2009). How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Rüstow, A. (1944). *İktisadî Coğrafya I. Cilt.* (Çev: R. Ş Suvla). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Said, E. W. (1994). *Culture and Imperialism*. (1.baskı). New York: Vintage Books A Division of Random House.
- Sargan, J. D. (1958), The Estimation of Economic Relationships Using Instrumental Variables. *Econometrica*, 26(3), 393-415.
- Schlesinger, J. R., Tomashevskiy, A. (2022). Terror, Political Risk, and Effect on Foreign Direct Investment. *Terrorism and Political Violence*, 1-21.
- Scott, E. J. (1997). The Cultural Economy of Cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(2), 323-339.
- Scott, A. J. (2000). Economic Geography: The Great Half-Century. *Cambridge Journal of Economics*, 24(4), 483-504.
- Seyoum, B. (2011). Informal Institutions and Foreign Direct Investment. *Journal of Economic Issues*, 45(4), 917-940.
- Sharma, S. (tarihsiz). Unit I: Economic Geography. (Ders Notu). S. S. Sharma (Editör). *M. A. Previous Geography Paper III Economic Geography* içinde (s. 5-31). <http://mpbou.edu.in/slm/mageo1p3.pdf> (Erişim Tarihi: 20.02.2023).
- Shatz, H. J. ve Venables, A. J. (2000). The Geography of International Investment. *Policy Research Working Paper* 2338.
- Sheppard, E. (2006). The Economic Geography Preject. S. Baghci-Sen ve H. L. Smith (Editörler), *Economic Geography Past, Present and Future* içinde (s. 11-23). Abingdon: Routledge.
- Sheppard, E., Barnes, T. J., Peck, J., Tickell, A. (2004). Introduction: Reading Economic Geography. Barnes, T. J., Peck, J., Sheppard, E. ve Tickell, A. (Editörler), *Reading Economic Geography* içinde (s. 1-9). Oxford: Blackwell Publishing.
- Singh H. ve Jun K. W. (1995). Some New Evidence on Determinants of Foreign Direct Investments in Developnig Countries. *World Bank Policy Research Working Paper* 1531.
- Siriopoulos, C., Tsagkanos, A., Svingou, A. ve Daskalopoulos, E. (2021). Foreign Direct Investment in GCC Countries: The Essential Influence of Governance and the Adoption of IFRS. *Journal of Risk and Financial Manegement*, 14(6):264, 1-13.

- Smelser, N. J. ve Swedberg, R. (2005). *Introducing Economic Sociology*. N. J. Smelser ve R. Swedberg (Editörler). *The Handbook of Economic Sociology* içinde (s. 3-25). New Jersey: Princeton University Press.
- Smith, N. (2010). *Uneven Development: Nature, Capital, and The Production of Space*. (3.baskı). Georgia: The University of Georgia Press.
- Sokol, M. (2011). *Economic Geography*. (Ders Notu). Londra: University of London. <https://www.london.ac.uk/sites/default/files/uploads/gy2164-economic-geography-study-guide.pdf>. (Erişim Tarihi:25.02.2023).
- Stein, E. ve Daude, C. (2001). *Institutions, Integration and The Location of Foreign Direct Investment*.
- Smith, N. (2010). *Uneven Development : Nature, Capital, and The Production of Space*. (3.baskı). Georgia: The University of Georgia Press.
- Sokol, M. (2011). *Economic Geography*. (Ders Notu). Londra: University of London. <https://www.london.ac.uk/sites/default/files/uploads/gy2164-economic-geography-study-guide.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.02. 2023).
- Stein, E. ve Daude, C. (2001). *Institutions, Integration and The Location of Foreign Direct Investment. Towards Competitiveness: The Institutional Path'da sunulan çalışma*. Santiago, Chile: Annual Meetings of the Board of Governors, Inter-American Development Bank and Inter-American Investment Corporation.
- Storper, M. (2002). *Globalization and Knowledge Flows: An Industrial Geographer's Perspective*. J. H. Dunning (Editör), *Regions, Globalization, and The Knowledge-Based Economy* içinde (s. 42-62). Oxford: Oxford University Press.
- Storper, M. (2018). *Seperate Worlds? Explaining The Current Wave of Regional Economic Polarization*. *Journal of Economic Geography*, 18(2), 247-270.
- Swedberg, R. ve Granovetter, M. (2011). *Introduction to The Third Edition*. M. Granovetter ve R. Swedberg (Editörler), *The Sociology of Economic Life* içinde (s. xiii-xli). Colarado: Westview Press.
- Swyngedow, E. (2000). *The Marxian Alternative: Historical-Geographical Materialism and The Political Economy of Capitalism*. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Editörler), *A Companion to Economic Geography* içinde (s. 41-59). Oxford: Blackwell Publishing.
- Şenalp, M. G. (2007). *Dünden Bugüne Kurumsal İktisat*. E. Özveren (Editör), *Kurumsal İktisat* içinde (s. 45-92). Ankara: İmge Kitabevi.
- Taaffe, E. J. (1974). *The Spatial View in Context*. *Annals of The Association of American Geographers*, 64(1), 1-16.
- Teorell, J. (2007). *Corruption as an Instituton: Rethinking the Nature and Origins of the Grabbing Hand*. *QoG Working Paper Series 2007:5*.
- Thrift, N. ve Olds, K. (1996). *Refiguring The Economic in Economic Geography*. *Progress in Human Geography*, 20(3), 311-337.

- Tien, N. H., Bien, B. X., Vu, N. T. ve Hung N. T. (2019). Brexit and Risks for The World Economy. *International Journal of Research in Finance and Management*, 2(2), 99-104.
- Tobler, W. R. (1970). A Computer Movie Simulating Urban Growth in The Detroit Region. *Economic Geography*, 46, 234-240.
- Topçuoğlu, A. ve Çalışkan, M. (2016). Bölgesel İktisatta Mekânın Üzerine Bir Değerlendirme: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 101-112.
- Topses, M. D. (2016). Kurumlar Sosyolojisi. (1.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Trevino, J. S. ve Mixon Jr. L. G. (2004). Strategic Factors Affecting Foreign Direct Investment Decisions by Multi-national Enterprises in Latin America. *Journal of World Business*, 39, 233-243.
- Tun, Y-L., Azman-Saini, W. N. W. ve Law, S-H. (2012). International Evidence on The Link Between Foreign Direct Investment And Institutional Quality. *Munich Personal RePEc Archive*, 65644.
- Tuysuz, S. (2017). Kurumsal ve İlişkisel Ekonomik Coğrafya Yaklaşımları ve İşlemselleştirilmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(2), 119-134.
- Tümertekin, E. (1972). *İktisadi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2020). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. (17.baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10.baskı). Ankara.
- UNCTAD (1998). *World Investment Report 1998 Trends and Determinants*. Geneva: United Nations Publication.
- Uygun, O. (2022). Hukukun Üstünlüğü İlkesi (Principle of Rule of Law). *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(2022 Özel Sayı), 521-558.
- Uzzi, B. (1997). Social Structure and Competition in Interfirm Networks: The Paradox of Embeddedness. *Administrative Science Quarterly*, 42(1) (Mar., 1997), 35-67.
- Ülgen, G. (2004). The Importance of Foreign Direct Investments in Developing Countries: Special Case of Turkish Economy. *T.C. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 69-90.
- Ülgener, S. F. (2006). *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Üngür, E. (2011). *Mekân Kavramının Disiplinler Arası Tarihsel Değişimi Üzerinden Mimarlık & Mekân İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Valcke, A. (2012). The Rule of Law: Its Origins and Meanings (A Short Guide for Practitioners). *Encyclopedia of Global Social Science Issues*, New York: ME Sharp. 023http://ssrn.com/abstract=2042336 (Erişim tarihi: 01.06.2023).
- Veblen, T. (1918). *The Theory of Leisure Class An Economic Study of Institutions*. New York: B. W. Huebsch.
- Veblen, T. (1961). *The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays*. New York: Russell&Russell.
- Velde, D. W. (2006). Foreign Direct Investment and Development An Historical Perspective. *World Economic and Social Survey for 2006 araştırması için hazırlanan bildiri*. Overseas Development Institute. <https://odi.org/en/publications/foreign-direct-investment-and-development-an-historical-perspective/> (Erişim tarihi: 15.06.2023).
- Wallis, J. J. ve North, D. (1986). Measuring the Transaction Sector in the American Economy 1870-1970. S. L. Engerman ve R. E. Gallman (Editörler), *Long Term Factors in American Economic Growth* içinde (s. 95-161). Chicago: University of Chicago Press.
- Walsh, J. B. ve Yu, J. (2010). Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach. *IMF Working Paper*, 10/187.
- Warf, B. (2006). Location Theory. B. Warf (Editör), *Encyclopedia of Human Geography* içinde (s. 285-287). Londra: Sage Publications.
- Wei, Y., Liu, X., Parker, D. ve Vaidya K. (1999). The Regional Distribution of Foreign Direct Investment in China. *Regional Studies*, 33(9), 857-867.
- White, H. (1980). A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity. *Econometrica*, 48(4), 817-838.
- Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613.
- Windmeijer, F. (2005). A Finite Sample Correction for The Variance of Linear Efficient Two-Step GMM Estimators. *Journal of Econometrics*, 126(1), 25-51.
- Yavan, N. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavan, N. (2009). The Location Choice of Foreign Direct Investment Within Turkey: An Empirical Analysis. *European Planning Studies*, 18(10), 1675-1705.
- Yavan, N. (tarihsiz). *Ekonomik Coğrafya ve İktisat İlişkisi*. (Ders Notu Powerpoint Sunumu). Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=9468>. (Erişim Tarihi: 13.02.2023).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2023). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. (5.baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

- Yeung, H. W-C. (2000). Organizing ‘The Firm’ in Industrial Geography I: Networks, Institutions and Regional Development. *Progress in Human Geography*, 24(2), 301-315.
- Yeung, H. W-C. (2001). Regulating ‘The Firm’ and Sociocultural Practices in Industrial Geography II. *Progress in Human Geography*, 25(2), 293-302.
- Yırtıcı, H. (2009). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. (2.baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zaheer, S. (1995). Overcoming the Liability of Foreignness. *The Academy of Management Journal*, 38(2), 341-363.
- Zhang, K. H. (2006). Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A Panel Data Study for 1992-2004. *WTO, China and Asian Economies konferansı’nda sunulan bildiri*
https://www.researchgate.net/publication/228622231_Foreign_Direct_Investment_and_Economic_Growth_in_China_A_Panel_Data_Study_for_1992-2004.
(Erişim tarihi: 25.04.2023).
- http-1: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.FdiFlowsStock> (Erişim tarihi: 29.05.2023).
- http-2: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset> (Erişim tarihi: 29.05.2023).
- http-3: <https://www.govindicators.org/> (Erişim tarihi: 29.05.2023).
- http-4: <https://data.un.org/> (Erişim tarihi: 30.05.2023).
- http-5: <https://www.google.com/maps/> (Erişim tarihi: 30.05.2023).
- http-6: <https://data.oecd.org/searchresults/?q=gdp> (Erişim tarihi: 30.05.2023).
- http-7: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (Erişim tarihi: 30.05.2023).
- http-8: <https://data.oecd.org/earnwage/average-wages.htm> (Erişim adresi: 29.05.2023).
- http-9: <https://www.oecd.org/about/> (Erişim tarihi: 29.05.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Efehan KOÇ
Yabancı Dil : İngilizce (orta)

Eğitim Geçmişi:

- 2015-2016, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
- 2016-2019, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
- 2020-2023, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı